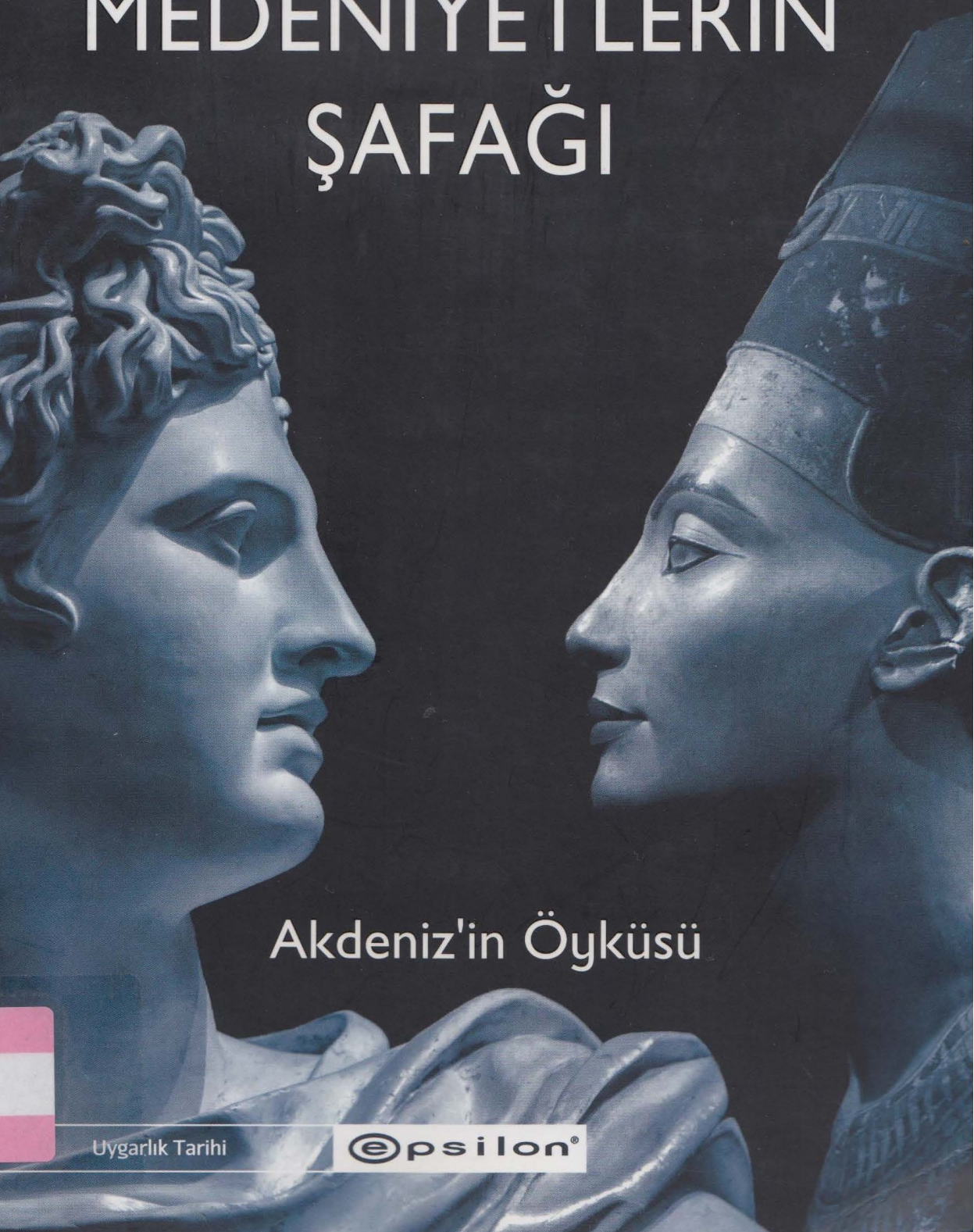
Töre Sivrioğlu

MEDENİYETLERİN ŞAFAĞI

Akdeniz'in Öyküsü

Uygarlık Tarihi

epsilon®

Töre Sivrioğlu

MEDENİYETLERİN ŞAFAĞI

Akdeniz'in Öyküsü

Ulaş Töre Sivrioğlu, 1980'de Gönen'de doğdu. Ege Üniversitesi'nde Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi bölümünden 2001'de mezun oldu. 2005'te Dokuz Eylül Üniversite'sinde "Dionysos Kültü Kökenleri ve Anlamı" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Tarih bölümüne yönelerek Celal Bayar Üniversitesi'nde 2012 yılında doktorasını tamamladı. Doktora tezinin başlığı "Tek Parti Döneminde Orta Asya, Sümer-Hitit Araştırmaları"dır. Öğrenciliği sırasında ve sonrasında çok sayıda arkeolojik kazı ve kültürel mirası koruma projesine katıldı. İran, Bizans ve İslam sanatı ve tarihi hakkında çeşitli çalışmaları yayınlanmıştır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Medeniyetlerin Şafağı - Akdeniz'in Öyküsü
Töre Sivrioğlu

Yayın Yönetmeni: Aslı Tunç
Dizi Editörü / Yayıma Hazırlayan: Şebnem Soral Tamer
Editör: Tuba Nur Bakaçhan
Son Okuma: Nur Çakır
Konsept Tasarım: Dilara Şebnem Esendemir - Sömestr Studio
Kapak Tasarım: Berna Özbek Keleş
Sayfa Tasarım: Mert Tamer

1. Baskı: Aralık 2021
ISBN: 978-625-414-064-8

© Töre Sivrioğlu, 2021
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmadan kopyalanamaz, alıntılanamaz ve çoğaltılamaz.
© Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Baskı ve Cilt:
Yıldız Mücellit Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
Maltepe Mah., Gümüşsuyu Cad.,
Dalgıç Çarşısı, No: 3/4
Zeytinburnu/İstanbul
Tel: (212) 613 17 33 Faks: (212) 501 31 17
Sertifika No: 46025

Yayımlayan:
Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Osmanlı Sok., No: 18/4-5 Taksim/İstanbul
Tel: (212) 252 38 21 Faks: (212) 252 63 98
İnternet Adresi: www.epsilonyayinevi.com
E-posta: epsilon@epsilonyayinevi.com
Sertifika No: 49067

Töre Sivrioğlu

MEDENİYETLERİN ŞAFAĞI

Akdeniz'in Öyküsü

Uygarlık Tarihi

Epsilon

İÇİNDEKİLER

BİR DENİZ DOĞUYOR **11**
Mu Kıtası Efsanesi ve Atatürk 19
Cebelitarık 22

AKDENİZ'DE İLK İNSANLAR **23**
Akdeniz'in Son Neandertalleri 27
Seramik "Çılgınlığı" 33

AKDENİZLİNİN DÜNYASI **34**
Zeytin ve Defne 39

KRAL MİNOS VE AKDENİZ MEDENİYETİNİN DOĞUŞU **40**
Girit ve Boğa Kültü 47

"YUNAN MUCİZESİ" **48**
Sanatta Realizm 59

ALFABE DOĞUYOR **60**
Sami Dilleri 62

MİTOLOJİNİN DOĞUŞU: BABALAR VE OĞULLAR **66**
TANRIÇALARIN ALACAKARANLIĞI **73**
PARİS'İN SEÇİMİ **75**

TROYA'NIN YIKILIŞI 81
Afrikalı(!) Akhilleus 83
Troya Hazineleri 86
Troy: Kaçan Bir Fırsat Daha 91

KAHRAMANIN SONSUZ YOLCULUĞU 92
Odysseia'nın Haritası 105

TROYA'NIN MİRASI 106

HİNDİSTAN'DAN GELEN BİR TANRI 115
Akdeniz Usulü Faşizm 118

TİYATRO DOĞUYOR 123
Bir Zamanlar Anadolu 132

TANRILARA KARŞI ATOMLAR 133
ATİNA OKULU 143

DOĞU AKDENİZ'DE İRANLILAR 154
"Yeryüzü Cenneti" Daskyleion 157
Popüler Kültürde 300 Spartalı 161

BİLİNEN DÜNYANIN FETHİ 162
Müslüman Dünyada İskender 170

REKABETTEN DOĞAN IŞILTI: PERGAMON (BERGAMA) 171
Asteriks Anadolu'da! 174
Bergama Sağlık Tanrısının Kenti 177

AKDENİZ'İN FENERİ: İSKENDERİYE 178
Antikçağın Yedi Harikası 181
Hypatia 188

"KARTACA YIKILMALIDIR!" **189**
Hannibal'in Filleri 197
Köleler: Madalyonun Diğer Yüzü 200

BİLİNEN DÜNYANIN SONU **201**

SONSÖZ **212**

BİR DENİZ DOĞUYOR

Akdeniz dünyadaki en büyük iç deniz. Ama bundan altı milyon yıl önce Akdeniz bir deniz değildi. O zamanlar Cebelitarık Boğazı kapalıydı ve tıpkı bir baraj gibi Atlas Okyanusu'nun sularını dışarıda tutuyordu. Eğer bir zaman makinemiz olsaydı ve bundan altı milyon yıl öncesine dönüp Akdeniz havzasını gezmek isteseydik gördüğümüz manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa uğrayabilirdik. Bugün masmavi suları, kıyı boyunca uzanan kayalarının büyüleyici doğası, şirin makileri, turunçgilleri ve zeytinlikleriyle herkesi büyüleyen Akdeniz havzası o dönemlerde yakıcı güneşin kavurduğu çöller, bozkırlar ve giderek kuruyan tuz göllerinden ibaretti. Tatlı su bulabilmek için o zamanlar bir göl olan Adriyatik Denizi'ne gitmek gerekecekti. Afrika ve Avrupa tek bir kara parçasıydı. Yürüyerek İtalya'dan Afrika'ya geçmek mümkündü.

Messinian Salinity denilen Akdeniz altı milyon yıl önce böyle görünüyordu.

Herkül'ün Calpe ve Abyla dağlarını birbirinden ayırması. Francisco de Zurbarán (1634). Museo del Prado, Madrid.

Beş milyon yıl önce Cebelitarık Boğazı'nın kıta hareketi sonucu açılmasıyla Atlas Okyanusu'nun suları inanılmaz bir hızla, yetmiş bin Niagara şelalesine eşit miktarda suyla, çölleşen Akdeniz havzasını doldurdu. Bir anlığına bu müthiş olaya şahit olduğumuzu düşleyelim, saniyede 20, dakikada 1200 metre hızla ilerleyen okyanus suları önüne ne gelirse süpüren muazzam bir hızla Akdeniz havzasına doluyordu. Sular o kadar hızlı ilerliyordu ki hiçbir canlının kaçabilme şansı yoktu. Eskiden çölün ortasında bir dağ olan Korsika, boğazın açılmasından sadece iki gün sonra bir adaya dönüşüvermişti. Ardından sular doğuya ve güneye doğru yayılmaya devam etti. İki hafta sonra İtalya Afrika'dan kopup bir yarımada hâline geldi. Adriyatik Gölü tuzlu suların akınına uğradı. Cebelitarık Boğazı'nın açılmasının üstünden henüz bir yıl geçmemişken Atlas Okyanusu'nun suları Ege havzasını da doldurdu. Önüne çıkan tek engel, o zamanlar kapalı olan Çanakkale Boğazı bölgesiydi. Böylece Akdeniz, jeolojik çağlar ölçeğinde göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede az çok günümüzdeki görünümüne kavuşmuş oldu.

Evet! Eğer Cebelitarık Boğazı'nın haritalarda zar zor fark edilen o küçücük açıklığı olmasaydı Akdeniz asla var olamayacaktı. Fenike, Yunan, Roma medeniyetlerini yaratan, zeytini, turunçgilleri, makileri, iklimiyle dünyada başka bir coğrafyada benzeri olmayan Akdeniz'e has bütün özellikleri hepi topu 44 km. genişliğinde olan bu boğaza borçluyuz. Eğer bu büyük doğal felaket sonucu Cebelitarık Boğazı oluşmasaydı bizim de anlatacak bir hikâyemiz olmayacaktı.

İnsan, Cebelitarık Boğazı'nın açılmasından doğan su taşkınının yarattığı manzarayı ve o dönemin canlıları için yol açtığı felaketi hayal dahi edemiyor. İspanya Kralı IV. Felipe'nin (1621-1665) saray ressamlarından Francisco de Zurbarán (1598-1664), *Herkül'ün Sütunları* olarak

tanınan tablosunda sanki milyonlarca yıl önce yaşanmış bu çevresel devrimin nasıl gerçekleştiğini hissetmiş gibidir. Zurbarán'ın tablosunda merkezde duran Herkül'ün tanrısal gücüyle Calpe ve Abyla dağlarını birbirinden ayırdığına şahit oluruz. Arkada kabaran sular Akdeniz havzasını doldurmak için sabırsızca beklerken görülür.

Cebelitarık Boğazı'nın açılmasıyla Akdeniz havzasına o kadar çok su dolmuştu ki biliminsanlarının tahminine göre, havuz problemlerini andıran bu büyük yer değiştirme sonucunda okyanus seviyeleri dünya genelinde on metre kadar düşmüştü. Yani, bizim Akdenizimiz oluşurken çekilen sular dünyanın başka yörelerinde yeni adalar ve yarımadalar da oluşturmuş, birbirinden kopuk kara parçalarını birleştirmişti. Biliminsanlarının bilgisayar simülasyonlarından yararlanarak yeniden kurguladığı bu tabiat olayı Akdeniz'in ne kadar hassas bir denge üzerinde durduğunu da göstermektedir. İleriki jeolojik dönemlerde depremler veya kıta hareketi sonucu Cebelitarık Boğazı tekrar kapanırsa, sıcak iklim kuşağında olduğu için Akdeniz hızlı biçimde buharlaşıp küçülecek, geriye birkaç tuzlu göl kalacaktır. Zira Akdeniz'in onu besleyen güçlü akarsuları ve düzenli bir yağış rejimi yok. Bugün de geçmişte olduğu gibi sularının asıl kaynağı Atlas Okyanusu.

Böyle bir felaket durumunda geriye sadece geçmiş jeolojik çağlarda tatlı su gölleri

olan Marmara Denizi ve Karadeniz kalabilir. Çünkü her ikisi de varlığını Akdeniz'e borçlu değil. Akdeniz havzası Atlas Okyanusu'nun tuzlu sularıyla dolduğu sırada Karadeniz'in dev bir tatlı su gölü olduğunu biliyoruz. Karadeniz milyonlarca yıl boyunca, buharlaşma sonucu kaybettiği sudan çok daha fazlasını yağmurlar ve dökülen akarsular sayesinde geri alabilen bir göl olarak kalmıştı. Ancak MÖ 10.000'lerde Buzul Devri'nin sona ermesiyle dünya genelinde sular yükselmeye başlamış, Karadeniz'in tarihi de değişmişti. Buzulların erimesiyle Akdeniz'in seviyesi 150 metre kadar yükselmiş ve deniz eskisinden de geniş bir alana yayılmıştı. Örneğin, felaketten önce tek bir kara parçası olan Korsika ve Sardinya artık iki ayrı ada hâline gelmişti. Yükselen su İtalya'nın kuzeydoğusunda, eskiden verimli ovalara sahip geniş bir bölgeyi kaplamıştı ki bilindiği üzere bugün de Venedik şehri küresel ısınma nedeniyle yükselmeye devam eden Akdeniz'in tehdidi altındadır.

Akdeniz'in yükselen suları MÖ 7000'lerde Çanakkale'deki engeli aşarak burayı bir boğaz hâline getirdi ve bir tatlı su gölü olan Marmara'ya akmaya başladı. Ardından İstanbul Boğazı üzerinden Karadeniz'e ulaştı. Bu değişim, Cebelitarık'ın açılması kadar büyük bir felaket olmamakla birlikte yine de dehşet verici bir doğa olayıydı. Hatta bizim atalarımız açısından asıl felaket, Akdeniz'in oluşumu değil Buzul Devri sonundaki yükselişiydi de diyebiliriz. Zira altı milyon yıl önceki büyük felakete şahit olabilecek bir insan türü yoktu. Ama Buzul Devri sonunda yaşanan "mini" felakete insanlar şahit olmuşlardı. Üç yıl gibi kısa bir zaman diliminde tüm denizlerin 150 metre yükselmesi –ki bu, günde 15 santim demektir– kıyılardaki tarım alanlarını, köyleri birkaç hafta içinde sular altında bırakmıştı.

Bazı biliminsanları çeşitli kültürlerde karşımıza çıkan tufan efsanelerinin, Buzul Devri sonunda yaşanan hızlı su yükselişinin bir yansıması olduğunu düşünüyor. Kitâb-ı Mukaddes'teki Nuh Peygamber, Mezopotamya mitolojisindeki Ziusudra veya Yunan mitlerindeki Deukalion, sınırlı sayıda insan ve her canlıdan bir çifti bu felaketten kurtaran kahramanlar olarak karşımıza çıkarlar. Hikâye hemen hemen aynıdır. Tanrılar,

Farklı kültür ve dönemlerden "Nuh Tufanı" tasvirleri

insanların çoğalmasından ve kendilerine saygısızca davranılmasından rahatsız olur. Sonunda insanlar arasında seçkin bir kişiyi canlılardan birer çift alacağı bir gemi yapması için görevlendirirler. Sonra da yeryüzünü büyük bir sel felaketiyle temizlerler. Benzer tufan öyküleri Çin'de, Hindistan'da ve Orta Amerika yerlileri arasında da vardır. Yani deniz kıyılarında kurulmuş tüm uygarlıklarda. Her mitin arkasında bir parça gerçeklik olduğunu söyleyebiliriz. Yeryüzünün bu kadar farklı bölgelerinde birbirine benzer tufan öyküleri olmasının sebebi Buzul Devri sonunda tüm dünyada yaşanan deniz taşkınları olabilir.

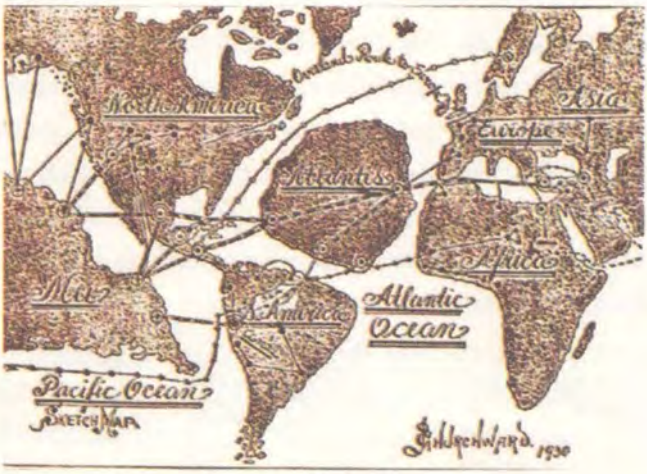
Nitekim seller altında kalan eski uygarlıklar konusu bugün olduğu gibi geçmişte de insanların ilgisini çekmiştir. Çoğumuz batık kıta Atlantis'in hikâyesini duymuşuzdur. Efsanelere göre ileri bir medeniyete sahip olan Atlantis, büyük bir deprem veya sel baskınları sonucunda sulara gömülmüş, ondan bizlere söylencelerden başka bir şey kalmamıştır. İlk olarak Platon'un sözünü ettiği Atlantis kıtası hakkındaki hikâyeler kuşaklar boyunca gizemini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Platon bu batık kıtanın Herkül Sütunlarının ötesinde olduğunu yazmıştı.* O günden beri çok sayıda meraklı insan gizemli Atlantis'in nerede olduğunu arayıp durdu. Arkeolojinin doğduğu ve hemen her yıl kayıp bir medeniyetin keşfedildiği 19. yüzyıl sonlarında batık kıta hakkındaki söylentiler her zamankinden daha fazla merak uyandırmaktaydı. 20. yüzyıl başlarında ilginç bir kişilik olan amatör tarihçi James Churchward (1851-1936) Atlantis efsanelerinden etkilenerek yetmiş bin yıl önce sulara gömülen Mu Kıtası tezini ortaya atmıştı. Tipik bir maceracı olan Churchward, güya Tibetli bir rahipten batık kıtanın haritalarını bile elde etmişti. Churchward'a göre Pasifik Okyanusu ortasındaki devasa bir adada yaşayan Mu halkı, ülkeleri sulara gömülürken gemilere binip yeryüzüne dağılacak fırsatı bulmuş ve medeniyetlerini bütün dünyaya yaymıştı. Bazıları Atlantis'e yerleşmiş, bazıları ise Meksika'ya ulaşarak orada Maya uygarlığının temellerini atmıştı. *Mu* halkının bir bölümü ise doğuya yönelerek Akdeniz'e gelmiş ve Mısır'da büyük bir medeniyet kurmuştu. Churchward'a göre Mısır ve Meksika gibi birbirine çok uzak ülkelerde benzer piramitler, yazılar, dini gelenekler bulunmasının sebebi de bu medeniyetleri kuranların Mu halkı olmasıydı.†

---

* Platon, Timaios, 21 c., Çeviren: Erol Güney ve Lütfi Ay, MEB, İstanbul, 1997.

† Bu konu için bkz. Kemal Şenoğlu, *Mayatepek Raporları, Türk Tarih Tezi ve Mu Kıtası*, Kaynak Yayınları, 2006.

MU KITASI EFSANESİ VE ATATÜRK

Churchward'un çizdiği hayali Mu ve Atlantis haritası (Mu halkının Akdeniz'e göçleri)

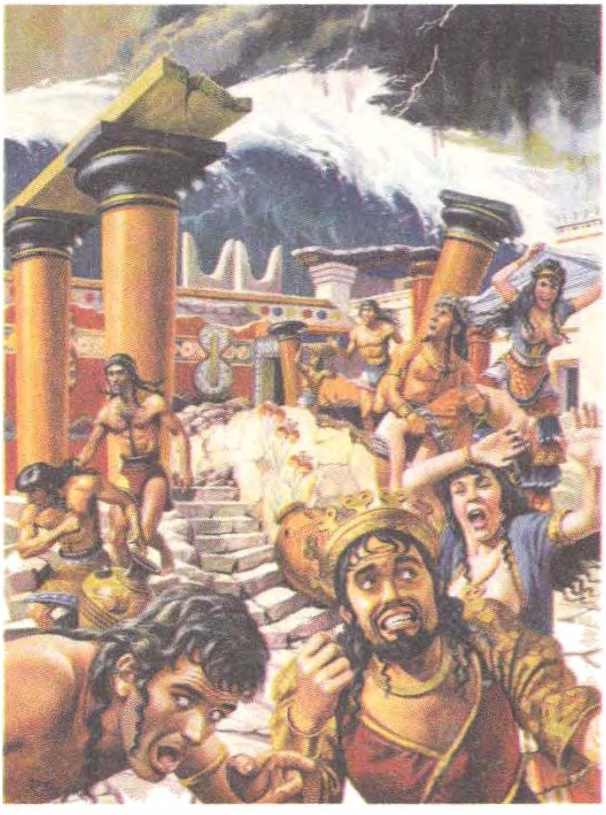
Mu kıtası efsanesinin Türk tarihi açısından özel bir önemi var. 1930'ların başında, idealist bir diplomat olan Tahsin Bey maslahatgüzar olarak Meksika'ya gittiğinde, Meksika kültürü ile Türk kültürü arasında bazı benzerlikler olduğunu savunan yazılar kaleme almıştı. Meksika Maya medeniyetinden oldukça etkilenen Tahsin Bey, Mayaca ile Türkçenin akraba diller olduğuna inanmaktaydı. Nitekim soyadı kanunu çıktığında Türkçe "Maya tepesi" anlamına gelen *Mayatepek* soyadını almıştı. Tahsin Mayatepek aynı zamanda Churchward'un ve Mu kıtası efsanelerinin de hayranıydı. Onun şahsi çabaları ile Churchward'ın bütün kitapları Türkçeye çevrilmiş ve Atatürk bunları okuyup incelemişti. Mayatepek, Türklerin Mu kıtasının batışıyla dünyaya yayıldıklarına inanıyordu. *Mu* batınca Türklerin atalarının bir kısmı Meksika'da Maya medeniyetini, bazıları ise Asya'ya giderek Uygur medeniyetini inşa etmişti. Tahsin Mayatepek, Churchward'un Türkiye'ye davet edilmesi, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Mu-Maya Dilleri Bölümü açılması için uzun süre kulis yürüttü. Atatürk ve Türk Tarih Kurumu üyeleri mesele ile ilgilenmekle birlikte sonunda, Churchward'un teorilerinin fazla fantastik olduğuna karar verdiler ve Türkiye'ye davet edilmesine gerek görmediler. Öte yandan, Atatürk'ün Mu kıtası efsanesine olan ilgisi günümüzde de merak uyandıran bir konu olmaya devam etmekte, Mu hakkında çok sayıda kitap yayımlanmaktadır.

Churchward'un tezleri elbette bilim dünyasınca kabul görmedi ama popüler arkeolojinin önünü açarak fantastik edebiyata sayısız öykü malzemesi sağladı. Öte yandan çizgi roman ve film endüstrisi Churchward'un batan kıtadan son anda kurtulan *Mu* halkı fikrini beğenmedi. Bunun yerine evrim geçirerek su altında yaşamayı tercih etmiş Atlantisliler daha çok ilgi gördü. Hatta ilk örneklerine 1930'larda rastlamaya başladığımız Atlantisli karakterler çizgi roman dünyasının en eski kahramanları arasında yer aldılar. Bugün Atlantislileri, elleri perdeli veya su altında yaşayabilen balıkadamlar olarak hayal etmemizin sebebi budur.

Aquaman,
Atlantis'ten Gelen Adam,
Namor (Marvel 1939)

Platon'dan beri insanların zihinlerini meşgul eden Atlantis efsanesi hakkında biliminsanlarının, az önce verdiğimiz örneklere göre daha renksiz ama ayakları yere çok daha sağlam basan açıklayıcı teorileri de var. Bu teorilere göre Atlantis efsanesinin doğmasına neden olan olay Ege Denizi'nde Kyklades uygarlığını yok eden büyük volkan patlaması olabilir. Kyklades Adaları, Ege Denizi'nin güneyinde, Türkiye ile Kıta Yunanistan'ına hemen hemen eşit mesafede bir adalar topluluğudur. MÖ 3000'lerde bu adalarda stilistik heykelleri ile dikkatleri çeken, kıta Yunanistan'ından çok daha gelişmiş bir uygarlık vardı. Ancak bu uygarlık günümüzde Santorini olarak tanınan Thera Adası yanardağının MÖ 1600'ler civarında patlamasıyla sona ermişti. Thera'nın bir bölümü volkanizma sonucu çökerek sular altında kalırken etrafındaki adalar ve Girit Adası'nın kıyılarını da tsunami dalgaları vurmuştu. Hatta Girit'teki Minos medeniyetinin de Thera'daki volkan patlaması sonucu oluşan tsunamiye kurban gittiği sanılıyor. Thera Adası'ndaki volkanizmanın yok ettiği bu medeniyetler nesilden nesle anlatılıp Atlantis öyküsüne ilham kaynağı olmuş olabilir. Sonuç olarak, gerçek Atlantis'in okyanusların derinlerinde değil de hemen yanı başımızda olduğunu düşünmek mümkün.

Girit-Knossos kentinin sular altında kalışı

CEBELİTARIK

Antikçağda Herkül Sütunları, ortaçağda ise Tarık'ın Dağları olarak adlandırılan Cebelitarık (Gibraltar)

Bugün Herkül Sütunları'na Cebelitarık Boğazı diyoruz. "Tarık'ın Dağları" anlamına gelen Cebelitarık adı, büyük Müslüman Berberi komutanı Tarık bin Ziyad'dan geliyor. 7. yüzyılda Müslüman Araplar Bizanslılardan çok kısa bir süre içinde aldıkları Mısır'ın batısına doğru ilerlemişler ve Atlas Okyanusu kıyılarına varmışlardı. O dönemde Arapların Atlas Okyanusu'na açılacak gemileri yoktu. Bu nedenle Cebelitarık'ı geçerek İspanya'yı fethetmeye karar verdiler. Aslında Arap değil, Berberi kökenli bir savaşçı olan Tarık bin Ziyad bu fetih hareketinin başına geçirilmişti. Müslüman askerler o dönemde Vizigotların idaresi altındaki İspanya kıyılarına çıktıklarında, kimsenin geri dönmeyi aklından geçirmemesi için Tarık bin Ziyad bütün gemileri yaktırmıştı. "Gemileri yakmak" deyimi o günlerden kalan bir hatıra. Anlaşılan Tarık bin Ziyad'ın zaferleri Herkül'ün adını da unutturmuş ve artık Herkül'ün Sütunları, Tarık'ın Dağları olarak anılır olmuştu. Tarık bin Ziyad'ın fetihlerinin İspanya'da ışıltılı Endülüs medeniyetinin doğmasına yol açtığı düşünülürse, Herkül'ün adının unutulmasına şaşmamalı.

O dönemde Hıristiyan İspanyalılar arasında "krallığın sünnetli bir kavim tarafından yıkılacağı" kehaneti kulaktan kulağa yayılmış durumdaydı. Vizigot kralları, hanedanlığı yıkacak bu sünnetlilerin Yahudiler olduğunu sanıyor ve Yahudileri İspanya'dan kovmanın yollarını arıyorlardı. Tam bu esnada hiç beklemedikleri Arap ordularıyla karşılaştılar ve Tarık bin Ziyad karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Kehanet doğrulanmış, Vizigot krallığı Yahudiler elinden olmasa da sünnetli bir kavim tarafından yıkılıp gitmişti.

AKDENİZ'DE İLK İNSANLAR

İnsan nasıl var oldu? Doğu Akdeniz'de bugün Filistin ve İsrail arasında paylaşılamayan, eskiden Kenan adı verilen topraklarda yaşayan Yahudiler buna basit bir cevap vermişlerdi. Dünyadaki tüm insanlar Yehova tarafından yaratılmış Âdem ile Havva (Kitâb-ı Mukaddes'te Adam ve Eva) çiftinden çoğalmışlardı. Çamurdan yaratılan bu ilk çift, başlangıçta cennette açlık, hastalık, yorgunluk, ihtiyarlık bilmeden mutlu bir yaşam sürmekteydi. Kendilerinden istenen tek bir şey vardı, kutsal bir ağaçta yetişen elmalara dokunmamaları. Ancak yılan kılığına giren şeytan Havva'yı kullanarak Âdem'i bu elmadan ısırmaya ikna etti. Elmadan aldıkları ısırıklarla Âdem ile Havva cennetten yeryüzüne sürüldüler. Artık karınları acıkıyor, hastalanıyor, üşüyorlardı. Yehova onları lanetlemiş ve bundan sonra çalışmadan yemek yemeyi onlara yasak etmişti. Bu yüzden tarım yaparak beslenmek ve üşümemek için giyinmek zorunda kaldılar. Zamanla çocukları ve torunları oldu. Sayıları arttı ama yasak meyveyi yiyerek işledikleri o "ilk günahı" kendi soylarına da geçirdiler. Böylece onların soyundan gelen her nesil, karnını doyurmak için toprağı ekip biçmek, açlıkla, hastalık ve ölümle savaşmak zorunda kalacaktı.

Bazı arkeologlar Âdem ile Havva mitinin insanlığın avcı-toplayıcılıkla geçindiği ve ihtiyacı olan her şeyi doğadan elde edebildiği zamanların hatırası olduğunu düşünmektedir. Ilıman iklimlerde yaşayan avcı-toplayıcılar yiyecek sıkıntısı çekmeyen insanlardı. Ancak Buzul Devri'nin sonunda, yani MÖ 20.000-10.000 arasında dünya iklimi değişti ve hava ısındı. Binlerce av hayvanının soyu tükendi. Soyu tükenen bu Buzul Devri familyası; mamutlar, mastodonlar veya tüylü gergedanlar gibi devasa hayvanlardan oluşuyordu. Öylesine büyüktüler ki, örneğin o dönemde yaşayan *megateryum* adlı tembel hayvanın boyu ayağa kalktığında altı metreye ulaşabilmekteydi. Bütün bu buzul çağı hayvanları iklimin değişmesiyle kayboldular. Bu tür-

lerin yok olması, insanlar için büyük bir yiyecek kaynağının sona ermesi anlamına geliyordu.

Küresel ısınma arttıkça, tatlı su kaynakları da kurudu. Bir zamanlar verimli av alanlarıyla kaplı bölgeler çölleşti. Örneğin, şimdi Büyük Sahra* olarak bilinen yer, bir zamanlar sulak ve yeşildi. Günümüzde, kumların yuttuğu Cezayir'in Tassili Platosu'nda keşfedilmiş mağara ve kaya resimlerinde karşımıza çıkan filler ve zürafalar, Akdeniz'in hemen güneyindeki bu coğrafyanın bir zamanlar verimli bir alan olduğunu göstermektedir.

* Sahra, Arapça "çöl" demektir ve kelime Türkçeye de geçmiştir. Sahra Çölü "Çöl Çölü" anlamına geleceği için "Büyük Sahra" adını tercih ediyoruz.

Buzul Devri faunasından *megateryum*

Sahra'nın bir zamanlar verimli bir bölge olduğunu gösteren kaya resimleri, Tassili-Cezayir

Dünya genelindeki kuraklık sonucu av hayvanlarının azalmasıyla insanlar yeni yiyecek kaynaklarına yönelmişler ve buğday ile arpa ekip biçmeye başlamışlardı. Bazı insanlar ise tarımın yanı sıra hayvancılık da yaptılar. Nitekim Tevrat metinlerinden okuduğumuz kadarıyla, Âdem ile Havva'nın çocuklarından Habil çoban, Kabil (Kain) ise çiftçiydi. Yehova, Habil'in kendisine sunduğu kurbanlıkları kabul etmiş, Kabil'in sunduğu tahılları ise beğenmemişti. İki kardeş arasında böylece kıskançlık tohumları ekilmiş ve Kabil kardeşi Habil'i öldürmüştü. Yeryüzünün bilinen ilk cinayetini temsil eden bu mitte de tarihi bir gerçeğin yansımasını görüyoruz. Tarım ve hayvancılık başladığında çiftçi ve çoban topluluklar sürekli olarak çatışma içindeydi. Çobanların sürüleri çiftçilerin arazilerine giriyordu. Çiftçiler de eskiden çobanların otlakları olan çayırları tarlaya dönüştürüyordu. Akdeniz'in çevresinde, Neolitik Dönem denen MÖ 10.000-5000 yılları arasındaki kavganın temel sebebi buydu.

Âdem ile Havva mitiyle ilgili kaynaklar bu ilk çiftin yeryüzünün hangi noktasına "düştüklerini" söylemiyorlar ama ortaçağda insanlığın bu ilk vatanının Mezopotamya veya Filistin bölgesinde bir yer olduğu varsayılıyordu. Bugün *Homo Sapiens* adı verilen türümüzün kaynağının Doğu Afrika olduğunu biliyoruz. *Homo Sapiens*'in dünyaya yayılma hikâyesinde ise

Filistin ve Doğu Akdeniz kıyıları oldukça önemli bir yer teşkil ediyor. Zira, Sahra'nın çöl olmadığı MÖ 60.000'lerde türümüz Afrika'dan ayrılarak Filistin bölgesine ayak basmıştı. Şimdi İsrail sınırları içinde kalan topraklar, yeryüzünde yüz ölçümüne oranla en fazla tarih öncesi insan kalıntısına rastlanılan bölgedir. Sadece kuzey İsrail'deki mağaralarda, MÖ 130.000-60.000 yılları arasında farklı insan türlerine ait 45 iskelet keşfedilmiştir.* Bu da bize İsrail-Filistin bölgesinin Afrika'dan Asya'ya geçişlerde ne kadar kilit bir rolü olduğunu göstermektedir.

Afrika'dan Asya'ya 60.000 yıl kadar önce ayak basan atalarımız burada başka bir insan türüyle karşılaşmışlardı. Bunlar o dönemde Akdeniz'in hâkimi olan Neandertallerdi. Akdeniz'in tüm kıyıları ve adalarında onlara ait sayısız iz var. Neandertaller modern insandan farklı bir insan türüydü. Daha iri, erken olgunlaşan ama geç yıpranan bir vücut yapıları vardı. 12 yaşındaki çocuk *neandertal* iskeletlerine bakıldığında bunların 16 yaşındaki günümüz insanına denk olduğu görülmekte. Zekâ açısından ise genellikle modern insandan geri oldukları sanılıyor. Örneğin, kemikten alet yapmayı akıl edememişler, hayvan derilerini birbirine dikmeyi akıl eden *homo sapiens*'in aksine hiç iğne ve bız† kullanmamışlardı. Neandertallerden kalan mağara resmi de yoktur. Bu da onların soyutlama yeteneklerinin zayıf olduğunu gösteriyor. Öte yandan, dikiş dikmeseler de giyinip kuşandıklarını biliyoruz. Müzik aletleri yaptıklarına dair bazı tahminler de var. Ölülerini gömmeleri ve onlara hediyeler bırakmaları gibi uygulamalar modern insana benzer bir duygu dünyası içinde yaşadıklarını gösteriyor olabilir.

Suriye ve İsrail'deki mağaralarda yapılan kazılarda iki insan türünün, yani homo sapiens ile neandertalin ilk kez burada karşılaştığını ve aynı mağaraları kullandıklarını anlıyoruz. Bundan sonrası spekülasyona giriyor. Kimi biliminsanları iki türün savaşa tutuştuğunu ve daha "zeki" olan *homo sapiens*'in diğerini yok ettiğini savunuyor. Bazıları ise neandertallerin iklimsel değişime ve hayvan faunasındaki evrime adapte olamadıkları için yok olduğunu savunuyor. Neandertallerin yok olmadıklarını, modern insanlarla karıştıklarını ve hepimizin içinde %2 oranında neandertal geni taşıdığını söyleyenler de var.

---

* Dimitra Papagianni ve Michael A. Morse, *Neandertal*, Çeviri: İ. U. Kelso, Ankara 2017, s.113-128.
† Tahta ve demirden yapılan, sivri uçlu bir alet.

AKDENİZ'İN SON NEANDERTALLERİ

Çocuk Neandertal

Akdeniz bir zamanlar neandertallerin yurduydu. Akdeniz ülkelerinde yapılan kazılarda, en yoğun neandertal yerleşimlerinin İspanya, İtalya ve Fransa'da bulunduğu görülmektedir. Yunanistan, Ege Adaları, Antalya bölgesinde, Suriye ve Filistin'de neandertallere ait izlere rastlanmıştır. Yirmi sekiz bin yıl önce soyları tükenen neandertaller bugünkü insanın (homo sapiens) en yakın akrabalarından biriydi. Geçmişte, "konuşamayan ilkel mağara adamları" olarak tasvir edilen neandertallerin günümüzde biyolojik ve kültürel bakımdan modern insandan çok farklı olmadıkları düşünülüyor.

Ancak çok ilginçtir ki neandertallerin Akdeniz'den beslenme alanında yararlanmadıkları, usta avcılar olmalarına rağmen hiç balık yemedikleri, sadece bizon, geyik gibi büyük kara hayvanlarını avladıkları tespit edildi. Bu belki de olta, ağ gibi karmaşık av aletleri üretememiş olmalarından da kaynaklanıyordu. Bazı uzmanlar neandertal ile modern insan arasındaki temel farkın, modern insanın balık avlama yeteneği olduğunu belirtiyor. Bu avantaj sapiens'e hem zekâyı geliştirdiği düşünülen omega 3 yağ asiti sağlıyor hem de büyük av hayvanlarının tükenmesi karşısında alternatif bir yiyecek kaynağı sunuyordu. Neandertallerin on binlerce yıl boyunca Akdeniz kıyılarında dolaşıp durmalarına rağmen bu denizin besleyici kaynaklarından yararlanamamış olması onların en büyük talihsizliklerinden biriydi.

Öte yandan, yirmi sekiz bin yıl önce İspanya'nın Akdeniz sahil şeridine sıkışmış "son neandertaller" üzerine yapılan incelemeler midye ve deniztarağı yediklerini gösteriyor. Anlaşılan bu biraz da çaresizlikten kaynaklanıyordu. Yine Cebelitarık'taki mağaralarda yapılan kazılar, son neandertallerin Akdeniz foku ve yunus da avladıklarını gösteriyor. Elbette bu ağ ve oltalarla yapılan bir balıkçılık faaliyeti değil, eskiden bizon avlayan bir türün aynı şekilde deniz memelilerini avlamaya devam etmesi anlamına geliyordu. Ancak bu oldukça geç kalmış tecrübeler türün devamlılığını sağlamaya yetmedi.

Gerçekten de Tevrat'ın *Yaratılış* bölümünde anlatılanlara, tarım ve hayvancılığın başlaması gibi gelişmelere bakıldığında bütün bunların Mezopotamya'dan Filistin bölgesine uzanan ve *Bereketli Hilal* olarak anılan hat üzerinde yaşanan bir dizi toplumsal gelişimi yansıttığını söyleyebiliriz.

Buğday ve arpanın evcilleştirilmesi, ilk kez Zagros-Toros-Amanos Sıradağları'nın eteklerinde ve Filistin bölgesinde birbirine çok yakın zamanlarda MÖ 9000-7000 arasında başlamıştı. Köpek (kurt), koyun, keçi, domuz ve sığırların evcilleştirilmesi de hemen hemen aynı zamanlara rastlar. Akdeniz kıyı şeridinde tarımın başladığı en eski merkezin Kenan, yani Filistin bölgesinde yer alan Jericho ve çevresi olduğunu biliyoruz. Kenan kültürünün mirasçısı olan Yahudilerin kutsal kitabında anlatılanların, bu coğrafyada tarıma ve hayvancılığa geçişin sancılarını yansıttığını söyleyebiliriz.

İlk insanlar olduğuna inanılan ve aslında Akdeniz insanının anlam arayışı çabasının da simgesi olan Âdem ile Havva tarih boyunca sanatçıların ilham kaynağı oldu. Onların neye benzediği her zaman bir merak konusuydu. Bir zamanlar, Yunan düşünür Ksenophanes (MÖ 560-478) şöyle demişti: "Atlar da resim çizebilseydi, at şeklinde tanrılar çizerdi." Ksenophanes'in sözünün Âdem ile Havva için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Gerçi Tevrat'ta onların "Tanrı'nın suretinde yaratıldığı" söylenmiş ama derilerinin rengi, fiziksel özellikleri, saçlarının kıvırcık mı yoksa düz mü olduğu belirtilmemişti. Sonuçta her kültürün Âdem ile Havvası doğal olarak kendi "insan" anlayışına göre biçimlendi. Moğol sanatkârlar onları çekik gözlü, düz siyah saçlı olarak tasvir ettiler, Etiyopyalılar ise kıvırcık saçlı, iri dudaklı siyahiler olarak. En bilindik tasvirler Rönesans ve Barok dönem sanatçılarının, bembeyaz tenli renkli gözlü, sarışın Âdem ile Havvalarıydı. Bilindik olmalarına rağmen Rönesans dönemi Âdem ile Havvaları, Afrika'dan Doğu Akdeniz'e geçiş çağındaki insan görünüşüne muhtemelen en uzak tasvirlerdir. Buna karşılık, Etiyopya sanatındaki siyahi Âdem ile Havva'nın o çağ insanına en yakın tasvirler olduğunu söyleyebiliriz.

Moğol Âdem ile Havva, İlhanlı dönemi-İran minyatürü, 13. Yüzyıl

Etiyopyalı Âdem ile Havva, 17. Yüzyıl

Yahudiler haricindeki diğer Akdenizlilerin yaratılış mitlerine bakıldığında da kil, çamur veya toprağın temel yaratılış maddesi olduğunu görüyoruz. Mısırlılar da Mezopotamyalılar da insanların çamurdan veya nehir kilinden heykelcikler gibi yapıldığına ve sonra içlerine ruh üflendiğine inanıyorlardı. Yunan mitolojisine göre ise Prometheus insanları kilden yaratmıştı.* Akdeniz insanı neden çamurdan gelen öze bu kadar önem vermişti? Felsefeciler "çamur"u bir metafor olarak görürler. İnsan olarak bir yanımız, tanrıların üflediği ruh nedeniyle tanrısal özden bir parça almıştır ama bedenimiz çamurdan yaratıldığı için maddesel dünyanın bir parçasıdır. Bu nedenle insan denilen canlı bir yandan tanrılarla yarışacak işlere imza atar. Muhteşem yapılar inşa eder, senfoniler besteler, erdem üzerine etkileyici eserler kaleme alır; öte yandan ise onu dünyaya (maddeye) bağlayan özü zaaflarla doludur.

* Prometheus bir gün tıpkı çömlekçi çarkı başındaki bir usta gibi kil parçalarından insan bedenleri yapıyor ve onlara can veriyordu. Ancak tam o sırada şarap ve bağbozumu tanrısı Dionysos yanına geldi. Prometheus'un aklını çelip ona da bol bol şarap içirdi. Çakırkeyf olan Prometheus tekrar işinin başına döndüğünde insanların uzuvlarını rastgele yapıştırmış, kimisini de unutmuştu. İşte mitlere göre, Prometheus'un bu ihmalkârlığı yüzünden bazı insanlar sakat doğmaktadır.

Âdem ile Havva'nın Cennetten Kovuluşu, Hendrik Goltzius, 1616 (Avrupalı Âdem ile Havva)

Metaforik anlamların dışında çamurun, kilin Akdeniz insanı için ne kadar önemli bir malzeme olduğunu biliyoruz. İnsanlar, yerleşik yaşama geçilen dönemde evlerini çamur ve otları karıştırarak elde ettikleri kerpiçten yapıyorlardı. Neredeyse bütün kap kacakları kildendi. Kap kacak deyip geçmeyelim. İnsanlar kilden kaplar yapmadan önce su ve yiyecek depolamaları oldukça zordu. Bir anlığına kendimizi yirmi bin yıl önce yaşamış atalarımızın yerine koyalım. Gece yarısı büyük bir susuzlukla uyanıyoruz. Saklama kabı olarak sadece su kabakları veya deri mataralarımız var ama az miktarda su aldıkları için o sular da bitmiş. Geriye tek bir seçenek kalıyor, gece vakti su içebilmek için az ileride akan dereye inmek. Bizim gibi susamış olan kılıç dişli kaplanlarla veya başka yırtıcılarla karşılaşma tehlikesini göze alarak tabii.

Antikçağın Akdeniz insanı çamur ve kilden oluşan bir dünya ile çevrelenmiş durumdaydı. Karınlarını, toprağı ekip biçerek doyuruyorlardı. Kerpiç evlerde oturuyor ve besinlerini kilden kaplarda saklıyorlardı, hatta çoğu

kültürde ölüleri dahi küplerin içine koyarak gömüyorlardı. Evlerde aile bireylerini ve tanrıları temsil eden *terrakotta* dediğimiz kilden küçük figürler bulunurdu. Yazı yazmak için de kilden tabletler kullanılıyordu. Zaten yaratılışla ilgili ilk metinler de bu kil tabletlerde karşımıza çıkar. Uzun sözün kısası, çamura dayalı bir uygarlıkta insanların kendilerinin de çamurdan geldiğini düşünmesi kadar doğal bir şey olamaz. Karşıt bir örnek olarak, ekecek geniş toprakları olmayan, avcılık ve balıkçılıkla geçinen, topraktan değil ahşaptan kaplar üreten, seramik kaplar yerine ahşap fıçılar kullanan, kerpiçten değil tahtadan evlerde oturan, tüm hayatları boyunca kayıklarına bağlı yaşayan hatta ölülerini toprağa gömmek yerine kayıklara bırakarak yakan Vikinglere bakalım. Böyle bir toplumda acaba insan neden yaratılmış olabilir? Evet, zaten yeterince ipucu verdik: Viking baş tanrısı Odin, insanı ağaçtan yaratmıştı.

SERAMİK "ÇILGINLIĞI"

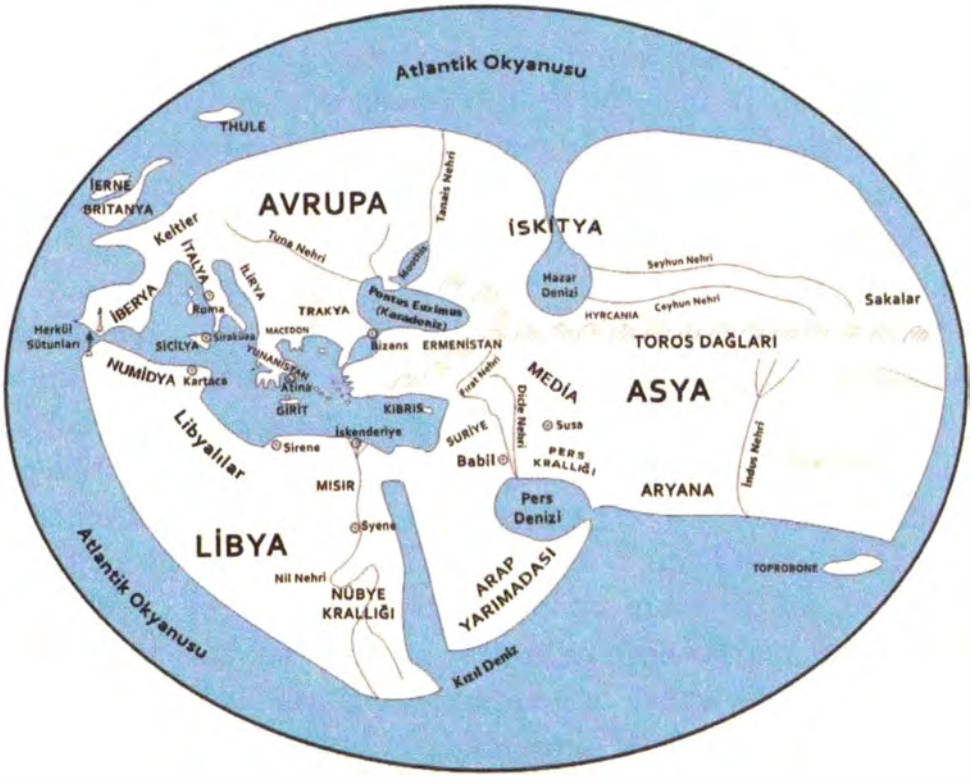

Arkeoloji öğrencilerinin "korkulu rüyası" olan Antik Yunan çanak çömlek türlerinin bir kısmı

Çanak çömlek yapımının başladığı MÖ 9000 civarından antikçağın sonlarına kadar Akdeniz dünyasında tam bir seramik üretimi "çılgınlığı" yaşanmıştı. Çömlekçi çarkının icadıyla birlikte maharetli ellere sahip ustalar sayısız kap formu üretmeye başladılar. Şarap ve zeytinyağı için ince ağızlıklı, uzun boylu, her iki yanında kulpları olan *amphora*'lar, kilolarca buğdayı saklamak için geniş ağızlı, içine dört beş insanın rahatlıkla sığabileceği genişlikte *pithos*'lar, şarap içmek için kullanılan *kyliks* adındaki kibar kaplar, kulpları ile dikkat çeken *kantharos*'lar, hayvan biçimli olan *rhyton*'lar ve daha niceleri. Sayısız kap biçimini burada anlatmaya sayfalar yetmez. Ancak bu kapların, biçimlerini, dönemlerini ve isimlerini öğrenmek zorunda kalan arkeoloji öğrencilerinin "korkulu rüyaları" arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Öğrenciler sadece kap formlarını değil, kapların kil içeriğine hangi malzemelerin katıldığını, nasıl astarlandığını, kaç kez ve hangi ısıda fırınlandığını, üzerlerinin hangi tarzda bezendiğini de öğrenmek zorunda. Hatta öğrencilerden, tek bir parçasından kabın bütününü hayal etmeleri bile beklenmektedir. Bu konuda kendini yetiştiren biri, bir kap parçasının bütün öyküsünü, tarihini, kullanılış amacını tek bakışta bilebilir. Bu uzman artık bir "seramik dedektifi" olmuştur.

AKDENİZLİNİN DÜNYASI

Akdeniz'in birçok adı var. Romalılar ona *Mare Nostrum* derlerdi. Bu, Latincede "bizim deniz" demek. Roma İmparatorluğu Akdeniz'in tüm kıyılarını bir ağ gibi sarmıştı ve ondan ayrılamıyordu. Akdeniz eski Yunanlar ve Romalılar için dünyanın merkeziydi. Eski Yunan coğrafyacılarından bize ulaşan dünya haritalarına bakıldığında üç kara parçası içinde görürüz onu. Kuzeyde *Europe*, doğuda *Asia* ve güneyde *Africa* adı verilen bu üç kara parçası Akdeniz'i çepeçevre sarar. Zaten bu nedenle Akdeniz'e *Mediterranian* denmiştir. Yani, "karalar tarafından çevrilmiş" veya "karaların ortasındaki" deniz. Romalıların dünyası Akdeniz'den ibaretti. Akdeniz'in ötesi onlar için bilinmeyen topraklardı. Yine Latincesiyle söylersek *terra ignota*. Akdeniz'in batısında, Herkül Sütunları ardındaki uçsuz bucaksız sular ise gemicilerin gitmeye asla cesaret edemeyecekleri Okeanos'a açılmaktaydı.

Eski Yunan coğrafyacılarının gözüyle dünya

Dünyanın yuvarlak olduğunun farkında olan birkaç Yunan gökbilimci dışında, çoğu Akdenizli için karaları çevreleyen bu Okeanos'un ötesinde bilinmez bir boşluk vardı. Öyle ki cesareti fazla olan bir denizcinin Okeanos'a açılırsa dünyanın kenarından düşeceğine inanılırdı. Zaten Romalı denizciler hiçbir zaman kıyılardan uzaklaşmaya, karaların gözükmediği açık denizlere seyahat etmeye cesaret edemediler. Portekizli denizciler 15. yüzyıl başlarında Cebelitarık Boğazı'nı arkalarında bırakıp ilk kez kıyıdan tamamen uzaklaşmaya cesaret edene kadar hiçbir denizci bu adımı atamamıştı. Açık sularda kaybolma korkusu yaşayan Akdenizli denizciler daima kıyıları takip ederek yol alırlardı. Dört bir yanında deniz manzarası olması Akdenizli denizcinin asla tercih etmeyeceği bir durumdu. Pusulanın icadına kadar Akdenizli denizcilerin bu korkuyu aşamadıkları görülüyor. Bunun belki de tek istisnası, Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Afrika kıyılarını dolaştıkları veya Britanya Adalarına kadar gittikleri söylenen ve "dünyanın en iyi denizcileri" olarak tanımlanan Fenikelilerdir.*

Fenikelilerin Afrika (Libya) kıtasının çevresini dolaştıklarına dair iddiaları kayda geçiren en eski kaynak, Yunan tarihçi Herodotos'tu (ö. ~MÖ 430). Mısırlıların Herodotos'a anlattıklarına göre Fenikeliler Kızıldeniz'den yola çıkıp dört beş sene süren bir yolculukla Herkül Sütunları'ndan Akdeniz'e girmiş ve yolculuklarını Mısır'da tamamlamışlardı.† Herodotos anlatılanlara pek akıl erdirememişse de itiraz etmemişti. Fenikelilerin bu yolculuğu yapıp yapmadıkları bugün de bir muammadır. Bu olaydan iki bin sene sonra bile Portekizli denizcilerin o zamanki kalyonlarla Ümit Burnu'nu nasıl zorlukla aştıkları hatırlanırsa, Fenikelilerin basit yelkenli kadırgalarıyla bu işi başarmış olması biraz inanılmaz görünüyor. Öte yandan Afrika'nın etrafından dolaşılabileceğini nasıl bilebiliyorlardı? Bunu yolculuğu yapmadan söyleyebilmeleri mümkün değildi. Gerçi Fenikeliler Afrika kıtasının çevresini dolaşmayı başarmış olsalar bile yolculukları karayı gözleriyle takip edebilecekleri mesafede olurdu. Bu nedenle Fenikelileri okyanusa açılmaya cesaret eden ilk denizciler olarak kabul etmek zor.

---

* Peter Aughton, Dünyanın Çehresini Değiştiren Seyahatler, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.13-19.
† Herodotos, *Herodot Tarihi* IV, 42. Çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

Herodotos ve Plinius'un anlatımından esinlenmiş, tuhaf ırkları gösteren bu resim Sebastian Münster'in 1544'te yayımlanmış *Cosmographia* adlı eserinde yer almaktadır.

Pusulanın icadı öncesindeki çağlarda okyanusa açılma cesareti gösterenler Akdenizli denizciler değildi. Bunu başaran, korkusuz kuzeyli savaşçılar Vikinglerdi. Viking destanları ve şiirleri (saga) bize İzlanda, Grönland hatta Kanada kıyılarına yapılan yolculuklar hakkında bilgi verir. Uzun yıllar bunların Vikinglerin abartıları olduğu sanıldı. Ancak Kanada'nın doğu kıyılarında ve New Foundland'da yapılan arkeolojik kazılarda Vikinglere ait buluntulara rastlanmıştır.* Vikingler gerçekten de Atlas Okyanusu'na açılan ilk denizciler olabilir. Zira onlar sürekli açık havaya ve güneşli günlere alışık olan Akdenizli denizciler gibi değildi. Sisli, puslu fırtınalı havalarda seyretmeye alışkınlardı. Cesaretlerini, ölümden korkuları olmadığını hatırlatmaya gerek yok herhalde. Ayrıca Viking gemilerinin Akdeniz'in "uygar" gemilerinden teknolojik olarak üstün yanları da vardı. Tasarımları suları yarmaya ve hızlı ilerlemeye, Akdeniz gemilerine göre çok daha uygundu. Zaten bütün "barbar" imajlarına rağmen Vikinglerin demircilik, marangozluk ve diğer zanaatlarda Akdenizlilerden daha maharetli olduklarını da söyleyebiliriz.

* Aughton, age, s.40.

Akdenizlilerin kıyıdan ayrılma korkusu hem denize açılmayı hem de karaların iç bölgelerine girmeyi kapsıyordu. Akdenizliler için okyanusun açıkları kadar Kuzey Avrupa'nın kara ormanları, göçebe İskit atlılarının hâkim olduğu Avrasya bozkırları, Afrika'nın çölleri, İran'ın dağları veya yüksek platoları da korkutucu sınırlardı. Yunanlar bu bölgelerde "normal insanların" yaşayamayacağına inanmaktaydı. Herodotos'a göre bu tür yabani ülkelerde ancak amorf insanlar var olabilirdi. Mesela Libya'nın çöllerinde veya Hindistan'da köpek başlı (*cynocephali*) ve başı göğsünde, kafasız (*acephali*) ırklar yaşamaktaydı. İhtiyar Plinius (ö. MS 79) da Asya'da yaşayan alınlarında tek gözü olan insanlar (*kyklop*) veya çöllerde yaşayan tek bacaklı (*monopod*) ırklardan söz etmişti. Bu tuhaf insanlar elbette Akdenizlilerin yabancı diyarlar karşısındaki korkularını yansıtmaktaydı. Hiçbir insanın, ılıman iklimine alıştıkları bu yumuşak kıyıların dışında bir yaşam sürebileceğine inanmıyorlardı. Libya çöllerinde yaşayabilen bir insan varsa eğer tıpkı monopodlar gibi ancak kocaman ayaklarının gölgesine sığınarak bunu başarabilirdi.

Cynocephali

Acephali

Monopod

Tipik bir Yunanın gözünde Akdeniz dışındaki dünyada medeniyet kurmak mümkün değildi. Akdeniz'in güneyindeki çöllerde yaşayan insanlar sıcak iklim nedeniyle tembel ve uyuşuk, kuzeydeki insanlar ise soğuk iklim nedeniyle hırçın ve savaşçıydılar. Doğal olarak uygarlık sadece ılıman iklimiyle Akdeniz kıyılarında yeşerebilirdi. Bu nedenle Yunanlar ve Romalılar için medeniyetin Akdeniz'in kıyı şeridiyle sınırlı görüldüğünü söyleyebiliriz. Hatta tipik bir Yunan-Romalının gözünde medeniyetin ancak zeytin ağaçlarının yetişebildiği kıyılar ile sınırlı olduğunu da söyleyebiliriz. Bu sınırın dışındaki dünya, sık ormanlar, yüksek dağlar, çöller, yarı at yarı insan kentaurosların, kanatlı kadın sfenkslerin, satir veya pan denilen keçi ayaklı yaratıkların egemenliğindeki tehlikeli bir dünyaydı. İnsanlar bunları görme korkusuyla karanlık ormanlara girmeye çekinirlerdi ki *panik* sözcüğü de bu panlar nezdinde yabani doğaya karşı duyulan korkudan gelmektedir.

ZEYTİN VE DEFNE

Poseidon ve Athena'nın Yarışması, Noel Hallé, 1748

Akdeniz denilince akla gelen ilk bitki zeytindir. Kuşkusuz Akdeniz daha birçok simgesel ve endemik bitkiye sahiptir. Defne, incir gibi... Kökeni Akdeniz olmasa da turunçgiller ve üzüm de Akdeniz kültürünün ayrılmaz parçaları olmuştur. Ama bunların hiçbiri bir simge olarak zeytinin ve defnenin yerini tutamaz. Diğer bitkiler Akdeniz dışında da yetiştirilebilir ama zeytin ve defne sadece Akdeniz ikliminde yetişir. Hatta dünya defneyaprağı üretiminin %90'ı Antakya ve çevresinden sağlanmaktadır. Defnenin aksine tüm Akdeniz kıyılarında zeytincilik yapılmaktadır.

Zeytin Akdeniz'e Athena'nın armağanıydı. Mitlere göre Atina kentine kimin hükmedeceği konusunda tanrılar kararsız kalmış ve bir müsabaka düzenlemeye karar vermişlerdi. Adaylardan biri olan deniz tanrısı Poseidon Atina kentine bir göl hediye etmişti. Athena ise Atina'nın tepelerinde ilk zeytin ağacının bitmesini sağlamıştı. Hakem tanrılar zeytinin daha değerli bir hediye olduğuna karar vererek ödülü Athena'ya verdiler.* Zamanla tanrıçanın kutsal ağacı tüm Akdeniz kıyılarında ekilir oldu.

Defne ağacı da karşılıksız bir aşk hikâyesinden doğmuştu. Mitlere göre Apollon, Daphne adlı bir orman perisine âşıktı ama peri onun aşkına karşılık vermiyordu. Sonunda Apollon'un baskısından yorulan peri başka bir şeye dönüşmek için ırmak tanrısı olan babasına yalvardı. Babası da onu defne ağacına dönüştürdü.† O günden sonra defne Akdeniz'in simgelerindne biri oldu. Roma imparatorları başlarına defne dallarından taçlar takarlardı.

---

* Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma*, Çev. Sevgi Tamgüç, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997, s.108-109.

† Grimal, age, s.138-139; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s.81.

KRAL MİNOS VE AKDENİZ MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

Akdeniz'de medeniyetin erken izlerine nerede rastlıyoruz? Aslında bu soruya karşılık akla gelen ilk cevap Mısır olacaktır. "Tarihin babası" Herodotos da en eski medeniyetin Mısır olduğunu söylemişti. Öyle ya, biz de köklü tarihi, devasa piramitleri, astronomi, tıp ve matematik alanındaki gelişmişliğiyle Akdeniz havzasında ilk büyük medeniyet alanının Mısır'da şekillendiğini söyleyebilirdik. Ama bu konuda biraz temkinli olmak gerekiyor. Zira Mısır aslında bir deniz değil, nehir uygarlığıydı. Mısır, varlığını Akdeniz'e değil Nil Nehri'ne borçluydu. Memphis, Thebes, Elefantin gibi önemli Mısır kentlerinin hepsi Nil Nehri boyunca dizilmişlerdi. Piramitleriyle ünlü Giza, tapınak ve sfenksleriyle meşhur Karnak ve Luxor Akdeniz'den hayli uzaktır. Eski Mısırlılar, Nil'in Akdeniz'e döküldüğü deltaya ve deniz kıyısına ne bir şehir ne de bir liman kurmuş gibi görünüyor. Deltada ilk şehir Yunan tüccarlar tarafından kurulmuş olan ve tarihi muhtemelen MÖ 1600'lere kadar giden Naukratis'ti. Sonraki yüzyıllarda Makedonyalı fatih Büyük İskender Nil Deltası ile Akdeniz'in kavuştuğu alanda Mısır'ın en büyük liman kendi olan İskenderiye'yi inşa ettirecekti. Mısırlıların "denizle barışması" da ancak İskenderiye'nin inşasından sonra gerçekleşti. O zamana dek sadece Nil Nehri'nde sefer yapmış Mısır gemileri, ancak Büyük İskender sonrasında tüm Akdeniz'i dolaşmaya başlayacaktı.

Öte yandan, kendileri Akdeniz'e sırtını dönmüşse de Akdeniz medeniyetinin Mısır'a büyük bir borcu bulunmaktadır. Mısır kıyılarına çıkan ilk Yunanlar Mısır sanatının ve uygarlığının görkemi karşısında şaşkınlık içinde kalmışlardı. Mısır uygarlığının köklü geçmişi yanında Yunanlar henüz "dünkü çocuk gibiydi. Bu nedenle Mısırlıların Yunan dünyasıyla ilgilenmemeleri, Yunanların ise Mısır'ı merakla incelemeleri gayet doğaldır.

Antik Mısır sanatı tatlı su-nehir kültürünü yansıtır. Bunu Mısır sanatında karşınıza çıkan çok sayıda timsah ve hipopotam tasvirinden de anlayabiliyoruz.

Europa'nın boğa kılığındaki Zeus tarafından kaçırılışı.

İlk Yunanlar hakkında bilgilerimiz yetersizdir. Bazı tarihçiler Yunan tarihini Girit'te, kökenleri MÖ 3. binyıla kadar geri giden Minos kültürüyle başlatırlar. Kimileri ise bu görüşe karşı çıkarak MÖ 1600 civarı Yunan anakarasına yerleşmiş Myken kabileleriyle. Dediğimiz gibi bu konu açıklığa kavuşmuş değil ama Akdeniz uygarlığının ilk büyük merkezinin Girit Adası, bu adada doğan ve adını efsanevi Kral Minos'tan alan Minos medeniyeti olduğunu söyleyebiliriz. Minos dönemi Girit'i, aynı zamanda Avrupa uygarlığının da doğduğu yer olarak kabul edilir. Hatta bunun çok sembolik bir nedeni de var: Girit'in efsanevi kralı Minos'un annesinin adının *Europa* olması. Europa'nın soyu tam olarak bilinmiyor. Hesiodos'a göre babası, dünyayı saran büyük suları temsil eden Okeanos, annesi ise bu büyük suların bir parçasını oluşturan iç denizin yani Akdeniz'in tanrıçası olan Tethys'ti. Buna daha mütevazı bir açıklama getiren Homeros'a göre ise Europa, aslında bizim Fenike diye telaffuz ettiğimiz Kral Phoenix'in kızıydı, yani Fenikeli bir prensesti.* Tanrı Zeus bir gün bu güzel kızı gördü. Ona tutularak bir boğa şekline girdi ve Europa'yı Girit Adası'na kaçırdı. Böylece Girit ve Yunanistan'a bu Fenikeli prensesin adı verildi: *Avrupa*. İşte efsanevi kral Minos da Zeus ve Europa'nın birleşmesinden doğmuştu.

Şimdi bu miti bir yorumlayalım: Fenikeli bir kız Asya kıyılarından Zeus tarafından kaçırılıyor ve adını vereceği yeni bir kıtaya sürükleniyor. Aslında bu basit bir kadın kaçırma eylemi olarak görülmemeli. Yunanlar doğudan bundan çok daha fazlasını almış, yazıyı, mimariyi, güzel sanatları Fenikeliler ve Mısırlılardan öğrenmişlerdi. Biraz sembolik düşünürsek, Europa'nın kaçırılışının, doğudan çalınan veya esinlenen uygarlığın batıya taşınması olarak da görebiliriz.

* Homeros, *İliada*, XIV,321-323.

Bir deniz uygarlığı olarak Giritliler, deniz tanrısı Poseidon kültüne çok önem vermekte ve ona adanın en güçlü boğalarını kurban etmekteydiler. Ancak günün birinde Kral Minos, Poseidon için kurban edilecek boğanın güzelliği nedeniyle ona bir oyun oynayıp başka bir boğa kurban ettirmişti. Bu kurnazlığa sinirlenen Poseidon da intikam almak için kralın karısının boğaya âşık olmasını sağlamıştı. Boğayla sevişen kraliçe, yarı insan yarı boğa bir çocuk dünyaya getirmişti. Bu "mutant" canlıya da *minotaurus* yani "Minos Boğası" adı verilmişti.

Minotaurus, Sarah Young, 2010

Günümüzde birçok filmde veya bilgisayar oyununda karşımıza çıkan *minotaurus* tehlikeli bir yaratıktı. İnsanlara zarar vermemesi için, ünlü mimar Daidalos *minotaurus* için ilginç bir yapı tasarlamıştı. Tek bir girişi olan ancak giren kişinin çıkış yolunu bulmasının mümkün olmadığı bu yapıya *labrynthos* adını verdi, yani labirent. Poseidon'un laneti yüzünden Giritliler her yıl genç kız ve erkekleri *minotaurus*'a kurban etmek zorundaydılar. Sonunda Theseus adlı Atinalı bir prens Girit'e gelerek bu eziyete bir son vermeye karar verdi. Ancak Theseus için tek sorun *minotaurus* gibi güçlü bir düşmanla savaşmak değildi. Aynı zamanda *labrynthos* denen bu karmaşık binadan sağ salim çıkması da gerekiyordu. Bunun için Theseus basit bir yöntem kullandı. Labirentin girişine bir ip bağlayarak *minotaurus*'u öldürdükten sonra ipi takip ederek çıkış yolunu bulacaktı. Theseus, Girit boğasını öldürdükten sonra Atina'ya geri dönmeye karar verdi. Yola çıkmadan önce Atina kralı olan babası Aigeus'a, "Girit'ten zaferle dönerse gemilerine beyaz yelkenler çekeceğini, yok eğer Girit'te ölürse gemilerin kara yelkenlerle döneceklerini" söylemişti. O telaş ve sevinç içinde gemiciler beyaz yelkenler çekmeyi unuttular. Kıyıda oğlunu bekleyen Kral Aigeus yaklaşan gemilerdeki kara yelkenleri görünce oğlunun öldüğünü sanarak kendini denize attı ve boğularak öldü. Öldüğü sulara onun adı verildi (Aigaios Pontos) ve bir yanlış anlamadan doğan bu dokunaklı efsaneden bizlere *Ege* adı miras kaldı.

Minos sanatı bizlere gerçekten bir deniz kültürüyle karşı karşıya olduğumuzu da gösteriyor. Mısır sanatında nehir hayvanları (timsah, hipopotam vb.) görüyoruz. Oysa Minos seramiklerinde veya duvar resimlerinde ahtapotlar, yunuslarla karşılaşıyoruz ve işte nihayet bir deniz kültürü diyebileceğimiz motifleri buluyoruz. Bu nedenle, Akdeniz sanatını Girit'le başlatırsak bu tercihimizde yanılmış olmayız.

Minos sanatının sembollerinden, üzeri ahtapotlarla ve yunuslarla süslenmiş amforalar (MÖ 2700-1450 arası eserleri temsil eden replikalar)

Minos sanatı bize Akdenizlilere özgü bir incelik ve zarafet de sunuyor. Mezopotamya sanatındaki savaş sahnelerine, kalabalık ordulara, zincirlenmiş kölelere, cesetlerin üzerine basarak yürüyen güçlü ve mağrur hükümdar tasvirlerine burada rastlamıyoruz. Minos sanatında daha ziyade balıkçılar, oyunlar, eğlenceler var. Burada Akdeniz'in ılımlı ruhuyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Sahnelerde olduğu kadar renklerdeki canlılık da bizi hayata neşeyle bağlı insanların elinden çıktığı belli olan bir sanat anlayışıyla karşı karşıya bırakıyor. Simsiyah ve seramiklerin üzerindeki ahtapot kollarıyla aynı motifi yansıtan, kıvrımlı saçları, iri gözleriyle Giritli genç kız tasvirleri bugün de görenleri büyülemeye devam etmektedir.

Giritli kızlar

Bu canlı uygarlık MÖ 1450'lerde aniden sona eriyor. Önceleri bu yıkılıştan, anakaradan gelen Yunanların, o günkü adlarıyla Akalar veya Mikenlilerin sorumlu olduğu sanılmaktaydı. Zira Kral Aigeus'un oğlu Theseus hikâyesinde gördüğümüz üzere Yunanlar adaya gidip gelmekteydi. Üstelik Akalar Ege kıyılarını yakıp yıkmalarıyla ünlüydü. En büyük seferlerini de

buradaki Troya kentine düzenlemişler ve kentin surlarını aşamayınca hileli bir yöntemle tahta bir atın içine saklanarak kenti ele geçirip yağmalamışlardı. Bu tahta at olayına daha sonra değineceğiz. Troya öylesine büyük bir yıkıma uğramıştı ki izleri tamamen silinmiş ve ancak 19. yüzyılda arkeologlar tarafından tekrar keşfedilebilmişti. Troya gibi büyük bir kenti haritadan silen Akaların, burunlarının dibindeki Girit-Minos medeniyetini de yıkmış olabileceği düşünülmekteydi. Ancak günümüzde Girit uygarlığının savaşçı Akalar tarafından değil, önceki kısımlarda değindiğimiz Thera yanardağının patlaması sonucu gelişen doğal olaylar sonucu yıkıldığı kabul edilmektedir.

GİRİT VE BOĞA KÜLTÜ

The "Toreador" (Matador) Freski, Knossos (Minos'ta boğa güreşleri)

San Fermin Festivali

Girit'te bir boğa kültü olduğu kesin. Zira hem Minos uygarlığından kalan duvar resimlerinde hem de başka mitlerde Girit ve boğa ikilisi karşımıza çıkıyor. Zeus, Europa'yı bir boğa şeklinde adaya taşımıştı. Herkül ya da Yunanca adıyla Herakles de Girit'e gelmiş ve burada kuvvetiyle meşhur bir Girit boğasını yenmişti. Girit'te, şimdilerde İspanya'da yasaklanması tartışılan boğa güreşlerine benzer gösteriler düzenlendiği ama bu gösterilerin, matadorların boğaları vahşice öldürdüğü boğa güreşlerinden ziyade boğaların insanları ezerek öldürdüğü San Fermin Festivali'ndeki gibi manzaralara sahne olduğu sanılmaktadır.

"YUNAN MUCİZESİ"

MÖ 1300'lerde Dorlar olarak bilinen bir halk Yunan topraklarını istila etti. Miken (Mykenai) uygarlığını yakıp yıkan Dorlar Ege kıyılarındaki uygarlığı sona erdirdiler. Böylece tarihçilerin "Karanlık Çağ" dedikleri dönem başlamış oldu. Okuma yazma unutuldu, mimari basitleşti, sanatlar geriledi. Dorlardan kaçan Yunanlardan bazıları Anadolu kıyılarına sığındı. Bu sığınmacılar kendilerine İon diyordu. Yerleştikleri bölgeye –bugünkü İzmir ve çevresine– İyonya (İonia), burada yaşayanlara ise "İonialı" deniliyordu. Anadolu'yu fetheden İranlılar bu ismi yuvarlayarak "Yunan" olarak telaffuz ettiler. Bugün hâlâ kullandığımız Yunan sözcüğünün kökeni budur. Oysa Yunanlar kendilerine efsanevi ataları Hellen'den dolayı *Hellen*, ülkelerine de *Hellas* diyorlardı. Bugün, baştaki "H" sesini yutarak *Ellen* ve *Ellas* diye telaffuz ediyorlar.

Karanlık çağın sonuna doğru yani MÖ 800'ler civarında Yunanlar, içine kapandıkları kutudan dışarı çıkıp denizlere açılarak yeniden Akdeniz'i keşfetmeye başladılar. Mısır ve Lübnan'a yapılan yolculuklarda kendilerinin ne kadar geri kaldıklarını fark ettiler ve doğulu komşularını taklit etmeye, onların izinden gitmeye karar verdiler. Yunanların kendilerinden çok daha ileri bir konumda oldukları doğulu komşulara öykündükleri bu asırlara biliminsanları "Oryantalizm Dönemi" adını vermişlerdir. Doğu etkisi özellikle sanatta görülmeye başlamıştır. Mısır kıyılarına çıkan Yunanlar burada daha önce de bahsettiğimiz Naukratis adlı liman kentini kurdular. Mısırlılarla temasları ilerledikçe onların sanatına da öykündüler. Başlangıçta tamamen taklitçi bir zihniyetle Mısır heykellerinden esinlendiler. Ancak Yunan dehasını küçümseyerek, Yunan kültürünün bütünüyle doğudan kopyalandığını savunmayı seven tarihçi ve arkeologların iddialarının aksine Yunanların doğuya öykünme devri aslında kısa sürdü. Çok geçmeden Yunanlar Mısırlılardan öğrendikleri estetik biçimler üzerinde oynamaya ve kendi tarzlarını yaratmaya yöneldiler.

Yunan heykel sanatında bu öykünme sürecinin nasıl başlayıp, ardından ne kadar hızlı biçimde değişime uğradığını görebiliriz. İlk anıtsal Yunan heykelleri açık biçimde Mısır taklididir. "Frontal duruş" denilen "hazırol" pozisyonundaki *Kuros* denilen erkek ve *Kore* denilen kadınlar, elleri iki yanda ve bir ayakları önde olacak şekilde tasvir edilmekteydi. Tek fark, çıplaklık konusunda biraz "tutucu" olan Mısırlıların aksine Yunanların erkek bedenini gizlemeye gerek görmemeleriydi. Buna bir de Yunanların ilk örneklerde bile figürleri stilize eden Mısırlıların aksine gerçek vücut oranlarına daha sadık kaldıklarını da ekleyebiliriz.

Frontal duruşta Mısır heykeli (MÖ 2350), Yunan *Kuros*'u (MÖ 580), Kritios Delikanlısı (MÖ 480)

Bu taklit döneminin kısa sürdüğünü belirtmiştik. Yunanlar birkaç kuşak sonra aynı tarzda heykel yapmaktan sıkılmış görünüyor. Kuros tipinin oluşumundan bir asır geçmeden karşımıza "Kritios Delikanlısı" olarak bilinen, frontal duruşunu koruyan ama çok daha realist, yumuşatılmış vücut hatlarına ve yüze sahip bir heykel çıkıyor. Baş karşıya doğru değil, hafifçe sağa bakarken sırt kısmı gerçekte olduğu gibi S formunu almış. İlk bakışta, "Ne var ki bunda?" diye sorulabilir. Zira bizler sanat akımlarının, modanın, beğeni ve zevklerin sürekli değiştiği bir dünyada yaşıyoruz. Bu nedenle yüz yıl içinde Yunan beğenisinin değişmesi de gayet normal gelebilir, hatta "Bir asır neyi beklemişler?" diye bile sorabiliriz. Ancak antik çağlarda, Yunanların sanat anlayışlarını yüz yıl içinde radikal biçimde değiştirmesi devrim niteliğinde bir gelişmeydi. Zira Mısırlılar neredeyse iki bin yıldır sanatsal üslup bakımından aynı heykeli yapıp durmaktaydı. Yukarıda resmi bulunan Mısırlımız MÖ 2350 yılına tarihlendirilmektedir yani Beşinci Hanedan (MÖ 2489-2345) devrine. Şimdi zaman makinemize atlayarak bin yıl sonraya, 19. Hanedan (MÖ 1295-1189) dönemine gidelim. Karşımızda en meşhur Mısır firavunlarından, 66 sene tahtta kalmış II. Ramses'in (1279-1213) anıtsal bir heykeli duruyor ve görüldüğü üzere, tıpkı bin yıl önceki ataları gibi sıkılı yumrukları, iki yanında duran kolları, sol ayağı önde olarak bize bakıyor. Demek ki bin sene boyunca Mısır sanatının tarzında bir değişiklik olmamış.

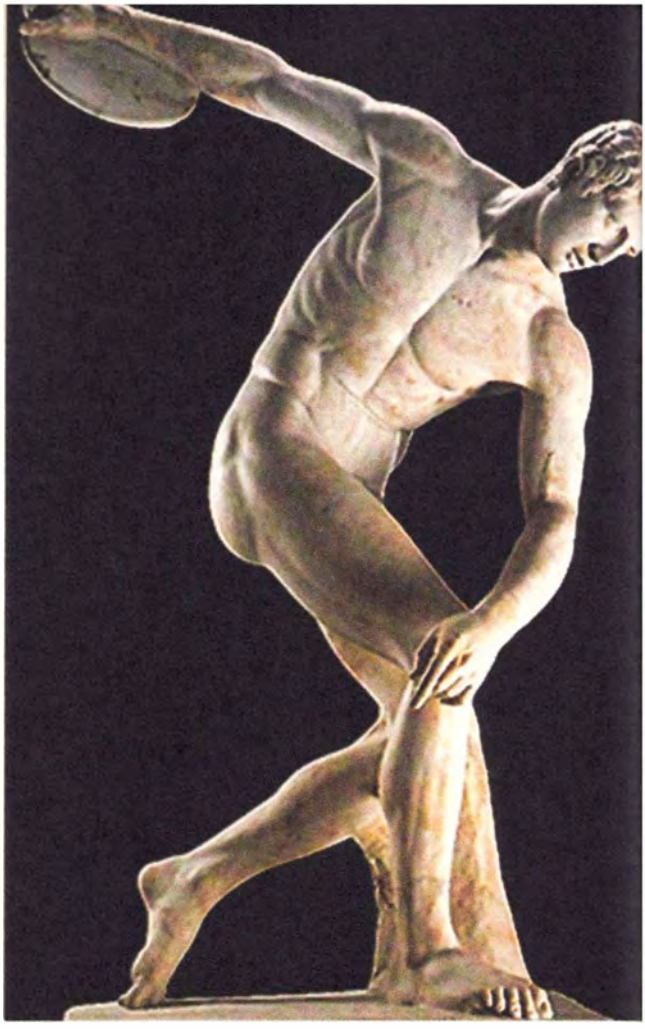
Benzer yorumları Mezopotamya için de yapabiliriz. Orada da gür sakalları ve kıvırcık saçlarıyla binlerce sene boyunca karşımıza neredeyse aynı görünümde çıkan Akad, Babil, Asur kralları da sanat tarzının bazı nüanslar hariç değişmeden kaldığını gösterir. O hâlde antik çağlar için alışılageldik tutumun, *sanat tarzının değişmeden kalması*, tuhaf kabul edilenin ise *tutumların değişmesi* olduğunu söyleyebiliriz. Yunanlar yerleşmiş geleneğe asla meydan okunmayan bir dünyada var olan kalıpları bozup duran yaramaz çocuklar gibiydiler. Platon'un anlattığına göre bir Mısırlı, Yunan bilgesi Solon'a "Yunanların geleneği olmayan çocuk bir millet olduğunu" söylemişti.*

Yunanlar oldukça kısa bir sürede yerleşik, alışılageldik formlarla öylesine oynamaya başlamıştı ki her kuşak kendinden öncekinin kalıplarını yıkmaya ant içmiş gibiydi. Kalıplar bir kez yıkıldığında artık her biçimde figür

* Platon, Timaios, 19 c., çev. Erol Güney-Lütfi Ay, MEB, İstanbul, 1997.

II. Ramses

yaratmak da mümkündü. Asırlardır hazırolda, hareketsiz bekleyen figürler artık disk atıyor, koşuyor, güreşiyordu. *Kuros*'lardan sadece bir asır sonra, Myron'un MÖ 460'larda yonttuğu disk atan atleti (discobolus) bütün yerleşik formlara meydan okuyan bir realizm ve denge anlayışıyla karşımızda belirmekteydi.

Sanat eserlerini toplumun düşünsel yapısının ve devinim gücünün yansımaları olarak görebiliriz. Bu formlar bize Mısır'ın görkemli ama durağan toplum anlayışı ile Yunanların dinamik toplum yapısı arasındaki farkı çağrıştırmaktadır. Mısır tarihi hanedanlar değişse de iktidar biçiminin değişmediği bir firavunlar geçidiydi. Yunan tarihinde ise tam aksine hızlı bir devinim ve değişim yaşanmıştı. MÖ 9. yüzyıla kadar Yunan kent devletleri de krallar tarafından idare edilmekteydi. Ancak bu dönemde giderek güçlenen tüccar sınıfı Yunan krallarının saltanatını yıkmak için halkı ayaklandırdı. Birçok şehirdeki halk ayaklanmaları sonucu aristokrat sınıfından gelmeyen halk önderleri yönetimi ele geçirdi. Bunlara tiran (tyran) denilmekteydi. Başlangıçta *tiran* ve *tiranlık* terimleri günümüzdeki gibi olumsuz bir anlam taşımıyordu; halk tarafından desteklenen liderleri ve rejimleri tanımlıyordu. Ancak zamanla tiranlar yozlaştı, yetkilerini fazlasıyla arttırmak istedi ve öldükten sonra yerlerini oğullarına bırakarak bir nevi hanedanlık kurmaya çalıştılar. Böylece 7. yüzyılda tiranlık artık zorbalıkla eş tutulur oldu (bu yüzden yaşamış en tehlikeli dinozor türüne biliminsanları *Tyrannosaurus Rex* yani "zorba kral" adını vermişlerdir). Halk bir kez daha ayaklanarak tiranlık rejimini devirdi ve halkın yönetimi anlamına gelen *demos kratos* yani

Myron, *Discobolus*

demokrasi kuruldu. Kısaca, Yunan dünyasındaki devrim ve devinimler Mısır'daki sakin ve durağan toplumsal yapının aksi bir iklimi yansıtmaktaydı. Bu iklimin sanat tarzına yansımaması da imkânsızdı.

Yunan demokrasisi tüm halkın olmasa da sıradan insanların da yönetime katılmasını sağlayan esnekliklere sahipti. Bu idari biçim sanatçıyı özgür bıraktı. Onu, hayatı boyunca firavunlar için çalışmak zorunda kalan Mısırlı sanatçıdan farklı bir iklime kavuşturdu. Sadece hükümdarların veya tanrıların heykellerini yapmak zorunda kalan Mısırlı sanatkârın aksine Yunanlar kendilerine sipariş veren zenginlere serbest işler de yapabilmekteydi. Bu yeni zenginler villalarını süslemek için tanrı veya sporcu heykelleri istiyorlar ama sanatçıyı formu belirlemekte serbest bırakıyorlardı. Sporcuların veya sıradan insanların heykellerinin de yapılabilmesi Yunan sanatı için büyük bir fırsat yarattı. Bazı sanat tarihi uzmanları Mısırlılar gibi Yunanların da tanrı heykellerini bilinçli olarak hareketsiz, hazırolda durur hâlde yaptıklarını düşünüyorlar. Bu açıkça sanatçıyı, tanrıları hareket ettiren asıl güç gibi

gösterecek bir kibir olarak görülmekteydi, *sanatçı da kim oluyordu ki bir tanrı heykelini yürürken veya uçarken tasvir etsin* fikri hâkimdi. Oysa sıradan bir atlet sözkonusu olduğunda sanatçı onun hareketini tasvir edebilirdi.

Böylece Yunan sanatkâr eserine imza atabilme ve kendi tarzını geliştirebilme şansını elde etti. Kendi imzasını atabilme derken bunu mecazi anlamda söylemiyoruz. Zira bugün sadece Myron, Lysippos, Phidias veya Praxiteles gibi büyük Yunan heykeltıraşların adını değil, daha az tanınan yüzlerce seramik ressamının adını da biliyoruz. Mısırlı sanatçıların ise hiçbirinin adı hakkında bir bilgimiz yok. Luksor'un büyük heykellerini ve meşhur sfenksi yaratan Mısırlı sanatçıların adı, onların yaptıkları işe önem vermeyen kâtiplerce kayda bile geçirilmemiş. Onlar da eserlerine imza atmaya cesaret edememişler, belki de bunu akıllarından bile geçirmemişlerdir. Zaten iki coğrafya arasındaki sanat felsefesi tam bir zıtlık üzerine bina edilmiştir. Yunan sanatkârlar hiçbir zaman Mısırlı heykeltıraşlar gibi devasa heykeller yapmadılar. Onlarınkiler boyut olarak mütevazı yapıtlardı. Mısır'da sanat görkemi ve mutlak gücü hedeflerken, Yunanlarda dinamizm ve dağınıklılığı yansıtır. Şöyle bir örnek verebiliriz: Yunanistan'daki bütün tapınakların, tiyatroların, limanların, kent surlarının vb. taşlarını toplasak Mısır'daki bir Keops piramidini inşa edemezdik. Zira Keops piramidi her biri 2,5 ton ağırlığında yaklaşık 2,3 milyon taş blok kullanılarak inşa edilmiştir. Piramidin toplam ağırlığının 6 milyon ton olduğu sanılmaktadır. Keops piramidinin taşları yan yana dizilse uzunluğu ekvatorun üçte ikisine ulaşabilir. Yunanlar asla böylesi büyük bir yapı inşa edemezlerdi. Böyle bir yapıyı ortaya koyacak nüfus gücüne, daha da önemlisi merkezi bir iktidara sahip değillerdi ama bu aslında onlar için bir avantajdı. Her biri bağımsız olan kentler ve demokratik yapı, Mısır'da tek elde toplanmış olan sanat ve mimari alanındaki himayeciliği çeşitlendiriyordu. Böylece tüm Yunan topraklarından sökülecek taşlarla görkemli ama pratik açıdan işlevsiz bir Keops piramidi yapmak yerine aynı malzemeyle ülkenin dört bir yanına dağılmış tapınakları, tiyatroları, limanları inşa etmek Yunanlar için daha rasyonel sonuçlar doğurmuştu. Hiksoslar, Persler, Makedonlar ve Romalılar Mısır'ı rahatça fethetmişlerdi. Oysa Mısırlılar piramitlere yığdıkları taşları Çinliler gibi bir sur inşasına harcamış olsalardı en azından ülkeleri bu denli kolay işgale uğramazdı.

Yunan sanatındaki evrim sonraki asırlarda da devam etti. Myron'un disk atan heykelini yaptığı döneme bugün Klasik Dönem diyoruz. Klasik dönem Yunan heykelinin başarıları kadar kendine özgü eksiklikleri de vardı. Temel eksikliklerden biri duygu ve ifadelerdi. Yunan sanatkâr Mısır kalıplarını kırarak formda çeşitliliği yakalamıştı, firavunlar, krallar yerine sıradan insanı betimlemeye başlamıştı ama yarattığı figürlerde hâlen "tanrısal" bir duruş vardı. Hemen hepsi mağrur ve ciddi duran bu figürler ne gülüyor ne ağlıyor, ne acı çekiyor ne de herhangi bir "insani" ifade taşıyordu. Myron'un disk atan adamına bir kez daha bakalım. Atletin yüz ifadesi yaptığı işin zorluğunun tam aksine olağanüstü sakin ve duygudan yoksun. Ne bir zorlanma ne de heyecan belirtisi var, ne kazanma hırsına ne de başarısız olma endişesine sahip. Sanki bir yarışmada değil, daha doğrusu, hiçbir mekânda değilmiş gibi görünüyor. Klasik dönem boyunca Yunan sanatkâr hep aynı duygusuz yüz ve beden diline sahip figürler üretmiştir.

Klasik dönemdeki bu ilginç durum Helenistik dönemde (MÖ 323-30) terk edildi. Anlaşılan Yunanlar bir kez daha mevcut kalıplardan sıkılmıştı. Helenistik Çağ sanatçısı artık insana ait tüm duyguları figüre katmaktaydı. Bu dönem eserlerine mükemmel bir örnek olarak *Laokoon ve Oğullarının Ölümü*'nü verebiliriz. Heykelin öyküsü bizi tekrar Akalar ile Troyalıların savaşına ve önceden de sözünü ettiğimiz şu hileli tahta ata götürüyor. Hikâyeye göre Laokoon, Troyalıları tahta atı kente sokmamaları konusunda uyarmıştı. Ancak Troya'nın yıkılmasını isteyen Poseidon denizden gönderdiği yılanlarla Laokoon ve oğullarını öldürtmüştü. Laokoon'un başına gelenleri gören Troyalılar, tanrıları kızdırdıklarını düşünüp tahta atı hemen kente sokmuşlardı. Eski çağ insanı kaderi değiştirmeye çalışmanın sadece kaderin tecellisini hızlandırmaya yol açtığına inanırdı. Laokoon'un uyarısı da tam aksi sonuç vermiş, tahta ata muhalif olan birinin bu şekilde ölmesi tahta atın daha hızlı kente sokulmasına yol açmıştı. Şöyle demişti halk: "İşte buldu Laokoon hak ettiği cezayı! Kutsal tahta ata mızrağıyla hakaret eden, kargısını böğrüne saplayıp günaha giren, o değil miydi? Götürelim şimdi heykeli haydi tapınağa yakaralım tanrıça Hera'ya".* Genellikle de böyle olur zaten, günlük hayatta da yapılan uyarılar tam tersi sonuçlar doğurur.

* Vergilius, Aeneis II, 230-235.

Laokoon heykeli (-MÖ 200), Vatikan Müzesi

Laokoon heykelinde baba ve oğullarının nasıl bir acı ve çaresizlik içinde olduklarını görüyoruz. Hatta onların acısını içimizde hissedebiliyoruz. Böylece biçimsel gerçekçilik ile duygusallık aynı eserde bütünleşmiş oluyor. Bundan sonra Yunan sanatında bedensel hareketler yüzdeki ifadeyle uyumlu betimlenmeye başlayacaktır. Tek değişiklik bu da değil. Klasik çağda gördüğümüz bütün heykellerde dönemin estetik anlayışına uygun mükemmel erkek ve kadınlar tasvir edilmişti; yani her biri kaslı, atletik, boylu boslu erkeklerle alımlı, güzel kadınlar. Helenistik dönem sanatçısı bu kalıptan da bıkmış, *Neden hep "mükemmel" formda figürler yapalım ki, gerçek dünyada böyle kaç kişi var?* demiş gibi görünüyor. Böylece artık bu "tanrısal" görünümlü kadın ve erkekleri bir yana bırakarak şişman, yaşlı, sakat, dişleri dökülmüş, komik suratlı insanları da sanatının nesnesi yapmaya başlıyor.

Bu heykelleri Yunan ve Romalı zenginler genellikle villalarını süslemek için yaptırıyordu. Anlaşılan onlar da klasik sanatın yaydığı o mağrur auradan sıkılmıştı. Cücelerin, sarhoşların, dilencilerin heykellerini sipariş ederek biraz eğlenmek de istemiş olabilirler. Belki mükemmel tanrı heykelleri

karşısında eziliyor ve kendilerini aciz hissediyorlardı. Yoksul ya da düşkün insan tasvirleri ise onlara ne kadar güçlü olduklarını anımsatıyordu. Bunun yanında, Helenistik dönem sanatçısı artık tanrıları bile "mükemmel" hâliyle değil, uyurken, şaşırmışken yani zayıf ve insani yanlarıyla tasvir etmeye başlamıştı. Korku ve şaşkınlık içinde bir tanrı heykeli yapmak Akdeniz'de ilk kez Yunanların aklına gelmişti.

Helenistik Çağ'dan Akdeniz'de Roma egemenliği dönemine geçiş esnasında, yani MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda artık sanatçılar akla gelebilecek her konu ve biçimde heykel üretebilmekteydi. Gerçekçilik üslubu öylesine güçlenmişti ki artık figürlerin alınlarındaki kırışıklık, yüzlerindeki buruşukluklar da gerçekte nasılsa öyle işlenmekteydi. Meslek hayatları boyunca figürlerinde orantılı yüz ve vücut hatları elde etmek için uğraşıp duran Klasik Dönem sanatçılarından biri mezarından kalkıp Helenistik Çağ'daki meslektaşlarının yaptığı bu heykelleri görseydi dehşete kapılırdı.

Dionysos - Sarhoş İhtiyar Kadın
Klasik ve Helenistik Dönem

SANATTA REALİZM

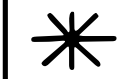
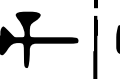
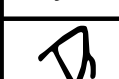
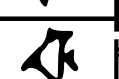
Sanat tarihinde realizm en azından Akdeniz dünyasında Yunanlarla başladı. Yunan sanatındaki dinamizmi demokratik toplumsal değişime dayanarak az çok açıklayabiliyoruz. Ancak bu değişimin neden sembolizme doğru değil de realizme doğru yöneldiğini, Yunanların neden simgesel anlatımı terk ederek doğadaki nesneleri nasıl görünüyorsa öyle betimlemeyi tercih ettiklerini açıklamak o kadar kolay değil. Ne de olsa yaşamdaki dinamizmin sanatta ille de realizmle karşılanması zorunlu bir tercih değil. Ancak Yunanlar kendilerini barbar veya köle ruhlu olarak gördükleri doğulu komşularından ayırt etmek için sanatta gerçekçiliğe yönelmiş olabilirler. Nitekim bir toplumun ancak "öteki" ile kendisini ayrıştırarak bir kimlik yaratabileceğini biliyoruz. Öte yandan, sanatta realizm Yunan düşüncesinde giderek yükselişe geçen maddeci felsefeden de kaynaklanmış olabilir. Sonuç olarak Yunanlar, Mısırlıların ve diğer doğulu komşularının izlediği yolu terk ederek realist bir sanat yarattı. Yukarıdaki resimde bir Mısırlı ve bir Yunan görülüyor. Her ikisini de profilden görüyoruz ama Mısırlının profilden görünen başına rağmen gözü doğrudan bize bakıyor. Sanki sihirli bir el gözünü alıp ceylanlarda ve atlarda olduğu gibi yüzün yan tarafına yerleştirmiş. Yunanın ise gözü gerçekte olduğu gibi görünüyor. Elbette, hangisinin daha "estetik" veya "güzel" olduğu kişiye göre değişir.

ALFABE DOĞUYOR

Bilinen en eski yazı sisteminin Mezopotamya'da Sümerler tarafından icat edildiğini biliyoruz. Öğrenciler bu kelimeyi ilk duyduklarında çivi yazısının "çiviyle yazılan yazı" olduğunu düşünüp elindeki çekici keskiye vurarak kayalara yazı yazan bir adam hayal ederler. Elbette gerçek böyle değil. Çivi yazısı adı, kullanılan ideogramların çivi şekline benzemesinden geliyor. Bu yazıyı icat eden Sümerli kâtipler kamıştan kalemler kullanıyorlardı. Tek fark önceden de söylediğimiz üzere, o zamanlar yazmak için kâğıt yerine kilden tabletlerin kullanılmasıydı.

Çivi yazısı bir tür resim yazısıydı (piktografi), daha doğrusu başlangıçta resim niteliği taşırken zamanla simgesel özellikler kazanmıştı. Yazının evrimine baktığımızda resimden simgeselliğe geçişi açıkça görebiliriz. Başlangıçta doğadan esinlenerek oluşturulmuş ideogramlar sonradan giderek simgeselleşip başlangıçtaki resimsel niteliklerini kaybetmişlerdir. Örneğin, bir yıldız olarak çizilen tanrı ideogramı giderek basitleşmiştir. Bu tabloda bizi en çok da boğa şekli ilgilendiriyor. Zira alfabenin sırrı onda saklı.

Anlamı	MÖ 3500	MÖ 2500	MÖ 700 (Asur)	MÖ 500 (Babil)
Tanrı				
Dağ				
İnsan				
Boğa				
Balık				

Mezopotamyalıların yazı sistemi binlerce ideograma sahipti; her nesne, her fiil için ayrı bir şekil. Dağ için ayrı, orman için ayrı, güneş için ayrı bir şekil. Mezopotamya'da kâtiplik yapan bir kişi yıllar boyunca bu ideogramları ezberlemek zorundaydı. Elbette insanın yıllarını alacak bu çaba sıradan insanlara, köylülere, zanaatkârlara göre bir iş değildi. Mezopotamya'da sadece eğitimli rahip ve kâtip tabakası bu yazıyı yazıp okuyabilirdi. Rahipler ve kâtipler sıradan insanlara okuma yazma öğretme konusunda tahmin edileceği üzere istekli değillerdi. Halkın okuma yazma öğrenememesi onların yaptıkları işte rakipsiz olmalarını ve toplumsal statülerini korumalarını sağlıyordu. Mısır'da da durum farklı değildi. Orada da hiyeroglif dediğimiz, yine binlerce ideogramla dolu bir resim yazısı kullanılmaktaydı. Mısır'da da halk tabakasının bu yazıları okuyabilmesi mümkün değildi. Bunun için tarladaki işlerini bırakıp binlerce şekli ezberlemeleri gerekecekti.

Mısır MÖ 3000 | **Sina Yarımadası MÖ 1850** | **Fenike A'sı (Alef) MÖ 1200** | **Yunan A'sı (Alfa) MÖ 600** | **Roma A'sı MS 114**

Derken bir mucize oldu ve yazının icadından 2500 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra MÖ 1000'lerde Suriye ve Lübnan kıyılarına yerleşmiş bir halk olan Fenikeliler, insanları bu zulümden kurtararak her simgenin tek bir sesi, daha doğrusu sessizi karşıladığı basit bir sistem geliştirdiler. Bugün bu sisteme "alfabe" diyoruz. Alfabe adı bu sistemdeki ilk iki sesin okunuşundan geliyor, yani ilk harf olan alfa ve ikinci harf olan beta'dan... Tabii ki bu Yunanların telaffuzuyladır, yoksa Fenikeliler bu harfleri alef ve bet olarak telaffuz ediyorlardı. Fenike dili Arapçanın akrabasıdır, her ikisi de Sami Dil Ailesi grubuna girer. Arap alfabesinin de ilk iki harfinin elif ve be olduğunu hatırlayalım. Zaten burada da eskiden alfabe yerine elifba deniyordu.

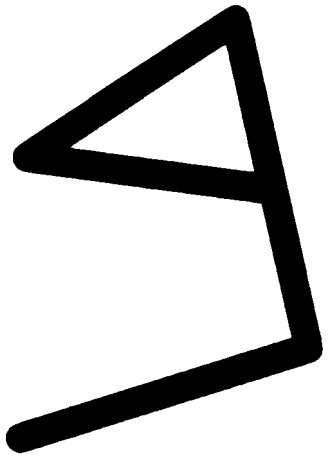
SAMİ DİLLERİ

Fenike dili tarihte kaybolmuş ölü bir dil olabilir ancak Sami dil ailesinden akrabası olan birçok dil bugün de konuşuluyor. Sami dil ailesinin adı Nuh Peygamber'in oğullarından biri olan Sam'dan geliyor. Sami dilleri arasında, günümüzde en yaygın konuşulanlar Arapça, İbranice ve Süryanicedir. Ancak geçmişte Akad, Asur, Babil dilleri gibi bugün artık tarihte kaybolmuş farklı Sami dilleri de vardı. Fenikece, daha doğrusu Kenanca da bunlardan biriydi. Çivi yazılı metinler ilk kez çözülmeye başlandığında bu eski ölü diller yaşayan akrabaları sayesinde çözülebildi.

Bu dillerin özelliği "bükünlü" olmaları, yani sözcükleri genellikle üç veya dört harfli bir kökten türeterek oluşturmalarıdır. Aslında günlük dilde bunların çoğuna aşinayız. Örneğin, *k-t-b* kökünü ele alalım; kitap, *kâtip, kütüp, mektup* kelimeleri bu kökten türer. Ya da *h-b-r* kökünden *haber, muhbir, muhabir, muhabere* sözcüklerini elde ederiz. En verimlilerinden biri de *v-l-d* köküdür; bu kökten doğuran (vâlide), doğmuş (veled), doğum (mevlid) gibi sözcükler türetilir. Sami dillerinin sözcük türetme olanakları olağanüstüdür, çok kısa sözcüklerle çok fazla anlam karşılanabilmektedir.

Peki, bu *alef* ve *bet* nedir? Aslında bunlar rastgele seçilmiş iki nesnenin ilk seslerini simgeleştiren şekillerdi. Yukarıda çivi yazısını anlatırken boğa şekline dikkat edelim demiştik. Fenikece "alef" boğa demekti. Fenikeliler, Mezopotamyalıların aksine ∀ şeklinde çizilen boğa başı ideogramını stilistik hâle getirmek veya Mısırlıların yaptığı gibi bu şekli sadece "boğa" olarak kullanmak yerine çok basit bir yöntem izleyerek onu A sesinin göstergesi kıldılar. Böylece boğa kafası artık görüldüğü her yerde A olarak okunması gereken bir gösterge oldu. Bu tamamen tesadüfi bir seçimdi ya da şöyle söyleyelim, Fenikelilerin dünyasında boğa en ihtişamlı yaratık ve kutsal bir hayvandı. Yukarıda Akdeniz dünyasındaki boğa kültüne değinmiştik. Sonuçta Fenikelilerin A sesi için boğa kafasını gösterge olarak seçmeleri ve onu yazı sistemlerinin ilk harfi olarak başa koymaları gayet doğaldı. Mesela eski Türkler bu türden bir yazı sistemi geliştirselerdi muhtemelen A sesi için kullanacakları gösterge boğaya değil, ata benzerdi.

Benzer şekilde, ikinci harf olan *bet* de aslında ev demekti.* B harfinin şekli de bir ev planını yansıtmaktaydı. Üçüncü harf olan ve Yunanların *gama* adını verdiği boynu eğri *gimmel* de aslında "deve" (Arapça camel) şeklinden türetilmişti. Bu liste böyle uzayıp gidiyor. Fenikeliler büyük bir dehayla, her şeklin ilk sesini seçip alarak ve çok az gösterge ezberleyerek sayısız sözcüğün yazılabileceği bir sistem inşa etmişti. Böylece binlerce şekil ezberleneceğine sadece on beş yirmi kadar simge öğrenilmesi ve bunların yan yana getirilmesi yeterliydi.

Fenike yazısı - *Bet* harfi

Şimdi artık şu soruyu sorabiliriz: Neden insanlar bu basit sistemin geliştirilmesi için 2500 yıl beklediler? Bunun cevabı yine dönemin sosyal ve ekonomik yapısında saklı. Yazının Mezopotamya ve Mısır'da aristokrat ve ruhban sınıfın tekelinde bir araç olduğunu artık biliyoruz. Akdeniz ticaretinin en aktif tüccarlarını yetiştiren Fenike toplumunda ise demokratik bir yaşam vardı. Her biri bağımsız olan Sidon, Tyr, Biblos, Baalbek, Bertos

* Fenike dilinin akrabası olan Arapçada da *beyt* ev demektir. Kâbe'ye *Beytullah* da denilir.

(Beyrut) gibi kentler tüccarların hâkim olduğu demokratik kurumlarca idare edilmekteydi. Fenikeliler, Mısırlılar ve Mezopotamyalıların aksine büyük tarım alanlarına sahip değillerdi. Geçimlerini daha çok ticaretten ve tüm Akdeniz'e kendi ürünleri olan seramik, zeytinyağı, şarap, günümüzde hâlen Lübnan'ın sembolü olan sedir ağacı ve mor renkleriyle ünlü kumaşlarını satarak sağlıyorlardı. Zaten Fenike adının da Yunancada "mor ülkesi" olarak çevirebileceğimiz *Phoenikē*'den geldiği sanılmaktadır. Yoksa halk kendi ülkesini Fenike değil, *Kenan* olarak anmaktaydı.* Ticaretle uğraşan bir halk oldukları için Fenike'de geniş kesimlerin okuma yazma bilmesi gerekmekteydi. Pazarda insanlar malların fiyatlarını, üretim yerlerini, bugünkü deyimle "markalarını" tanımalıydılar. Hızlı ticari faaliyetler içinde limanlara gidip gelen gemilerin yüklerini listelemek, gelir gider defterlerini tutmak için çivi yazısı ve hiyeroglif gibi süslü yazı sistemlerine ayıracak zaman yoktu. Bu nedenle Fenikeliler pratik, kolay öğrenilen ve yazıldığı zaman fazla yer tutmayan basit bir yazı sistemi geliştirmek zorundaydı. Bu sistemin tek eksik noktası ünlü harflerin azlığıydı. Fenike dili Sami dil ailesinden olduğu için Fenikeliler ünlü harflere fazla ihtiyaç duymamıştı, tıpkı yine Sami dil ailesinden Arapçada ihtiyaç duyulmaması gibi. Fenikeliler sadece ünsüz harflerini yazdıkları sözcükleri sanki aralarında ünlüler de varmış gibi okuyorlardı. Örneğin, l-ş-n yazıp *laşon* (lisan, dil), k-l-b yazıp *kalb* (kalp), m-l-k yazıp *melka* (melik, kral) olarak okuyorlardı.

* Sabatino Moscati, Fenikeliler, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, 27.

Fenikeli tüccarlar

MÖ 8. yüzyılda Yunan denizciler Suriye ve Lübnan kıyılarına vardılar. Bazıları Asi Irmağı'nın Akdeniz'e döküldüğü kıyılara yönelerek Samandağ yakınlarında eski Yunanca adını bilmediğimiz ancak biliminsanlarının *Al-Mina* (liman) dediği koloniyi kurdular. Böylece Yunanlar Fenikeli tüccarlarla doğrudan temasa geçebildiler ve onların çok pratik bir yazı sistemi kullandıklarını fark ettiler. Fenikelilerin *alefbet*'i böylece Yunanların *alfabeta*'sına dönüşmüş oldu. Yunanlar bu harfleri alırken onların hangi nesneleri simgelediklerini elbette bilmiyor ve umursamıyorlardı. Alfa onlar için artık boğa başı değil sadece A sesinin göstergesiydi. Bu nedenle, Fenikelilerin yaptığı gibi boynuzların illaki yukarıda yani ∀ olarak yazılmasına gerek yoktu. Böylece bugün de kullandığımız şekilde boynuzları yere bakan A harfi ortaya çıkmış oldu. Yunanlar Fenike yazısına büyük bir katkıda bulunarak ünlü harfler de eklediler. Alfabe böylece, e, i, o gibi sesler de kazandı ve okunması daha kolay hâle geldi. Sonraki asırlarda Romalılar Yunanlardan öğrendikleri alfabeyi daha da basitleştirerek bugün de dünyada yaygın olarak kullandığımız Latin alfabesini geliştirdiler. Böylece alfabe kullanan halklar çiviyazısı veya hiyeroglif kullanan halklar karşısında büyük bir avantaj elde etmeye başlamıştı. Artık küçük çocuklar birkaç ayda okuma yazma öğrenebiliyordu. Yazı, yüksek sınıfların tekelindeki "gizemli güç" olmaktan çıkıp herkesin rahatlıkla öğrenip kullanabildiği pratik bir araca dönüşmüştü. Bu değişim sayesinde Akdeniz'de, Helenistik dönemde (MÖ 323-30) ve Romalıların egemen olduğu çağlar (MÖ 30-MS 476) boyunca okuma yazma oranları hızla arttı, kitap sayısı da öyle... İskenderiye ve Pergamon (Bergama) gibi kentlerde büyük kütüphaneler inşa edildi. Bilimsel çalışmaların sonuçları halka ulaşabildi. Ama isterseniz kütüphanelerin ve bilimlerin öyküsünü sonraki bölümlere bırakalım.

MİTOLOJİNİN DOĞUŞU: BABALAR VE OĞULLAR

Yunanlara göre başlangıçta hiçbir şey yoktu. Onlar buna *Khaos* adını vermişlerdi. Bugün bu sözcüğü karmaşa anlamında kullanıyoruz. Ardından Khaos'tan kendi kendine yeryüzü tanrıçası Gaia veya Gea ve gökyüzü tanrısı Uranos oluştu. Birçok dinde tanrılar evreni yaratır. Yunanlara göre tanrıları yaratan evrendi. Toprağın kadın, gökyüzünün erkek olarak tasvir edilişine birçok toplumda rastlayabiliyoruz. Eski insanlar gökyüzünden yağan yağmurla ekinlerin yetişmesini cinsel ilişkide kadın ve erkeğin rolüne benzetmişlerdir. Sonuçta Uranos ve Gea çiftinden çok sayıda canlı doğdu ama bunlar şekilsiz (amorf) yaratıklardı. Yüz kollu Hekatonkheir'ler tek gözlü Kyklop'lar, dev Titan'lar gibi... Ardından da Gea-Uranos çiftinin Kronos adlı bir oğulları oldu. Kronos zaman tanrısıydı ki bugün de *kronoloji, kronik, kronometre* vb. derken onu anıyoruz.

Kronos, babası Uranos'un yerini alarak tüm kâinatın kralı olmuştu. Sonra yine bir ana tanrıça sayılan kız kardeşi Rhea ile evlendi. Bu evlilikten üç oğlu (Zeus, Poseidon, Hades) ve üç kızı (Demeter, Hestia ve Hera) oldu. Ancak kâhinler Kronos'a kendi çocuklarından biri tarafından tahtından devrileceğini söylediler. İnsan ruhunun derinliklerini inceleyen uzmanlara göre bu mit, babalar ve oğullar arasında binlerce yıl süren çekişmenin yansımasıdır. Paniğe kapılan Kronos, biri hariç bütün çocuklarını yedi. Sadece bebek Zeus tam zamanında babasının hışmından kaçırılıp saklandı. Gerçi bunda şaşılacak bir şey yok, zira Zaman Baba bütün çocuklarını, yani bizleri yiyip tüketir; bu onun doğasıdır.

Şimdi gözlerimizin önüne Francisco Goya'nın efsanevi tablosu *Satürn* ya da *Çocuklarını Yiyen Satürn*'ü getirelim. Tabloda Kronos (Latince adıyla Satürn) küçük sayılamayacak bir çocuğu yerken resmedilmiş. Hâlbuki aynı

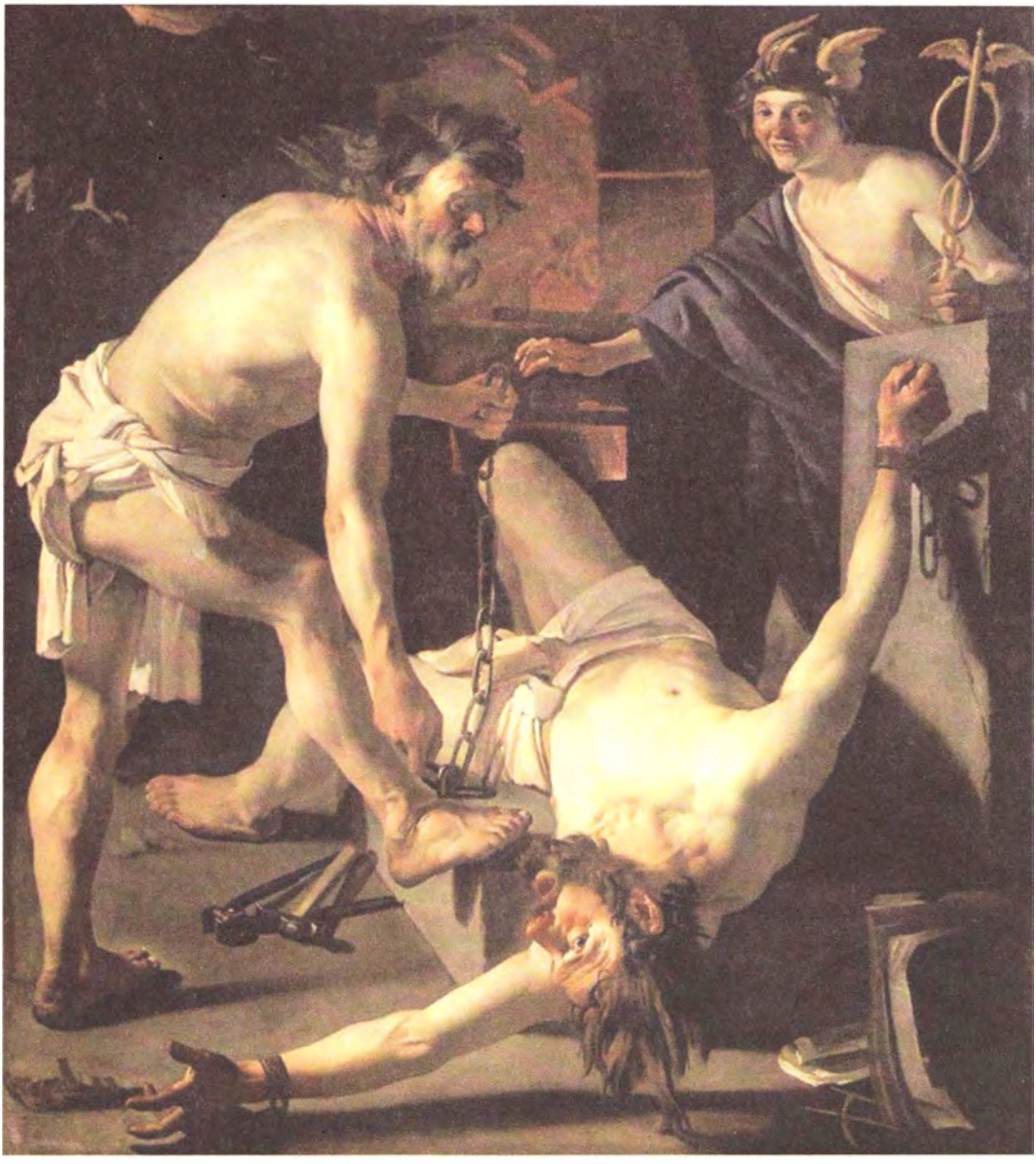

sahnenin Paul Rubens (1577-1640) tarafından resmedildiği dönemde Kronos'un çocuklarını henüz bebekken yediğini görüyoruz. Üstelik Rubens'in Kronos'u bunu büyük bir nefretle yapıyor gibi. İhtiyarın yüzündeki dehşet ile çocuğun masumiyeti tam bir zıtlık oluşturuyor. Goya'nın Kronos'u ise tam aksine, şaşkınlık ve telaş içinde. Bir an önce çocuklarını yiyip başına gelecek felaketten kurtulmaya çalışıyor gibi. Çocuk çoktan öldüğü için onun trajedisine odaklanamıyoruz. Goya daha çok Kronos'un çaresizliğine odaklanmış gibi görünüyor. Rubens'in tablosunda ihtiyarlığın gençliğe duyduğu nefreti gözlemliyoruz. Bunu eski geleneklere olan bağlılığın yeniliğe, yeni olana düşmanlığı olarak da yorumlayabiliriz. Nitekim Rubens'in çağı ortaçağdan Aydınlanma Çağı'na geçiş krizinin herkesçe hissedildiği bir dönemdi. Goya'nın devrinde ise artık kaçınılmaz olan gerçekleşmiş ve modern dünya eskinin yerini çoktan almıştı. Bu yüzden Goya'nın Kronos'u çok daha çaresiz ve ne yaptığını bilmez görünüyor. Sonuç olarak yeni neslin –ki biz bunu yeni değerler olarak düşünelim– eskilerin yerini alması kaçınılmazdı. Kronos ne yaparsa yapsın oğulları tarafından devrilmekten kurtulamadı. Zeus geri dönüp babasının tahtına el koydu ve kardeşlerini onun karnından çıkarıp onlara yeniden can verdi. Babasını ise öldürdü. Bir kez daha Yunanlara özgü, hem trajik hem de hayatın sürekli bir devinim içinde olduğunu hatırlatan bir son...

Zeus babasını devirmişti ama Titanlar bu yeni "insansı" tanrıların egemenliğini kabule yanaşmadılar. Böylece tanrılar ile Titanlar arasında büyük bir savaş çıktı. Aslında bu, insansı tanrılar ile doğanın yabani coşkusu arasında bir tür uygarlık-yabanıllık mücadelesiydi. Sonunda Titanlar yenildi ve dünyada insansı tanrıların hâkimiyet devri başladı.

Titanların hükmünün geçtiğini düşünen bir Titan, bu savaşta kendi türü yerine zayıf ama yenilikçi tarafı temsil eden insansı tanrıların tarafını tutmuştu. Bu Titan'ı tanıyoruz. Önceki bölümlerde insanı yarattığından söz ettiğimiz Prometheus... Prometheus insanları yarattıktan sonra bu sefer de tanrılara karşı insanların tarafını tutmaktan geri durmadı. Zeus'un insanlardan sakladığı ateşin sırrını insanlara öğreten ve onları yabani hayvanlardan farklı kılan Prometheus'tu. İnsanı "insan" yapan en önemli tarih öncesi adımlardan biri ateşin kontrolünün öğrenilmesidir. Ateş yaklaşık beş yüz bin yıldır insanı yabani doğadan koruyan, ısıtan, yemeklerini pişiren

Prometheus'un Zincirlenmesi, Dirck van Baburen, 1623

en önemli yardımcı oldu. Zeus ise ateşin insanlara hediye edilmesine çok kızdı. Prometheus'u Kafkas dağlarına zincirledi. Burada her gün bir kartal gelip onun ciğerini yiyor ve bu işkence her gün baştan tekrarlanıyordu. Prometheus, geleceği gören bir Titan'dı (zaten adı da bu anlama gelir). Kimsenin bilmediği bir sırra sahipti. Gelecekte Zeus'u devirecek olan yeni bir tanrı doğmak üzereydi. Zeus bu kehanetten haberdardı ama kendini devi-

recek tanrıyı hangi tanrıçanın doğuracağını bilmiyordu Bu sırrı öğrenmek için Prometheus'a yıllarca işkence etti. Sonra onu tatlı diliyle kandırması için haberci tanrı Hermes'i gönderdi. Hermes, Prometheus'a inadı bırakıp geleceği söylemesini ve kendini Zeus'a affettirmesini öğütledi. Prometheus, "İşte tam tanrılara ulaklık eden birine yakışır sözler," diyerek tersledi Hermes'i. Hermes baktı ki sırrı öğrenemeyecek, "İşte hep bu inadın yüzünden bu bela kayalarına oturttun gemini," dedi. Prometheus da "Bu belaların hepsini senin gibi köle olmaya yeğlerim," diye cevapladı onu.*

Bu hikâye Yunan tiyatrosunun en büyük tragedya yazarlarından Aiskhylos'un Zincire Vurulmuş Prometheus adlı oyununa ilham kaynağı oldu. Felsefe dünyasında ise Prometheus, ilerleme ve uygarlığa yöneliş eğiliminin simgesi olarak kabul edildi. Mitin ilginç olan kısmı aslında Prometheus'un sürekli olarak kendi türüne "ihanet" etmesi ve her zaman "en alttakilere" destek olmasında saklıdır. Bir Titan olmasına rağmen savaş (Titanomakhia - Devler ve Tanrılar Savaşı) sırasında Titanların baskısı altındaki tanrılara yardım etmişti. Sonra da tanrıların baskısı altındaki insanlara...

Herkül'ün Prometheus'u Zincirlerinden Kurtarışı, Giuseppe Baldrighi (1722–1803)

* Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.40.

Aiskhylos'un üçleme olarak yazdığı oyunun devamı olan bölümler kayıptır. Bu nedenle Prometheus'a ne olduğunu bu oyundan öğrenemeyiz. Son sahnede Prometheus'u baş tanrı Zeus'la uzlaşmaya ikna edemeyen Hermes eli boş dönerken sahne kararır ve Prometheus görünmez olur. Ancak başka mitlerden öğrendiğimiz kadarıyla sonunda Herkül bu eziyete son vererek Prometheus'u kurtarmıştır. Peki, bu nasıl oldu? Prometheus sonunda Zeus'la uzlaşmayı kabul edip ona tahtını devirecek olan tanrıçanın sırrını verdiği için mi cezası son buldu? Öyle gibi görünüyor. Zira ileride göreceğimiz üzere Zeus kendisini devirecek olan çocuğu doğuracak tanrıçanın adını öğrenmişti: Tethys. Yani deniz tanrıçası veya Akdeniz'in kendisi... Bu öyküye başka bir bölümde döneceğiz.

TANRIÇALARIN ALACAKARANLIĞI

Kâinatın egemeni olan Zeus, aynı zamanda erkek tanrıların hâkimiyetine geçişi de simgeliyordu. Gökyüzünün kralı olarak Zeus, Poseidon'a denizlerin ve Hades'e de yeraltının krallığını vermişti. Kız kardeşleri ise bir şey alamamışlardı. Hera sadece baş tanrının karısı olma "şerefine" nail oluyor, Demeter tarımın kutsayıcısı olarak alt düzeyde bir tanrıça konumuna, Hestia ise daha çok kendine adanmış bakire rahibelerle hatırlanan mitolojinin en etkisiz tanrıçalarından birine indirgeniyordu. Bundan sonra evreni bu üç erkek kardeş yönetecekti. Gea'nın ise zamanla silik bir tanrıça kimliği kazandığını görüyoruz. Gerçi bilim dünyası tanrıça Gea'nın adını birçok alanda yaşatıyor. Bugün dünyanın şekline tanrıçanın hatırına *geoid* diyoruz. Geometri, jeoloji (geology), jeofizik ve coğrafya (Yunancası *geographia*) derken de aslında yine onu yâd ediyoruz. Büyük ana tanrıçadan bize kalanlar bundan ibaret.

Yunanların en eski tanrılarının genellikle savaşçı, maskülen tanrılar oldukları, tanrıçaların ise bu silsileye sonradan katılarak özünde savaşmak olan bu inancı yumuşattığı düşünülmektedir. Öyle ya, Yunan kültüne baktığımızda, sürekli olarak birbirleriyle savaşan Tanrılarla Titanlar ve gözü babasının iktidarındaki oğulların yarattığı taht kavgalarından başka bir şey yok. Gerçi canlıların var olmasını sağlayan Gea, Yunanlarca saygı görmekteydi. Ancak o artık çok eski çağlara ait "modası geçmiş" bir tanrıçaydı.

Mesela Athena, Aphrodite ve Artemis her ne kadar Yunan kültüne tanrıça olarak sonradan dahil olmuşlarsa da hiçbir zaman erkek tanrıların gücüne kavuşamamışlardır. Bu durum Hıristiyanlığın yayılmasıyla tanrıçalar adına daha da kötüleşecektir. Hıristiyanlıkta tek bir Tanrı vardı ve Hıristiyan ikonografisinde her zaman yaşlı bir adam olarak tasvir edilmekteydi.

Zaten İncil'de de üçüncü tekil şahısla Tanrı'dan söz edilirken onun daima erkek olduğu vurgulanıyordu. *O gökleri ve yerleri yarattı*, derken dişil "O" (*afti*) sözcüğü değil, eril "O" (*aftos*) kullanılmıştı. Nitekim İncil'in günümüz dillerinde, mesela İngilizce çevirilerinde de Tanrı'dan her zaman *He* olarak söz edilir. Hıristiyanlığın peygamberi ve onun havarileri de erkekti. Kadın tanrıça imgesi Hıristiyanların kabul edemeyeceği bir olgu olmasının yanı sıra, hele Aphrodite gibi erotik tanrıçaların Hıristiyan öğretisine inanan bir dünyada yeri yoktu. Sıradan bir Hıristiyan erkek için kadın imgesi cennetten kovulmaya ve ilk günaha yol açan kışkırtıcı, şeytani bir nitelik taşıyordu. Aphrodite, Astarte ve benzeri erotik niteliklere sahip tanrıçalar Hıristiyan sanatında artık "samimi dindarları" yoldan çıkarmaya çalışan cadılara, *Lilith* denilen büyücülere dönüşmüşlerdi. Kilise sağda solda bu tanrıçalara tapınan grupları kovuşturuyor ve onları cezalandırıyordu.

Ancak kadınların inanç dünyasından bütünüyle dışlanması bir zamanlar tanrıçalara candan bağlı olan Akdeniz havzasında kabul görmedi. Hıristiyanlık kültüründeki bu erkek egemenliğine bir itiraz olarak Meryem Ana kültü ön plana çıktı. Elbette bu kutsal kadın imgesi Hıristiyan ahlak normlarıyla uyumluydu; Meryem Ana, hem aile ocağının koruyucusu Hera'nın hem de kutsal bakire Athena'nın belli niteliklerine sahipti. Zaten Meryem Ana'nın "tanrı annesi" (theotokos) olarak kutsandığı Efes, ne tesadüf ki yine bir bakire tanrıça olan Artemis'in kutsal kentiydi. Böylece Aphrodite gibi "şuh" olanlar elense bile, "kutsal bakire" veya "şefkatli ana" imgesiyle de olsa kadınlara Hıristiyan ikonografisinde yeniden yer açılmış oldu. Bu ikonografide, Meryem ve İsa tasvirlerinin biçimi ile Romalıların çok sevdiği ve tüm Akdeniz'de tapınılan tanrıça İsis'le oğlu Horus tasvirleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

İsis ve oğlu Horus (Harpokrates)

İsa ve Meryem tasviri, Kapadokya. "Gülen Meryem Ana" olarak da bilinir. Genellikle hüzünlü olarak tasvir edilen Meryem, burada İsis gibi mutludur.

PARİS'İN SEÇİMİ

Şimdi yine zamanda yolculuk yapalım ve tekrar Akdeniz insanlarının binlerce tanrıya inandığı çağlara geri dönelim. Antik çağlarda Akdeniz insanı yaşamının her ayrıntısında farklı bir tanrının izini arardı. Zaten işlerin her zaman yolunda gitmemesinin başka nasıl bir açıklaması olabilirdi ki? Tanrılar kendi aralarında da rekabet hâlindeydi. Birinin yaptığını diğeri bozuyordu. Birinin kurulmasına yardım ettiği kenti diğeri kıskanıp yıkıyordu. Savaşların nedeni de tanrıların karşılıklı kıskançlığı değil miydi? Antikçağın en büyük mitsel savaşı olan Troya kentinin yıkılışı da bu türden bir kıskançlığın sonucu gerçekleşmemiş miydi? Zamanı biraz daha geriye alalım. Bir düğüne davetliyiz. Gelinimiz deniz tanrıçası Tethys ki aslında o Akdeniz tanrıçası. Bütün tanrıların davetli olduğu bir törenle evleniyor. Bütün tanrılar mı dedik? Düzeltelim, tek bir tanrıça davet edilmemiş. Unutulduğu için değil, gittiği her yerde fesatlık çıkardığı için. Evet, fesatlık ve kin tanrıçası Eris'ten söz ediyoruz. Eris düğüne özellikle çağrılmamıştı ancak düğünden haberdar oldu ve kendisine yakışacak bir intikam planı hazırlayıp düğüne gitti. Ardından da düğün hediyesi olarak, üzerinde "En güzel tanrıçaya..." yazan bir elmayı konukların sofrasına atıverdi.

Masada çok sayıda tanrıça var. Ancak her kültürde olduğu gibi, diğerlerine göre "daha bir tanrıça" olanlar sadece üç tane: Zeus'un karısı –birçok tanrının da annesi– ailenin, mazbut ev kadınlarının koruyucusu olan Hera, erkek gibi giyinmiş zırhlı ve pusatlı Athena ve ilk ikisinin tam zıttı bir doğaya sahip, dişiliğin simgeleşmiş hâli olan Aphrodite. Üç tanrıça da doğal olarak elmanın kendisine verildiğini iddia ediyor. Hakem olması için Zeus'a başvuruyorlar. Elbette Zeus, karısı ve iki kızı arasında seçim yapmak gibi bir gaflete düşmüyor ve tanrıçalara tarafsız bir hakeme gitmeleri gerektiğini söyleyerek bu zor durumdan sıyrılıyor. Zeus'un hakem olarak önerdiği kişi ise o günlerde İda Dağı olarak bilinen Kaz Dağları'nda yaşamakta olan

Troyalı prens Paris. Paris o sırada prens olduğunu henüz bilmiyor ve bildiği tek meslek olan çobanlıkla geçiniyor. Annesi Hekabe'nin ona gebeyken gördüğü bir rüya var: Kendi karnından çıkan alev Troya kentini sarıyor ve kül ediyor. Bu korkunç rüyanın anlamı kâhinlere sorulduğunda, doğacak çocuğun Troya'nın yok oluşuna yol açacağını söylüyorlar. Böylece Paris'in babası Troya kralı Priamos zor bir karar vererek oğlunu doğar doğmaz öldürmesi için bir çobana teslim ediyor. Çoban ise –böyle öykülerde genelde olduğu üzere– bebeğe kıyamıyor ve gerçek kimliğini ona söylemeden Paris'i kendi oğlu gibi büyütüyor.

Düğüne dönecek olursak, sonunda üç tanrıça, haberci tanrı Hermes eşliğinde Paris'in yanına gidiyor ve içlerinden hangisinin en güzel olduğunu söylemesini istiyor. Tarihte bilinen ilk güzellik yarışmasında hileler devreye girmeye başlıyor. Akıl ve bilgelik tanrıçası olan Athena –ki Zeus'un beyninden doğduğu söylenir– zekâsını kullanarak Paris'e, eğer kendisini seçerse dünyayı fethedecek bir bilgelik ve savaş meydanlarında zaferler sağlayacağını söylüyor. Bunu duyan Hera geri kalır mı? O da Paris'e tüm Asya kıtasının hükümdarlığını vadediyor. Buradan, her iki tanrıçanın da Paris'i hiç tanımadıklarını anlı-

ilgisi olmayan romantik serserinin biri. Onun bu karakterinin farkına varan Aphrodite, rakiplerinin hilelerine kendine has bir hileyle cevap veriyor. Üzerindeki elbiseyi sıyırarak göz alıcı güzelliğiyle Paris'e dönüp kendisini seçerse onu dünyanın en güzel kadınının aşkıyla ödüllendireceğini söylüyor. Paris fazla düşünmeden elmayı Aphrodite'ye uzatıyor. Bunun üzerine de diğer iki tanrıça artık Troyalı prensin ve tüm Troyalıların düşmanı olarak bu kenti haritadan silmeye yemin ediyor.

Paris'in seçimi, çok sayıda sanat eserine ilham verdi ama bunların çoğunun o anın doğasını vermekte pek başarılı olduğu söylenemez. Örneğin, Jan Brueghel'in (1568-1625) tablosunda Paris'i, elmayı Aphrodite'ye verirken görüyoruz. Sırtı bize dönük olan Hera kendisini seçmesi için hâlâ boş bir çaba içinde. Miğferli ve pusatlı Athena ise mücadeleyi bırakmış, yarışmayı kaybetmek onu hiç etkilememiş gibi. Hâlbuki bu yenilgiden sonra Troya'nın yıkılması için en büyük çabayı sarf eden, hatta cin fikirli Odysseus'a şu sürekli andığımız tahta at hilesini öneren de oydu. Bu tabloda ise oldukça mutlu görünüyor ama tablodaki tek sorun bu değil. Burada her üç tanrıçayı da çıplak görüyoruz. Gerçi Hera, Paris'e değil sadece resme bakanlara çıplak görünüyor ama bu yine de onun tutucu kimliğiyle çelişiyor. Athena, kısmen örtülü. Üç tanrıça da simgesel olarak değil, gerçekten bir güzellik yarışmasında gibi. Bu nedenle Aphrodite'nin güzelliği kalabalıkta kayboluyor.

Brueghel, bu temayı yanlış aktarmakta yalnız değil. Aynı hata –ya da tercih diyelim– sayısız tabloda karşımıza çıkıyor. Örneğin, Brueghel'in çağdaşı olan Hans Rottenhammer'in (1564-1625) Paris'in Seçimi tablosunda artık tanrıçaları birbirinden ayırt etmemiz bile imkânsız. Her biri kendi güzelliğini sergilemek için âdeta yarış içinde.

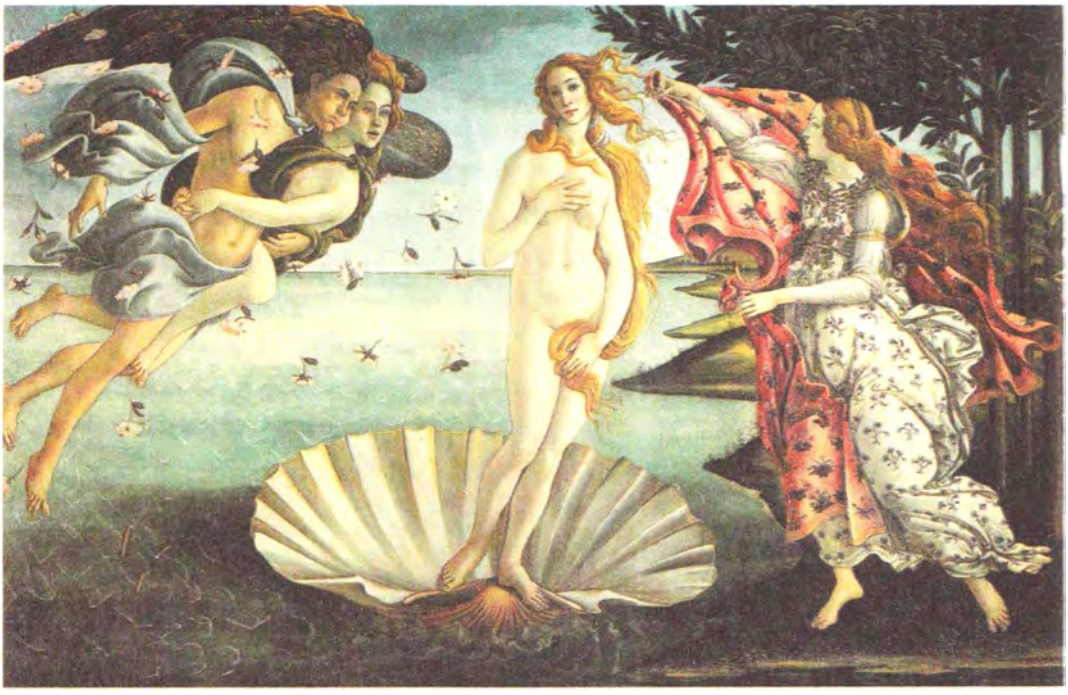

Bu olayı konu eden onlarca çalışma içinde Paris'in karar anını yansıtan en iyi çalışma, büyük Fransız ressam David'in öğrencisi olan ama pek tanınmayan François-Xavier Fabre'a (1766-1837) ait. Bu tabloda, Paris'in kararının sebebi, Aphrodite ile diğer tanrıçalar arasındaki duruş zıtlığı sayesinde daha iyi anlaşılmakta. Tabloda Athena erkeksi duruşuyla Paris'in ilgisini zaten çekmiyor, en sağdaki Hera da bir güzellik yarışmasına gelmiş gibi değil ki bu onun "aile ocağı koruyucusu" kimliğine uyan bir tasvir. Hera elleriyle Paris'e Asya topraklarını vadediyor ama Paris o anda dişilik simgesi olarak diğerlerini gölgede bırakan Aphrodite'nin büyüsüne çoktan kapılmış hâlde. Aphrodite dişiliği ile erkeklere uzak duran "kutsal bakire" Athena'nın tam aksi bir imgeyi temsil ediyor. Paris'in, yaşını başını almış Hera ve bakirelik yemini etmiş Athena yerine Aphrodite'yi seçmesini Yunanların bu tür bir rekabette hangi kadın imgesinin kazanacağına dair hissiyatlarının yansıması olarak düşünebiliriz. Kuşkusuz bu en "akılsızca" seçimdi ve Paris'in rasyonel akılla değil duygularıyla hareket ettiğini göstermekteydi.

Paris'in Seçimi,
François-Xavier Fabre (1808)

Aphrodite üzerinde biraz daha duralım, zira o tam bir Akdeniz tanrıçasıydı. Çoğu tanrı ve tanrıçanın doğum yeri bilinmezken onunki biliniyor. Aphrodite Kıbrıs Adası kıyılarında doğmuştu. Nasıl doğduğu hakkında farklı anlatımlar var. Babasının beyninden doğan kız kardeşi Athena'nın aksine Aphrodite Zeus'un baldırından doğmuştu. Akdeniz'in köpüklerinden doğduğu da söylenmekteydi. Ancak bizim zihnimizde daha ziyade Boticelli'nin (1445-1510) meşhur tablosunda resmettiği şekilde istiridyeden doğarken canlanıyor.

***Venüs'ün Doğuşu*, Botticelli (1482-1486)**

Kimi uzmanlara göre Aphrodite Yunanlar Akdeniz kıyılarına gelmeden çok önce de tapınılan yerel bir tanrıçaydı. Nitekim Fenike kıyılarında, Yunanların dilinde (ş) harfi olmadığı için Astarte olarak telaffuz ettiği Aştart isimli bir aşk tanrıçası vardı. Aynı tanrıça Babil'de İştar adıyla bilinmekteydi. Bu güzel tanrıçanın bir de yıldızı vardı. Babillerin İştar, Arapların Zühre, Romalıların Venüs adını verdiği bu yıldız yani Venüs Gezegeni, burçlara ve fallara inananlar için hâlen aşk hayatını düzenlemeye devam ediyor.

TROYA'NIN YIKILIŞI

Aphrodite'nin büyüsüne kapılmış Paris'i İda Dağı'nda bırakmıştık. Sonrasında olanlar binlerce sene boyunca insanları heyecanlandırıp hüzünlendiren en büyük metinlerden biri olan *İlyada* destanında anlatılıyor. İlyada adı Troya kentinin diğer ismi olan *İlion*'dan geliyor. İlyada'nın Homeros adlı bir ozan tarafından yaratıldığı düşünülüyor. Böyle biri yaşamamış da olabilir. Ancak destanı yazıya geçiren her kimse Yunancanın, o dönemde Smyrna olarak bilinen İzmir civarında kullanılan bir lehçesini kullanmıştır. Bu bakımdan İlyada Anadolu'da yazılmış en eski destan olarak görülebilir. İlyada gibi 16.000 dizelik bir destanın aslında sadece elli bir günlük bir zaman dilimini anlatması da hayli ilginç. Elbette şair bazen geçmişe dönüp hikâyeyi çok daha geniş bir zamana yaymaktan geri durmaz.

Tethys Oğlunu Styx Nehri'nde Yıkarken, Antoine Borel Rogat (1743-1810)

Öykü aslında tek bir kahramana, Yunanların en büyük savaşçısı olan Akhilleus'a odaklanıyor. Akhilleus, biraz önce düğününde bulunduğumuz deniz tanrıçası Tethys'in oğluydu. Annesi bir tanrıça olan Akhilleus'un babası ise sıradan bir ölümlüydü. Tethys neden sıradan bir ölümlüyle evlenmişti? Aslında bu sorunun cevabını vermiştik. Prometheus'un gizlediği sır buydu. Tethys'ten doğacak çocuk bütün tanrılardan daha güçlü olacaktı. Bu kehaneti öğrendikten sonra Tethys'e âşık olan Zeus aşkını bastırmak zorunda kalmış ve onu bir insanla evlendirmeye karar vermişti ki doğacak çocuk ancak bir yarı-tanrı olabilsin. Kendisi babasını devirirken hayli istekli olan Zeus şimdi aynı şeyin kendi başına gelmesini istemiyordu. Yani geçmişin "devrimci" tanrısı artık bir "tutucu" olmuştu. Çözüm yolu olarak da Tethys'i bir ölümlüyle evlendirdiler ki çocuk Zeus'u devirecek kadar güçlü olmasın. Annesi yine de küçük oğlunu ölümcül silahlardan korumak için bebekken ölümsüzlük nehri Styx'te yıkamıştı. Böylece bebek hiçbir silahın ona zarar veremeyeceği bir güce sahip olmuştu. Ancak annesi onu topuğundan tuttuğu için Akhilleus'un topuğuna su değmemişti. Böylece Akhilleus'un, bugün "Aşil tendonu" olarak andığımız zayıf bir noktası olmuştu.

Tethys'in aklı fikri silahlara ve dövüşmeye bayılan oğlu Akhilleus'u savaşlardan uzak tutmaktaydı. Troya'ya sefer düzenleneceği duyulup da asker toplanmaya başlandığında hemen oğlunu kız gibi giydirip gizlemişti. Ancak Tethys, Yunanlar arasında zekâsıyla ün salmış Odysseus'u kandıramadı. Bir bohçacı kılığında gezinen Odysseus genç kızlara çeyizlik satıyordu. Ama çeyizlik dantellerin, kumaşların, süslerin arasında daima orada ne aradığı belli olmayan bir kılıç da vardı. Bir gün Odysseus yine çeyizliklerini gösterirken kızlardan biri tüllere hiç bakmadan kılıcı incelemeye başladı. Odysseus hemen kızın kolunu kavradı ve "Tanıdım seni Akhilleus!" diye bağırdı. Artık Tethys için yapacak bir şey kalmamıştı; oğluna, savaşa giderse geri dönemeyeceğini söylemekle yetindi ama Akhilleus savaşa giderse adının sonsuza kadar yaşayacağını o yüzden sonunda ölüm olsa da Troyalılarla savaşacağını söyledi. Haklı da çıktı, baksanıza satırlardır ondan söz ediyoruz, üç bin yıl sonra bile...

Peki Yunanlar neden Troyalılarla savaşmak istiyordu? Akhilleus şan peşindeydi, peki ya diğerleri? Bunun cevabını vermek için yeniden ortalığı karıştıran asıl kişi, Paris'in yanına dönmeliyiz. Ama o artık İda Dağı'nda ço-

AFRİKALI(!) AKHILLEUS

Siyahi Akhilleus (David Gyasi), *Troy: Fall of a City, 2018*

Akhilleus (tolgalı olan) arkadaşı Aias ile tavla oynuyor (~ MÖ 530)

İlyada destanında Akhilleus için *sarı saçlı*, *sarışın* anlamına gelen *xanthos* sıfatı kullanılmaktaydı. Bu nedenle Rönesans'tan günümüze Akhilleus parlak sarı saçlarıyla resmedilmişti. Gerçi bazı eski Yunanca uzmanları *xanthos*'un *sarışın* değil *kavruk*, "güneşte yanmış" anlamına geldiğini savunuyorlardı. Ama gözümüz "sarışın" Akhilleus'a alışmıştı bir kere. Zamanla bu "sarışın" Akhilleus imajına geniş bir muhalefet gelişti; hatta BBC tarafından yakın zamanlarda, Güney Afrika'da Cape Town'da çekilen *Troy: Fall of a City* adlı dizide Akhilleus'u siyahi bir oyuncu (David Gyasi) canlandırdı. Sarışın Akhilleus'a gözümüz o kadar alışmıştı ki kahramanın bu yeni imajı tartışmalara yol açtı.

Bazı eski Yunan vazolarının üzerinde Akhilleus, diğer savaşçı arkadaşları gibi gerçekten de gayet "kavruk" duruyor. Şimdi, Yunan sanatı hakkında bilgisi olan okurlarımız şöyle diyecektir: "MÖ 6. yüzyıl Yunan seramik sanatında, yani siyah figür tekniği döneminde zaten herkes kapkaraydı." Evet, bu doğru; MÖ 7. yüzyıldan 6. yüzyıl sonuna kadar seramikler üzerinde siyah figür modası vardı ama bazı tensel farklılıklar yine de belirtiliyordu. Yunanlara göre daha koyu tenlilerin kırmızı, daha açık tenlilerin ise beyaz olarak gösterildiği örnekler de var. Örneğin, herkesin simsiyah olduğu bu asırlarda Athena genelde beyazdı. Doğudan, Hindistan'dan geldiği söylenen tanrı Dionysos ise birçok tasvirde kıpkırmızı suratıyla karşımıza çıkıyordu.

Buradan çıkarılacak sonuç ne olabilir? Muhtemelen Akhilleus ne siyahi ne de sarışındı, o da dönemin diğer Yunanları gibi Akdeniz esmeriydi. Sarışın ve siyahi Akhilleus imajına isyan eden Yunan oyuncu-yazar Joanna Kalafatis, *Troy* (2004) filminde sarışın Brad Pitt'in canlandırdığı Akhilleus ile siyahi David Gyasi'nin canlandırdığı Akhilleus'u mukayese ederken, neden Akhilleus'un bir türlü "Yunan" hâliyle görünemediğine isyan etmişti. Aslında biz de bu isyanı farklı fakat yine haklı bir tarafa çekip büyütebiliriz: Troya filmleri neden Troya'da (Çanakkale) çekilemiyor?

Akhilleus'un Yakalanışı,
Louis Gauffier (1762–1801)

banlık yapmıyor. Aradan geçen zamanda gerçekler gün yüzüne çıktı. Paris'i bebekken öldürttüğünü sanan anne ve babası o günden beri yas içindeydi. Oğullarının ölmediğini, İda Dağı'nda çobanlık yapan bir genç olduğunu duyduklarında sevinçten deliye dönmüşlerdi. Saçma sapan bir rüya yüzünden bunca yıl çocuklarına hasret kalmışlardı ve yaptıklarına pişmandılar. Paris'i hemen saraya getirdiler. Bu duruma düşebilecek hemen her anne baba gibi de bu sefer onu fazlasıyla şımarttılar. Artık Paris her istediği yapılan şımarık bir prens olmuştu.

Paris Aphrodite'nin ona verdiği sözü unutmamıştı ancak anlaşılan, Troya'da tanrıçadan yardım dilemeye değecek güzellikte bir kadın yoktu. Hem zaten o Troya prensiydi ve burada her istediği oluyordu. Tanrıçanın yardımı için sözünün geçmediği yabancı bir diyara gitmeliydi. Sonunda ağabeyi Hektor ile bir gün Sparta'ya gittiler. Orada Sparta kralı Menelaos'a misafir oldular. Menelaos'un karısı Yunanistan'ın en güzel kadını olan Helene'ydi. Paris onu görür görmez âşık oldu ve Aphrodite'ye de sözünü tutması için dua etti. Menelaos karısının kaybolduğunu anladığında Troyalılar yanların-

da Helene ile denize açılıp kaçmışlardı bile. Bundan sonra, bir aile meselesinin ülkeler arası savaşa yol açtığını görüyoruz. Yunan hikâye anlatıcıları bu duruma da kendilerince geçerli bir gerekçe bulmuşlar. Hikâyeye göre, Helene çok güzel olduğu için tüm Yunan kralları ona talipmiş ve Helene her kimle evlenirse diğerlerinin bu evliliği sonsuza dek kutsayıp saygı göstereceği üzerine sözleşmişler.

Paris Helene'yi Kaçırıyor,
Johann Heinrich Tischbein (1722-1789)

İşte Menelaos tüm Yunan krallarına geçmişte verdikleri o sözü hatırlatarak savaşı başlattı. Ancak on yıl süren savaş boyunca Yunanlar Troya'nın ünlü surlarını aşmayı başaramadılar. Bunun en büyük nedeni de Akhilleus'un savaştan çekilme kararı almasıydı. Akhilleus ordunun komutanı Agamemnon ile kavga etmişti. Zaten ikisi başka dünyaların adamıydılar.

TROYA HAZİNELERİ

Sophia Schliemann,
üzerinde Troya hazinesinin bir kısmıyla

Troya efsanesi binlerce sene boyunca edebiyatın ve görsel sanatların malzemesi oldu. Böyle bir kentin gerçekten var olup olmadığı bile kesin olarak söylenemiyordu. Yoksa Troya da Atlantis gibi hayallerde yaratılmış bir şehir miydi? 19. yüzyılda, amatör bir arkeolog olan Heinrich Schliemann (1822-1890) o zamanki adı Kale-i Sultaniye olan Çanakkale'de Hisarlık Tepesi'nin Troya olabileceğini tahmin etmişti. Burada pek de sistemli bir kazı yürütmeyen Schliemann, "Kral Priamos'un Hazineleri" adını verdiği geniş bir takı koleksiyonu buldu ve bunları kazıyı gerektiği gibi kontrol etmeyen Osmanlı memurlarının kifayetsizliği sayesinde Almanya'ya kaçırdı. Bu gerçek, Schliemann'ın karısı Sophia'nın hazinenin bir bölümüyle çektirdiği fotoğrafla anlaşıldı. Osmanlıların hazinenin geri verilmesi için başlattığı hukuk mücadelesi bir sonuç vermedi. Schliemann tarafından Berlin Müzesi'ne bağışlanan hazine II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu tarafından Sovyetlere götürüldü ve şimdi de Puşkin Müzesi'nde sergileniyor. Şu anda üç devlet de hazine yüzünden kavgalı. Türkiye, topraklarından kaçırılan hazineyi geri istiyor. Almanlar kendileri olmasa bu hazinelerin asla bulunamayacağını, savaş sırasında bile hazineyi bombardımandan koruduklarını söyleyip Ruslardan geri istiyorlar. Ruslar da Hitler'in eriteceği hazineyi son anda kurtardıklarını iddia edip onun kendi hakları olduğunu söylüyorlar. Sonuç olarak Troya hazineleri etrafındaki tartışma biteceğe benzemiyor.

Akhilleus savaşa şan şöhret kazanmak için katılmış eski moda bir "kahramanlık çağı" adamıydı. Yunan dini ve toplumu evrimleşmeye ve dünyevileşmeye devam etmekteydi. Titanların yabani çağını, insansı tanrıların çağı takip etmişti, onları da yarı-tanrı kahramanların çağı. Ama artık Herkül, Perseus, Minos gibi yarı-tanrıların da devri geçiyor, sıradan ölümlülerin çağı başlıyordu. Akhilleus o dönemde artık soyu tükenen "yarı-tanrı" kahramanların son temsilcilerinden biriydi. Agamemnon ise ganimet kazanmak ve siyasi gücünü pekiştirmek için Troya'ya gelmiş, pragmatik insanlık çağının temsilcisiydi. Akhilleus düşmanına saygı duyan, kadınlara kılıç çekmeyen bir şövalyeydi. Agamemnon ise zafere giden yolda her şeyi mubah sayan entrikacının biriydi. Akhilleus böyle bir adam için savaşmaktan vazgeçip geri dönmek üzereyken en yakın dostu Patroklos'un Troyalı Hektor tarafından öldürüldüğünü öğrendi. Böylece savaşa geri döndü ve Hektor'u öldürdü. Ancak öldürdüğü düşmanına bir cenaze töreni düzenlenmesi için elinden geleni yaptı. Bu zaferine rağmen Akhilleus tüm Troya'daki en korkak savaşçı olan Paris tarafından ayağından, yani tek zayıf noktasından vurularak öldürüldü ve Troya'nın düştüğünü göremedi.

Akhilleus öldükten sonra Yunanların artık umudu kırılmış, geri dönme hazırlıkları başlamıştı. Ama son anda bir hile düşündüler. Evet, şu sürekli andığımız "tahta at hilesi"ni. Tahta at, kurnaz Odysseus'un fikriydi veya ona Athena tarafından fısıldanmıştı. Athena'nın Troya'dan neden böyle nefret ettiğini anlatmıştık. Tuhaf olansa, Aphrodite neden Troya'yı koruyamadı? Cevabı çok basit; romantik bir erkeğin gönlünü çelmede elbette Athena Aphrodite'yle aşık atamazdı ama bırakalım da savaş alanında kazanan pusatlı Athena olsun. Yunanlar sahte bir çekilme senaryosu uyguladılar. Ardından da gemi kalıntılarından yaptıkları tahta atı sanki düşmanlarına duydukları saygının bir göstergesiymiş gibi orada bıraktılar. Troyalıları uyarmak isteyen Laokoon'un acı sonundan daha önce söz etmiştik. Ama Troyalıları uyarmak isteyen bir tek o değildi. Troya prensesi Kassandra da tahta atın kente alınmaması için insanları uyardı fakat geleceği görüp de kimseyi buna inandıramamak Kassandra'nın lanetiydi. Nitekim onu dinleyen olmadı. Bugün de psikolojide, geleceğe dair kötümser fikirleri olan ama kimseyi inandıramayan insanların durumu için Kassandra sendromu terimi kullanılıyor. Anlaşılan bugün olduğu gibi o zamanlar da insanlar

gelecekten kendilerine kötü haber verilmesinden hoşlanmıyordu. Mesela falınıza şöyle bakıldığını düşünün, "Bu sene iflas edeceksin", "Üç vakte kadar sevgilin seni terk edecek", "Hayat boyu borç içinde yüzeceksin"... Kim böyle bir falcıyı dinler ki! Kısacası, Kassandralar dinlenilmemeye mahkûm görünüyor. Politik yaşamda da böyle değil midir? Gelecek hakkında kötümser tahminlerde bulunanlar değil, iyimser beklentilerden söz edenler kendilerine hep daha çok dinleyici bulur.

Sonunda, Troya kenti yakılıp yıkıldı ve Paris'in annesi Hekabe'nin gördüğü rüya da böylece gerçek oldu. Dediğimiz gibi Yunanlar kaderci insanlardı. Önceden yazılmış olan olayların asla değiştirilemeyeceğine inanırlardı. Tanrılar bile kadere boyun eğerlerdi. Örneğin, Zeus'un gönlü aslında Troyalılardan yanaydı ama kader bir kez ağlarını ördü mü onun da yapacak bir şeyi yoktu. Priamos, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürüldü. Priamos boş yere Neoptolemos'a, babasının kendisine nasıl saygı

Neoptolemos, Troya Kralı Priamos'u Öldürüyor,
Jules Lefebvre, 1861

Paris'in Ölümü, Antoine Jean Baptiste Thomas (1791-1833)
Paris ölürken Oenone onunla ilgilenmiyor.

duyduğunu, bu yaptığıyla Akhilleus'un adını kirlettiğini haykırmıştı. Bu sözler Neoptolemos'un etkilemedi bile. Söylediğimiz gibi, "kahramanlık çağı" son temsilcisinin de ölümüyle kapanmıştı.

Savaşın en dramatik anı ise Hektor'un tek ve henüz küçücük oğlu Astyanaks'ın surlardan fırlatılarak öldürülmesidir. Bu kötülüğü kimin yaptığı bilinmiyor. Bazı mitler çocuğun Neoptolemos, bazılarıysa Odysseus tarafından öldürüldüğünü söyler. Neden böylesine zalimce bir iş yapmışlardı? Troyalıların umudunu sonsuza dek söndürmek için herhalde. Zira halk Hektor'un soyu devam ettiği sürece kentin yeniden canlanabileceğine inanmaktaydı.

Paris de bu savaştan sağ çıkamadı. Menelaos, karısı Helene'yi alıp Sparta'ya dönmüştü. Paris yaralı hâlde, gençliğinde çobanlık yaptığı İda Dağları'ndaki köyüne döndü. Orada çocukluk aşkı, prens olduktan sonra terk ettiği köylü kızı Oenone'nin yanına gitti. Ondan af diledi ama Oenone onu affetmedi. Paris'e yardım da etmedi. Onun acı içinde ölüşünü seyretti ve öldükten sonra sevgilisinin hemen yanı başında o da canına kıydı.

Yunanların bayıldıkları trajik bir son... Bu tür sonlar Romalıların hiç hoşuna gitmiyordu. Homeros'tan asırlar sonra yaşamış olan Romalı şair Vergilius (MÖ 70-19) İlyada'yı okuduktan sonra ona bir devam versiyonu yazdı. Aeneas adlı kahramanın macerasının anlatıldığı bu öyküde Troya'nın yıkılmasından sonra Antandros'a (şimdiki Altınoluk yakınları) kaçan Aeneas liderliğindeki Troyalıların denize açılıp İtalya'ya yerleşmeleri anlatılmaktaydı. Dilerseniz bu hikâyeyi sonraya bırakalım.

TROY: KAÇAN BİR FIRSAT DAHA

Troy filminden bir sahne. Odysseus (Sean Bean) Akhilleus'u (Brad Pitt) savaşa dönmeye ikna etmeye çalışıyor.

2003 yılında gazetelerde harika bir haber yer almıştı. Ünlü yönetmen Wolfgang Petersen *Troy* adlı bir film çekecekti. İlyada'da anlatılan Troya Savaşını konu alıyordu. Film, yıldız bir oyuncu kadrosuna sahipti. Sinemanın en aranan yüzlerinden biri olan Brad Pitt Akhilleus'u, kariyeri hızlı bir yükselişte olan Eric Bana da Troya prensi Hektor'u canlandıracaktı. *Yüzüklerin* Efendisi serisinde Legolas karakterine hayat veren Orlando Bloom Paris rolündeydi. Daha çok *Arabistanlı Lawrence* filmiyle hatırladığımız Peter O'Toole Troya Kralı Priamos olacaktı. *Yüzüklerin Efendisi* ile ünlenen, sonraki yıllarda *Game of Thrones* dizisiyle daha da tanınacak olan Sean Bean ise cin fikirli Odysseus'u canlandırıyordu. Film için 185 milyon dolarlık bir bütçe ayrılmış ve o dönemki Troya surlarının gerçek plana oldukça yakın kopyaları inşa edilmişti. Zaten filmde mitolojiye de yer verilmemiş, realist bir atmosfer yaratılmış ve gerçekçilik filme ayrı bir güç katmıştı. Tahta at bile gemi kalıntılarından yapılmış gibi eğri büğrü tasarlanarak gerçeğe uygun kılınmıştı. Gelelim işin en ilginç tarafına: Filmin çekim hazırlıkları yapıldığında yapımcılar doğal olarak filmi gerçek Troya'da yani Çanakkale'de çekmek istemişler ve Türk yetkililere gerekli izinler için başvurmuşlardı. Bu kadar meşhur yıldızın bir araya geldiği ve devasa film setlerinin kurulacağı bir organizasyonun Türkiye'nin tanıtımı açısından nasıl bir fırsat olduğunu bir an hayal edelim. Brad Pitt, Orlando Bloom, Sean Bean ve diğerleri aylarca Çanakkale'de kalacak, Aynalı Çarşı'da hayranlarıyla buluşacaklardı... Gittiklerinde, arkalarında her yıl yüzbinlerce turistin ziyaret edeceği film setlerini bırakarak... *Troy* yapımcıları bürokrasi yüzünden altı ay kadar bekledikten sonra ret cevabı aldı. Gerekçe olarak "Film çekimlerinin boğaz trafiğini sekteye uğratacağı" gösterildi. Böylece *Troy* Malta ve Meksika'da çekildi. Bize kalan ise sadece filmde kullanılan tahta at maketi oldu.

KAHRAMANIN SONSUZ YOLCULUĞU

Bu başlık bize ait değil. Mitoloji konusunda saygın çalışmalara imza atmış büyük biliminsanı Joseph Campbell (1904-1987) kitaplarından birinin adı.* Campbell bugün hem edebiyatta hem de sinemada çokça başvurulan kahramanın yolculuğu imgesini bu çalışmasında etraflıca incelemişti. En eski mitlerden günümüze aslında pek değişen bir şey yok. Kurgu aynı şekilde ilerliyor. Başlangıçta dünyayı kendi dar penceresinden gören, dededen kalma gelenekler ve alışkanlıklarla kuşatılmış bir kahramanımız vardır. Günleri, bilindik davranış ve ritüelleri tekrarlamakla geçmektedir. Ancak çevresindeki herkes alıştığı bu ortamda mutlu gibi görünürken kahramanımızı bir iç sıkıntısı sarar. O, çevresindeki ortamdan ve insanlardan bunalmakta, dış dünyayı merak etmektedir. Bu düşüncesini çevresine açtığında gördüğü karşılık ise "dışarıda görülecek bir şey olmadığı", "boşu boşuna kendisini tehlikeye atmaması" gibi beylik laflardır. Kısa bir süre sonra kahramanımız bu sıradan insanların derdine çare olamayacağını anlar ve genelde tek başına dış dünyaya uzandığı macerasına başlar. Başına bin bir türlü olay geldikten sonra kendini tanımış, olgunlaşmış bir hâlde geri döner ve bu konuyu özellikle işleyen *Hollywood*, uyuşukluk içindeki halkını da silkeleyerek kurtarır. Kahraman burada sadece fiziksel bir yolculuk yapmamış, o aynı zamanda kendini tanımak için içsel bir yolculuk deneyimi de edinmiştir. Zaten yabancı diyarlar veya "öteki" olmadan kendisinin de farkına varması mümkün değildir.

Bu tema o kadar sevilmiştir ki Aldoux Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı, Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi*'si, Behrengi'nin *Küçük Kara Balık*'ı gibi edebiyat klasiklerinden *Karınca Z* veya Miyazaki'nin *Ruhların Kaçışı* gibi meş-

* Joseph Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yay., İstanbul, 2013.

hur animasyonlara kadar sayısız yerde karşımıza çıkar. Bütün bu yolculuk hikâyelerinin kökenleri de elbette antikçağ mitlerine kadar gidiyor. Bizimki ise Akdeniz'in en büyük yolculuk hikâyesi... Bu hikâyenin başkahramanı ise daha önceden adını duyduğumuz biri: Cin fikirli Odysseus ya da Romalıların ona verdiği isimle Ulysses. Odysseus'un maceralarını bize Odysseia adlı destanla ulaştıran kişi ise yine Homeros. Homeros'un yaşayıp yaşamadığı tartışmalı olsa da destanın derlendiği yer ve zaman aşağı yukarı bellidir. MÖ 800-600 arası bir dönemde İzmir (Smyrna) lehçesinde okunduğunu biliyoruz. Yani konusu Anadolu'da geçmese de derlendiği yer açısından yine bir Anadolu destanı olduğunu söyleyebiliriz.

Asırlar boyunca sayısız romana, şiire ve sinema klasiğine ilham olmuş bir kahramanla birlikte denize açılmak üzereyiz. Şimdi onun gemisine gidelim ve bizi nelerin beklediğini görelim. Troya kıyılarındayız. Devasa surlarının arkasında Troya'dan dumanlar yükseliyor. Troyalı kadınlar elleri bağlanmış esirler olarak taşınmakta. Hektor'un karısı Andromakhe de esirler arasında, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos'un payına düşen bilinmezliğe doğru gidiyor. Bazı kadınlar ise köle olmamak için kendilerini surlardan atmışlar. Odysseus bu olup bitenlerden hiç etkilenmeden gemilerini ganimetle doldurup kralı olduğu İthaka Adası'na yelken açıyor. İthaka Yunanistan'ın batısında bugün de turistlerce sevilen küçük bir adadır. Orada Odysseus'u, karısı Penelope ve oğlu Telemakhos bekliyor. Telemakhos en az on yaşında olmalı, zira Odyyseus ve askerlerinin Troya'ya sefere çıkmasından bu yana on yıl geçmiş. Başka bir deyişle, İthaka'da on yıldır bir kral yok.

Odysseus'un geri dönüp dönmeyeceği belli olmadığı için o sırada İthaka'daki sarayı Penelope'yle evlenmek isteyen fırsatçılarla dolup taşmıştı. Kraliçeyle evlenerek kral olmak isteyen bu uyanıklar Odysseus'un öldüğünü iddia ediyor, bir an önce adaya bir kral seçilmesi gerektiğini söylüyor ve Penelope'ye içlerinden biri ile evlenmesi için baskı yapıyorlardı. Penelope ise kocasının öldüğüne inanmıyordu. Taliplerini savuşturmak için akıllıca bir yol bulmuştu –anlaşılan o da kocası gibi cin fikirliydi– saraya dadanan soylulara, örmekte olduğu bir hırkayı gösteriyor, onu tamamladığı gün bir koca seçeceğine söz veriyordu. Ancak herkes gittikten sonra hırkayı gizlice söküyor, böylece örgü işi hiç bitmiyordu.

Penelope ve Talipliler, John William Waterhouse, 1912.
Resimde Penelope'nin taliplileri ellerinde bir hediye ile onun gönlünü çalmaya çalışıyor. Penelope ise hiçbiriyle ilgilenmeden örgüsüne odaklanmış. En sağda, taliplilerden biri artık umudunu yitirmiş bir hâlde kraliçeyi seyretmekle yetiniyor.

Evet, ideal bir Yunan kadınıyla karşı karşıyayız. Eski Yunan kültüründe evli kadınlardan beklenen buydu; kocasına ve aile değerlerine ölümüne sadakat. Penelope de Hera gibiydi. Hera'nın sorumsuz kocası Zeus gününü gün eder, başka sevgililer bulur ama Hera kocasına toz kondurmazdı. Zeus'a değil, Zeus'un tanrısal gücüyle baştan çıkardığı kadınlara düşman olur, hıncını onlardan çıkarırdı. Bir tanrıça olarak Hera vaktini genellikle, kocasının sevgililerinin ve onlardan doğmuş masum çocuklarının yaşamını kâbusa çevirmekle geçirirdi. Felsefenin, demokrasinin ve yüksek kültürün doğduğu bu ülkede kadınların nasıl geri plana itildiğini, sosyal hayattan dışlanışını görmek oldukça şaşırtıcıdır. Eski Yunan kültüründe olağan dışı bir kadın karşıtlığı vardı. Kadınların oy hakkı yoktu. Vatandaş sayılmazlar, siyasete karıştırılmazlar ve şehir idaresine getirilmezlerdi. Bu açıdan Yunan kadınının durumu, kadınların kraliçe olabildiği Mısır ve Mezopotamya'dan daha kötüydü diyebiliriz. Tipik bir Yunan ve Romalı, kadınlar tarafından yönetilen Mısır ve Asur'a küçümseyici gözle bakardı. Kadınların yönettiği erkekleri de "kadınsı" oldukları gerekçesiyle aşağılarlardı. Böyle bir dünyada da Penelope, *Madem kocam gelmiyor o zaman ülkeyi ben yöneteyim*, diyemediği için kendini sabah örüp akşam çözdüğü bir hırkaya vakfetmiş durumdaydı.

Hera'nın yolundan giden Penelope kocasını bekleyedursun, Odysseus ne yapıyordu? O, Kirke adlı güzel bir büyücü kadının hükmettiği bir adada gününü gün etmekteydi. Ama ona kızmakta acele etmeyelim. Kirke güçlü bir büyücüydü ve Odysseus'un tayfalarını domuza çevirmişti. Odysseus da adamlarını kurtarmak için kendini "feda ederek" Kirke'nin aşkına cevap vermek zorunda kalmıştı. Kirke'nin adasının bugünkü Korsika civarında olduğu sanılıyor. Odysseus orada ne arıyordu? Bu adaya uzun bir yolculuk sonucunda istemeden sürüklenmişlerdi. Troya'dan ayrılmalarının ardından bir fırtına onları bugünkü Libya kıyılarındaki lotus yiyenlerin ülkesine atmıştı. Rotayı İthaka'ya çevirdikten sonra, Sicilya yakınlarında tek gözlü (kyklop) Polyphemos'un adasına uğramışlar ama dev Polyphemos onları mağarasına hapsetmiş, aralarından dördünü de yemişti. Odysseus ona adamlarını bırakması için yalvardı ama dev onları bırakmadı. Sonunda, cin fikirli Odysseus şarapla Polyphemos'u sarhoş edip devin tek gözünü ucunu sivrilttiği büyük bir ağaç parçasıyla kör etti. Acılar içinde bağıran Polyp-

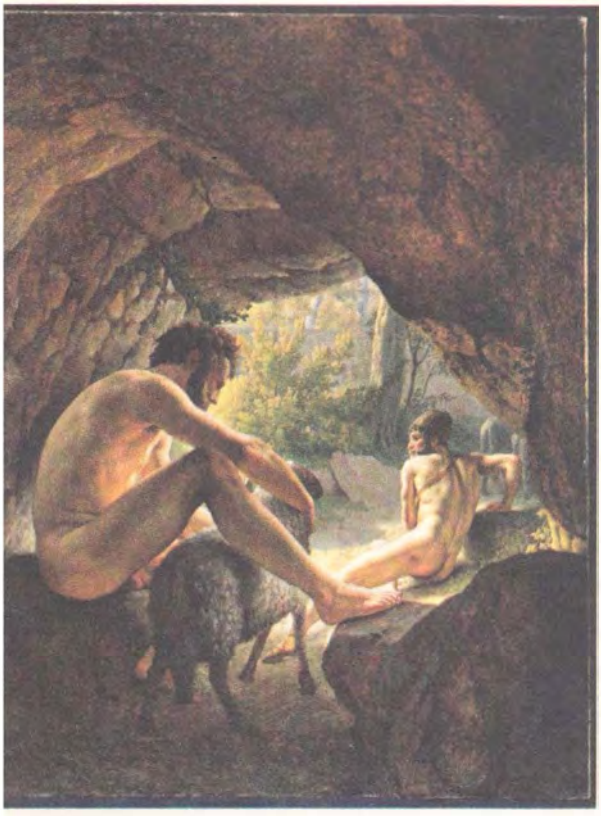
hemos'un yardım çağrılarına diğer kyklop kardeşleri koşup yetişti ve "Ne oldu Polyphemos, sana bunu kim yaptı?" diye sordular. Dev, mağaraya ilk geldiğinde Odysseus'a adını sormuş, Odysseus da "Benim adım hiç kimse," (Yun. *Ouitis*) cevabını vermişti. Aklı kıt dev de "Hiçkimse," diye cevap verdi. Bu cevap üzerine diğer devler Polyphemos'un kendileriyle alay ettiğini sanarak dağıldılar. Artık Yunan denizcilerin mağaradan kaçmanın bir yolunu bulması gerekiyordu. Mağaradaki koyunların postlarını giyen denizciler kör devin elinden kaçmayı başardı. Denize açıldıkları sırada Odysseus Polyphemos'a "Seni kör eden Odysseus'un adını unutma," diye seslenerek gerçek adını söyledi. "Odysseus" adını duyan dev özür diledi ve adını baştan bilseydi kimseye zarar vermeyeceğini söyleyip onlardan yardım istedi.*

O ana kadar tanıklık ettiğimiz olaylar zincirinde, denizcilerin beynini patlatıp onları yiyen deve karşı nefret besliyoruz ve Odysseus'un onu kör etmesini "haklı" buluyoruz. Ama destan son anda bize bir oyun oynuyor. Şimdi, özür ve yardım dileyen zavallı bir devimiz ve zaferiyle böbürlenen, üstelik devin koyun sürüsünü de gemisine yüklemiş hırsız denizcilerimiz var. Artık hangi tarafı tutmamız gerektiğini bilemiyoruz. Odysseus geri dönüp devin gönlünü alabilirdi, bunun yerine ona gerçek adını söyleyip kendini ihbar etmiş oldu. Bu büyük bir hataydı. Polyphemos, Odysseus'u eve dönmekten alıkoyabilecek tek tanrı olan denizler hâkimi Poseidon'un oğluydu ve babasına yalvararak Odysseus'tan intikamını almasını istemişti. İşte o günden sonra Poseidon'un hışmını üzerlerine çeken denizciler Akdeniz'de oradan oraya savrulacak ve İthaka'ya bir türlü varamayacaklardı. Burada destan bize bir çatışmanın intikamla değil, uzlaşmayla sona erdirilmesi gerektiğini anımsatıyor. Aksi hâlde kin kini doğurur.

Bu öyküyü okuyup da Türk masalı Tepegöz'ü hatırlamamak elde değil. Dede Korkut masalları içinde geçen Basat'la Tepegöz'ün hikâyesi neredeyse Odysseus'unkiyle aynıdır.† Dede Korkut'ta, Basat Tepegöz'ü kızgın mangal şişleriyle kör eder ve tıpkı Odysseus'un yaptığı gibi koyun postunun altına saklanarak devin elinden kaçar. Edebiyat tarihçileri yıllardır bu iki öykü arasındaki benzerliğin kaynağını çözmeye çalışıyor. Odysseia destanı Dede Korkut'tan iki bin yıl daha eski olduğundan ilk akla gelen, Türk masalcıla-

* Homeros, Odysseia IX, 517.

† Dede Korkut Hikâyeleri, *Kitab-ı Dede Korkut*, çev. Ayşegül Çakan, İş Bankası Yayınları, s.131-142.

Polyphemos ve Odysseus (1812),
Christoffer Wilhelm Eckersberg

rın bir şekilde Yunan destanından etkilenmiş olduğu. Nitekim tek gözlü dev, *Binbir Gece Masalları*'na sonradan eklenmiş olan Sinbad'ın maceralarında da karşımıza çıkmaktadır. Hatta meşhur doğubilimci Gustave von Grunebaum (1909-1972) *Binbir Gece Masalları*'ndaki dev Eli-Fanioun karakterinin aslında Polyphemos'un Arap versiyonu olduğunu savunmuştu.* Bu teoriyi doğru kabul edersek eski Yunanların tek gözlü devi, önce Araplara onlardan da Türklere geçmiş olabilir. Ama tek gözlü dev hikâyelerinin Kafkasya kaynaklı olduğunu, Yunanların devlere ait hikâyeleri Kafkasya'ya yaptıkları yolculuklardan öğrendiğini savunanlar da var. Nitekim Titanların en güçlüsü olan Prometheus'un Kafkas dağlarına zincirlendiğini biliyoruz. Kafkas-Nart efsanelerinde insan yiyen devlere rastlıyoruz. Hatta tıpkı Prometheus gibi kayalara zincirlenen dev hikâyeleri de var. Kafkasya'nın komşusu olan, Hazar Denizi güneyindeki Mazenderan denilen topraklar da İran mitolojisinde "devlerin ülkesi" diye anılırdı. Bu teoriye göre hem Homeros hem de Dede Korkut farklı zamanlarda bu mitolojiden yararlanmış olabilir. Tepegöz bahsini kapatmadan önce çok ilginç bir şey daha söyleyelim. Bazı arkeologlar tepegöz hikâyelerinin asıl kaynağının Buzul devrinde soyları tükenen mamutlar olduğunu iddia ediyor. Bu teoriye göre sağda solda mamut kafatası gören insanlar, bu kafataslarının devlere ait olduğunu sanmış, kafatasındaki burun deliği kısmını da göz olarak hayal etmişlerdi.

* G.E.V. Grunebaum, Medieval Islam, A Study in Cultural Orientation, The University of Chicago Press, 1947, s.303.

Tepegöz (kyklop) efsanelerinin bilimsel açıklaması

Tepegözlerin kaynağıyla ilgili tartışmayı burada bırakıp kahramanlarımıza dönelim. Onları Kirke'nin adasında yarı gönüllü misafirlik ederken bırakmıştık. Bir yıl kadar Kirke'nin adasında oyalanan tayfalar artık evlerine dönmek istediğinde Kirke onlara önce yeraltına, yani Hades'in ülkesine gitmek zorunda olduklarını, orada Teiresias'ın ruhunu bulmaları gerektiğini, başka türlü adasından ayrılmalarına izin vermeyeceğini söyledi. Odysseus ve adamları, hiç istememelerine rağmen Hades'e gitmeye razı oldular. Gemileriyle Okeanos'a, yani dünyanın sonuna kadar gittiler. Burası neredeydi bilemiyoruz, Cebelitarık ya da Güney Fransa kıyıları olabilir... Ardından Hades'e indiler. Destanın bu bölümü öykünün en karanlık, okuyanın içini titreten kısmıdır ve gerçek bir "iç dünyaya yolculuk" tasviridir. Eski Yunan dininde cennet veya cehennem kavramı, yani iyiler için ışıltılı bir öbür dünya, kötüler içinse kızgın ateşler yoktu. Ruhların hepsi Hades'e yolculuk ederdi. Burada onları Kharon adlı bir kayıkçı karşılardı. Ruhların kayıkçıya para vermesi gerekmekteydi. Bu nedenle Yunanlar ölülerinin iki gözüne altın dinar bırakırlardı. Hades soğuk ve karanlık bir yerdi. Buradaki

ölüler zamanlarını bir yokluk ve hissizlik içinde geçirirdi. Hades böyle sevimsiz bir yer olduğu için de Yunanlar ölmeyi hiç istemez, dünyadan mümkün olduğu kadar zevk almaya çalışırlardı. Onları ölüme ikna etmenin tek yolu, bir savaşta can vererek dünyada nesiller boyunca anlatılacak kendi kahramanlık hikâyelerinden alacakları gururdu.

Odysseus yeraltına indiğinde orada Troya savaşı sırasında ve sonrasında ölen arkadaşları ile karşılaştı. Akhilleus'u gördüğünde, "Öldün diye üzülme Akhilleus, burada ölüler arasında bile sürdürmektesin gücünü," diyerek onun savaşçılığını övünce hiç beklemediği bir cevap aldı. Akhilleus, "Keşke öleceğime dünyada basit bir ırgat olarak kalsaydım," dedi.* Akhilleus gibi bir kahramandan asla beklenmeyecek bir son söz ancak Yunan mitolojisinin karakteristik özelliği de budur. Burada aslında basit "iyi", "kötü", "cesur", "korkak" karakterler yoktur, çelişki ve pişmanlık dolu kahramanlar vardır. Bir anda hayran olduğunuz bir kahraman sizi birden hayal kırıklığına uğratır. Herakles (Herkül) örneğin, gelmiş geçmiş en büyük kahramandır ancak bir cinnet nöbetinde karısını ve çocuklarını öldürür. Sonra pişmanlık dolu ruhunu temizlemek için gücünü kontrol etmeyi öğreneceği sınavlara girer. Theseus'u hatırlıyoruz değil mi? Hani Girit'te labirente girmiş, *minotaurus*'u öldürmüştü. İşte o kahraman Theseus, aslında bu zaferini Kral Minos'un kızı Ariadne'ye borçluydu. *Minotaurus*'u nasıl öldürebileceğini Theseus'un kulağına Ariadne fısıldamış, hatta bir anlatıya göre labirentte kaybolmaması için yanına örgü ipi almasını da o nasihat etmişti. Peki Theseus, kendisine âşık olan ve aşkı için babasının krallığına ihanet eden bu kadına vefa borcunu nasıl ödedi? Onu Naxos adasında tek başına bırakarak... Ariadne uykuya daldığı bir anda Theseus sessizce uzaklaştı. Bazıları Ariadne'nin bu adada üzüntüsünden öldüğünü, bazılarıysa bağ bozumu tanrısı Dionysos'un acıyarak onu yanına aldığını söyler. Bugün Helenistik sanatın en tanınmış heykellerinden biri olan *Uyuyan Ariadne*'ye baktığımızda genç kadını masum ve başına geleceklerden bihaber hâlde görüyoruz. Helenistik dönemi sanatçısının, insanın zayıf ve savunmasız yanlarını betimlemeyi sevdiğini söylemiştik. Uykudaki masumiyeti ve kandırılmışlığıyla Ariadne işte bu türden bir sanat tarzının nesnesi olmaya adaydı.

---

* Homeros, Odysseia XI, 489-490.

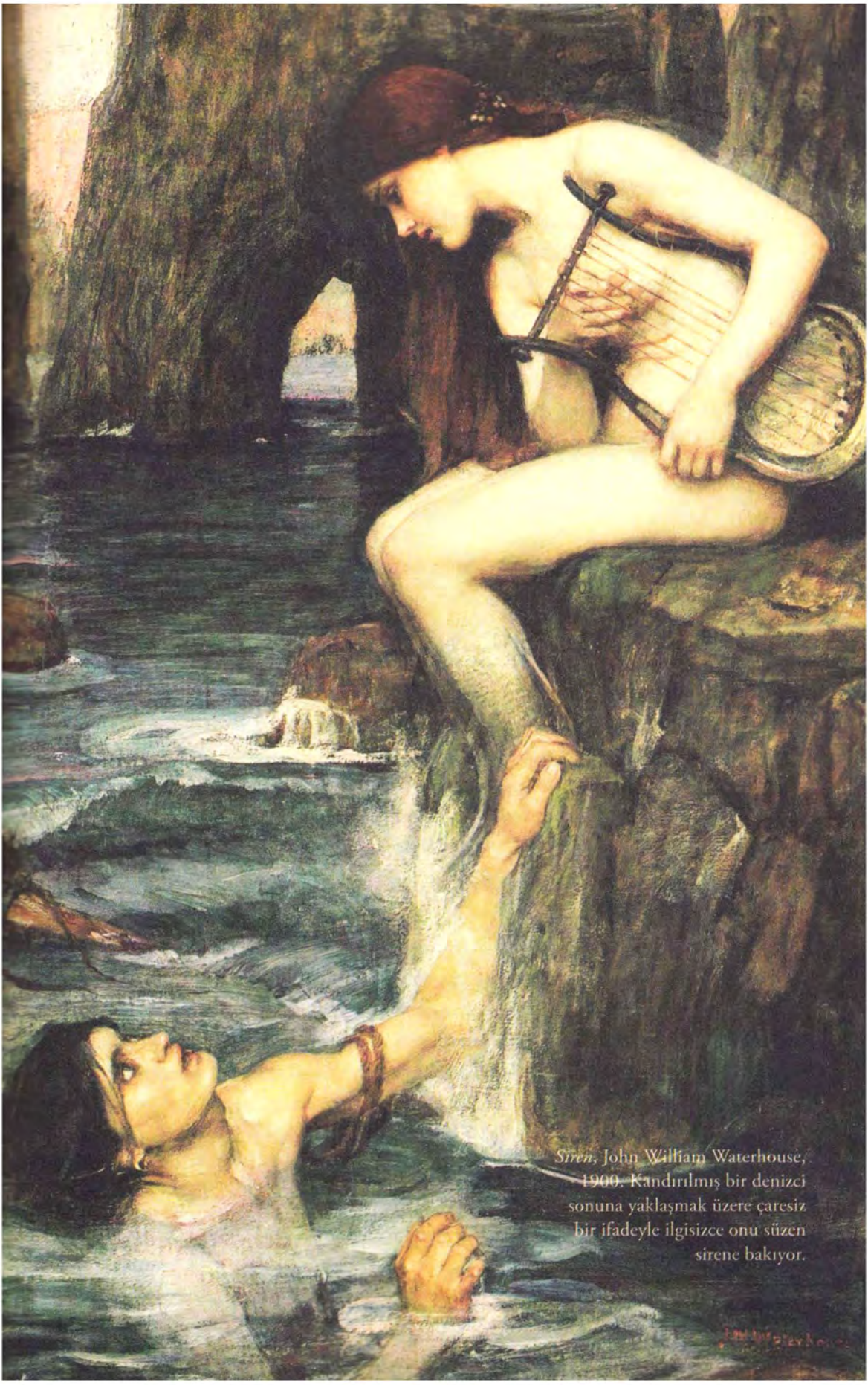
Uyuyan Ariadne

Theseus da böyle bir kahramandı. Zaten Yunan mitolojisinde doğu masallarındaki gibi ne mutlu sonlar ne de öykünecek epik kahramanlar vardır. Yunan mitlerinin kahramanları ideal tipler değil, bizim gibi sıradan zaafları olan karmaşık karakterlerdir. Bazı bilimsel çalışmalarda, mitoloji denilince akla her zaman ve ilk olarak Yunan mitolojisinin geliyor oluşuna itirazlar duyarız. Bu itirazlarda bulunan uzmanlar haklı olarak başka halkların da mitleri olduğunu hatırlatırlar. Gerçekten de hemen her toplumda dünyanın yaradılışı, insanın varoluşu gibi heyecan verici mitsel motifler vardır. Ancak dünyada, Yunan mitlerindeki tuhaf, karmaşık karakterleri ve gelgitli psikolojik atmosferi yansıtan çok az mit vardır. Germen veya Hint mitolojisinin kahramanları insanüstü yeteneklere, sıradan insanları hayret içinde bırakan epik özelliklere sahiptir. Oysa Yunan karakterleri sürekli hata yapan, yaptığına pişman olan, yanlışları düzeltmeye çalışan ama bunu da çoğunlukla başaramayan "sıradan insan" niteliğindedir. Tanrılardan aldıkları bir görünmezlik pelerini veya uçan bir at asla onların kişiliklerindeki çelişkilerden doğan zaaflara çare olmaz. Yunan mitolojisinin bu kadar sevilmesine neden olan şey de, bazı uzmanların iddia ettiği gibi Avrupa kültürünün Yunanları "kayırması" değil, Yunan mitlerinin gerçek insanı yani bizi bize olduğu gibi anlatıyor olmasıdır.

Şimdi Hades'e geri dönelim. Odysseus'u orada ölülerle konuşurken bırakmıştık. Gerçi ölü arkadaşlarından biri Odysseus'la konuşmuyor. Bu arkadaş, meşhur savaşçı Aias. Yaşarken Odysseus'la kavgalıydı, Akhilleus öldüğünde silahları Aias'a kalacaktı ama Odysseus onlara el koymuştu. Buna içerleyen Aias da gururuna yenilip kendini öldürmüştü. Şimdi Odysseus Hades'te ondan özür dileme fırsatı bulmuşsa da Aias onunla yine konuşmadı. Ne demişler, can çıkar huy çıkmaz. Odysseus'u en çok üzen ise annesiyle karşılaştığı andı. Annesinin öldüğünden haberi olmayan Odysseus onu ruhlar âleminde görünce büyük bir şaşkınlık geçirdi. Annesine sarılmak istedi ama elleri havadaki bir görüntüyü sıyırıp geçti. Annesi ona İthaka'da karısının ve oğlunun nasıl bir zorluk içinde olduğunu anlattığında Odysseus ilk kez durumun ciddiyetinin farkına vardı. Bir an önce ülkesine geri dönmek istedi. Sonunda Kirke'ye verdikleri sözü tutarak Teiresias'ın tavsiyelerini de aldılar. Kirke de onlara adasından ayrılma izni verdi ve böylece İthaka'ya doğru yola koyuldular.

Geri dönüş yolculuğu bu sefer Sicilya Adası'nın kuzeyinden olacak ve Odysseus'la adamları İtalya yarımadası ile Sicilya'yı birbirinden ayıran dar Messina Boğazı'ndan geçeceklerdi. Burada bir kez daha Odysseus'un kendisini tehlikelerden uzak tutamadığını görüyoruz. Messina Boğazı denizcileri şarkılarıyla kandırıp kıyıya çeken ve orada parçalayan sirenlerin, yani yarı kuş yarı kadın varlıkların ülkesiydi. Odysseus onlardan hem korkuyor hem de efsanevi seslerini duymak istiyordu. Sonunda şöyle bir plan yaptı: Tüm adamlarının kulaklarını, sirenlerin şarkılarını duymamaları için balmumu ile tıkadı. Kendisini ise geminin direğine bağlatarak, adamlarına her ne olursa olsun ipleri çözmemelerini emretti. Derken, sirenlerin karşı konulamaz şarkılarını dinleyip denizcilere iplerini çözmeleri için yalvaracak ama adamları onu dinlemeyeceklerdi. Zaten onlar herhangi bir ses duymamıştı. Böylece Odysseus, sirenleri dinlemesine rağmen hayatta kalan tek kişi oldu.

Sirenlerden ve altı başlı canavar Skylla'dan kurtulmalarına rağmen denizciler son bir hata yaptılar ve dinlenmek için uğradıkları bir adada Güneş Tanrısı Helios'a saygısızlık ederek onun kutsal hayvanlarını pişirip yediler. Helios da gemiyi parçalayıp tüm denizcileri öldürdü. Sadece Odysseus sağ kalmayı başarmıştı. Odysseus, bugünkü Tunus civarında, sahile çıktığında

Siren, John William Waterhouse, 1900. Kandırılmış bir denizci sonuna yaklaşmak üzere çaresiz bir ifadeyle ilgisizce onu süzen sirene bakıyor.

bir başka cadının (veya tanrıçanın) Kalypso'nun esiri olacaktı. Odysseus artık yaşlanmış, vatan ve aile özleminden başka bir şey hissetmeyen yorgun biriydi. Kalypso'nun ısrarına ve tüm krallığını vadetmesine rağmen onun aşkına cevap vermedi fakat Kalypso umudunu yitirmeden onu yedi yıl yanında tuttu. Sonunda, eskiden beri dostu olan tanrıça Athena Odysseus'a acıdı, Poseidon'un ve Helios'un öfkesine rağmen tanrılara kafa tutmaktan geri durmamış bu uslanmaz denizcinin evine dönmesini sağladı. Eve döndüğünde Odysseus o kadar değişmişti ki ihtiyar köpeği dışında kimse onu tanımadı. Kendi sarayına bir dilenci gibi sızarak karısı Penelope'nin istenmeyen misafirler tarafından kuşatılışını gördü. Odyysseus'un gelişinden habersiz olan Penelope, taliplerini çağırmış ve kocasından kalan yayla en başarılı atışı yapacak kişiyle evleneceğini açıklamıştı. Talipler, değil atış yapmak yayı geremedi bile. O sırada dilenci kılıklı ihtiyar çıkıp herkesin şaşkın bakışları altında yayı gerdi ve onun Odysseus olduğunu anlayan adamları birer birer vurmaya başladı. Böylece tahtını ve ailesini geri aldı. Yunan mitlerinde eşine az rastlanır mutlu bir son.

Odysseus'un yolculukları ne anlatıyordu? Mitin psikolojik boyutları bu alanın uzmanlarınca yıllardır tartışılıyor ama her kapsamlı metinde olduğu gibi Odysseus'un yolculuklarının tarihsel bir alt yapısı da var: Yunanların artık Akdeniz'in tamamına yayılmaya başlamalarını yansıtması. Bereketli bir ülke olmayan Yunanistan giderek artan nüfusunu besleyemiyordu. Bu nedenle çeşitli dönemlerde anakaradan tüm Akdeniz'e uzanan bir kolonicilik hareketi yaşanmaktaydı. Yunanlar Akdeniz'in dört bir yanına dağılmıştı. Muhtemelen Odysseus'un karşılaştığı devler, yamyamlar, kadınların idare ettiği adalar, Yunanların ilişkiye geçtiği, kimi zaman ticaret yaptıkları kimi zaman ise savaştıkları yerli kabileleri temsil ediyordu. Farklı kültürlerle karşılaştığımızda onları hep tuhaf ve yabancı buluruz. Özellikle antikçağ Yunanlarının kendilerine olan hayranlığını ve gittikleri yerlerin geleneklerine karşı fazlasıyla küçümseyici tavırlarını düşündüğümüzde, Troya'yı yakıp yıktıktan sonra denize açılan bu saygısız tayfaların tüm uyarılara rağmen ayak bastıkları her adada mutlaka bir kuralı çiğnemelerine, bir geleneği bozmalarına, mevcut düzeni karıştırmalarına şaşmamalı. Sonra da elbette yerel tanrı ve tanrıçaların gazabına uğramalarına... Bu öyküler Akdeniz'e yayılmış sayısız Yunan kolonicinin başına gelmiş felaketlerden derlenmiş olmalıdır. Zaten Odysseus adının etimolojik çözümlemesi de "bela getiren" anlamına dayanır.

ODYSSEIA'NIN HARİTASI

Odysseus'un gezdiği kıyıların ve adaların hayali olduğu, hatta destanda bahsi geçen İthaka'nın da bugünkü İthaka olmadığı söylenmektedir. Buna karşın birçok biliminsanı bu yerlerin gerçek coğrafi bölgeleri yansıttığını düşünüyor. Nitekim mitte tarif edilen coğrafya genel olarak Yunan koloniciliğinin sınırlarıyla örtüşmektedir. Bugün Akdeniz'in neresine gidersek gidelim bu koloni hareketinin izlerine rastlayabiliriz. En belirgin iz de belli başlı Akdeniz kentlerinin adında gizlidir. Örneğin, Fransızların Akdeniz'e açılan kapısı Marsilya *Massalia* adlı bir Yunan kolonisi olarak kurulmuştu. İtalya'nın Napoli'si de Yunanların yeni kent anlamına gelen *Neapolis*'iydi. Yunanlar Akdeniz'in her yanına birçok *Tripolis* kurmuşlardı. Bugün bunlardan birine "batıdaki Tripolis" anlamında Trablusgarb diyoruz. Bir de Suriye Tripolis'i yani Trablusşam var. Anadolu'daki Tirebolu'yu da unutmayalım. Anadolu'daki Yunan kolonilerinden kalan isimleri incelemek için ayrı bir bölüm gerekir ama bazı ipuçları vererek konuyu özetleyebiliriz. Mesela sonu bolu ile biten bütün kentler Yunanca şehir anlamındaki *polis*'ten geliyor; Gelibolu, Safranbolu gibi... Burgazla bitenler Yunanca kale anlamındaki *burgos* kökenli; Lüleburgaz, Kemerburgaz ve diğerleri... Ereğli adlı yerlerin kökeni ise *Herakleia*. *Trapezon*, *Sinope*, *Rhizus* gibi Karadeniz kolonilerinin adını bugün de kullanıyoruz. Odysseus'un yolculukları bu kolonileştirme sürecinin bir yansıması olarak görülebilir.

TROYA'NIN MİRASI

Romalı şair Vergilius'tan (MÖ 70-19) söz etmiştik. Vergilius, Troya'nın başına gelenlere içi yanan bir şairdi. Yüzyıllardır dilden dile anlatılan bu trajik hikâyenin sonunu beğenmedi ve onu tekrar ele alıp yeni bir son kurguladı. *Aeneis* adı verilen bu destanda Troyalı kahraman Aeneas'ın kentten kaçışı ve Akdeniz'de türlü maceralardan sonra halkını İtalya'ya ulaştırışı anlatılıyordu. Aeneas, İtalya'ya yerleşti ve torunları Roma adıyla anılacak olan yeni bir kent kurdu. Böylece Troyalıların soyundan gelen Romalılar yeniden büyük bir güç oldular ve Yunanlardan atalarının intikamını almayı da ihmal etmediler. Bütün Yunan toprakları onların çizmeleri –daha doğrusu sandaletleri– altında çiğnendi. Aeneas'ın sahiplenilmesi akıllıca bir Romalı müdahalesiydi, böylece hem Troyalılara yapılan haksızlıkları düzeltiyor hem de tarihsel kökenleri muamma olan eski Romalılara şanlı bir soy yaratılmış oluyordu. Elbette Romalıların Troyalıların soyundan geldiğini kanıtlayacak bilimsel verilere sahip değiliz, ancak Romalıların bu söylenceyi büyük bir inançla sahiplendiğini biliyoruz.

Aeneas da Akhilleus gibi "kahramanlar çağının" son temsilcilerinden biriydi. Herkül, Perseus, Akhilleus gibi yarı tanrı kahramanların genellikle babası tanrı, annesi insan olur. Aeneas'ın ise, annesi tanrıça Aphrodite'ydi, babası Ankhises ölümlüydü. Aphrodite'nin Troya'yı koruyamadığını görmüştük. Şimdi tanrıça en azından kendi oğlunu ve Troyalılardan geriye kalanları korumaya çalışmakta ve onlara yeni bir yurt aramaktaydı ama neredeyse bunu bile başaramayacaktı. Aeneas'ı bulduğunda Troya'da bir katliam vardı. Halkının katledildiğine şahit olan Aeneas öfkesine yenik düşmüştü, gözüne tam o anda tüm bu savaşın nedeni olarak gördüğü Helene ilişmişti. Kılıcını kaldırıp Helene'yi öldürmek üzereyken biri kolunu tuttu. Aeneas başını çevirdiğinde annesi Aphrodite'yle yüz yüze geldi. Annesi onu bu cinayetten alıkoydu, "Bu ne çılgınlık, bize sevgin yok mu oldu oğlum,

sanma ki Troya bu kadının güzelliği ve Paris'in aşkı için yok oldu. Onu yok eden tanrıların taş kalbidir, şimdi öfkeni unut ve git bak bakalım ihtiyar baban Ankhises, oğlun Iulius, karın Creusa hayatta mı? Bırak intikamı, onları kurtar,"* dedi. Aeneas kısa bir süre tereddüt etti. Ya faydasız bir intikam için bu hengâmede o da ölüp gidecekti ya da ailesini kurtarıp yeni bir hayata başlayacaktı. Vergilius bize her çağ için geçerli bir mesaj vermekteydi: Aeneas yaşamı seçti ve Helene'yi bıraktı. Koşup ailesini buldu ve onları gizli bir geçitten çıkardı. Babası Ankhises yaşıtlarının genellikle yaptığı gibi evini terk etmemek için direndi, en sonunda Aeneas onu sırtlayarak taşımak zorunda kaldı. Oğlunu da elinden tutuyor, karısı Creusa onların peşinden geliyordu. Şehirden çıktıklarında, Aeneas karısının yanlarında olmadığını fark etti. Hemen onu bulmak için geri döndü. O esnada Creusa'nın görüntüsüyle karşılaştı, karısını kucaklamak için kollarını ona doğru uzattıysa da elleri üç defa boşluğun içinden geçti. O anda karısının öldüğünü anladı. Creusa ona, "Ne yapalım tanrılar böyle istedi, çocuğumuza iyi bak,"† dedi ve ardından kayboldu.

Çağlar boyunca sanatkârları etkilemiş bu dramatik ayrılığın farklı ressamlarca yorumlanışına bakalım. Bu çalışmalarda çoğu ressamın miti bir bütün olarak tuvale yansıtamadığını görüyoruz. Sanki metni hiç okumadan savaştan kaçan bir ailenin paniğini resmetmekle yetinmiş gibiler. Federico Barocci'nin 1598'de yaptığı tabloda mesela, yıkılan bir kentten telaş içinde kaçan bir aile görüyoruz. Her ayrıntı gerçekçi, Aeneas hiçbir şey düşünmeden ve arkasına bile bakmadan ailesini kurtarmanın derdinde. Onun kararlılığı ile çevresindekilerin dehşet dolu tavırları arasındaki zıtlık mükemmel biçimde resmedilmiş ama mitle ilgili hiçbir ayrıntı yok. Oysa iki asır sonra Charles Brocas'ın tasvirine bakıldığında ressamın mitin ayrıntılarına tam olarak vakıf olduğu görülüyor. Gerçi Barok dönem sanatçısı Barocci'nin karakterlerindeki realist güç Brocas'ta yok. Romantik dönem ressamı olarak Brocas, hiç olmayacak bir şekilde Aeneas'ı tabloyu izleyene doğru baktırmış. Hâlbuki ailesini kurtarma telaşında olan birinin böyle bir poz vermesi elbette olacak iş değil ama bu tablonun da güçlü yanları var. Aeneas'ın babası Ankhises zorla ayrıldığı memleketinden gözlerini alamıyor. Arkada

* Vergilius, Aeneis II, 590-600.

† Vergilius, Aeneis II, 780-790.

Creusa az sonra kaybolacağı için belli belirsiz çizilmiş. Barok dönemin gerçekçiliğini yansıtmasa da bu romantik eserin savaştan kaçan bir aile dramı yerine miti canlandırmada daha başarılı olduğu söylenebilir.

Aeneas'ın Troya'dan Kaçışı,
Federico Barocci (1598)

Aeneas'ın Troya'dan Kaçışı. Charles Brocas (1803). Aeneas'ın babası memleketinden ayrılmak istemediği için gözü arkada kalıyor. Arkada Creusa karanlığın içinde bir gölge hâlinde tasvir edilmiş.

Aeneas, halkından kurtarabildikleriyle Antandros (Altınoluk) limanına geldi ve buradan gemilere binerek yeni bir vatan aramak için yola çıktılar. Nereye gideceklerdi? O anda Aeneas kâhin prenses Kassandra'nın sözlerini hatırladı. Kassandra Troyalıların İtalya'dan geldiklerini, bir gün yine ata topraklarına döneceklerini söylemişti. Böylece İtalya'ya gitmeye karar verdiler.

Destanın bundan sonraki bölümünde Vergilius'un Troya'da yaşanan facianın yaralarını sardığını görüyoruz. Aeneas ve halkı Adriyatik Denizi kıyılarına ulaştığında duydukları bir haberle şaşırıp kaldılar. Güya Troya'dan kendileri gibi kurtulmayı başaran prens Helenus, Buthrotium (günümüzde Arnavutluk sınırları içindeki Butrint) kentinin kralı olmuştu. Bu habere inanmayan Aeneas gemilerini sahile yanaştırdı ve kıyıda mucizevi bir buluşma yaşandı. Andromakhe, Hektor'un karısı hayattaydı ve sahilde kocasının ruhuna dua etmekteydi. O esnada Troya zırhları, silahları içindeki Aeneas'ı gördü ve önce hayal gördüğünü sandı. Köle olarak getirilen Andromakhe, şimdi Buthrotium'un kralı olmayı başarmış Troyalı Helenus'un karısı olmuştu. Andromakhe yeniden bir Troyalı ile evlendiği için çok mutluydu ama yüreğinde Hektor'un ve oğlu Astyanaks'ın acısını da taşımaktaydı. Burada, Romalı şair bizi güçlü bir dramatik sahnenin içine çeker. Aeneas'ın oğlu İulius ile Andromakhe ilk kez karşılaşırlar. Annesini yitirmiş küçük bir çocuk ile oğlunu yitirmiş bir annenin konuşması her çağ için geçerli, güçlü bir duyguyla verilmiştir. Andromakhe, "Oğlum da yaşasaydı senin kadar olacaktı," der ve çocuğa kendi ördüğü giysileri hediye eder. Böylece Troya krallığının varisi olan Astyanaks'ın mirası Iulius'a geçmiş olur.

Sonunda Troyalılar bugünkü Tunus kıyılarına, yani Kartaca'ya vardılar. Kartaca kraliçesi Dido, Aenenas'a âşık oldu ve onunla evlenmek istedi. Aralarında tıpkı Odysseus'la Kirke veya Kalypso gibi bir bağ oluştu. Ancak Aeneas, kaderinde İtalya'da bir kent kurmak olduğunu söyleyerek Dido'yu terk etti. Odysseus gibi önce yeraltı dünyasına yolculuk etti. Ardından İtalya kıyılarına çıktı. Burada kral Latinus'un kızı Lavinia ile evlenerek *Lavinium* kentini kurdu. Onun soyundan gelen Romus ve Remulus da Roma kentini kuracaklardı. Roma'nın en saygın ailelerinden Iuliuslar soylarının Aeneas'ın oğlu Iulius'tan gelmesiyle övünürlerdi. Iulius ismi, Troya'nın diğer adı olan İlion'un Latincesidir. Bu ailenin en ünlü üyesi de Iulius Caesar ya da Fransızca okunuşuyla Jül Sezar'dı.

***Aeneas ve Dido*, Pompeo Batoni, 1747. Dido gitmemesi için sevgilisine yalvarıyor. Aeneas'ı bekleyen gemilerse ayrılık vaktini betimliyor.**

Aeneas ve soyu İtalya'da bir krallık kuradursun, o sırada Dido'ya ne oldu? Dido bu ayrılığa dayanamadı ve canına kıydı. Ancak ölmeden önce Troyalılara beddua etmekten geri durmadı. Son sözleri şöyle olmuştu: "Hırpalayın nefretinizle soyunu Troya'nın doğacak kuşaklarının, ne bir dostluk ne antlaşma olsun iki ulus arasında, ey benim kemiklerimden doğacak öç alıcım. Düş peşlerine Troyalı göçmenlerin."* Dido burada kendi soyuna öç alıcı derken, asırlar sonra, MÖ 220 dolaylarında Romalılara dehşet saçan meşhur Kartacalı komutan Hannibal'i kastediyordu. Vergilius, çok sonra

* Vergilius, Aeneas, IV, 625-630.

yaşanacak Kartaca-Roma savaşlarını bu ayrılık hikâyesine dayandırarak mitsel bir temel hazırlamıştı. Aeneas ölüler ülkesine gittiğinde Dido'yu görüp barışmak istemişti ama Dido onunla konuşmamış, sadece buz gibi bakışlarla dinlemiş sonra da kaybolup gitmişti.

Modern araştırmalarda Vergilius'un Aeneas-Dido aşkıyla aslında Marcus Antonius (öl. MÖ 30) ile Kleopatra'nın aşkına gönderme yaptığı ileri sürülür. Roma'nın en güçlü adamlarından olan Marcus Antonius o dönemde imparatorluk için Sezar'ın yeğeni Octavius ile mücadele etmekteydi. Romalıların bu iç savaşında Mısır Kraliçesi Kleopatra VII (MÖ 70-30), Marcus Antonius'un hem sevgilisi hem de müttefikiydi. Ancak Marcus Antonius'un Kleopatra'ya olan aşkı Romalılar arasındaki itibarına büyük zarar vermekteydi. Yunan ve Roma dünyasında kadınlara ve kadınların yönettiği ülkelerin insanlarına küçümseyici bir şekilde bakıldığını anlatmıştık. Octavius taraftarları Marcus Antonius'u "Romalıya yakışmayacak şekilde" Kleopatra'nın sözünden çıkmayan zayıf biri olarak gösteriyorlardı. Sonunda âşıklar Octavius'a karşı verdikleri savaşı kaybettiler ve MÖ 30 yılında art arda intihar ettiler. Aşkları yedi yıl sürmüştü. Bugün, çiftin sürekli buluştuğu Tarsus'ta bulunan *Kleopatra Kapısı* onların hatırasını hâlâ ayakta tutuyor.

Vergilius, *Aeneas*'ı yazdığında (MÖ 19) Octavius çoktan iç savaşı kazanmış ve artık Augustus adını alarak imparator olmuştu. Zaten Vergilius'u *Aeneas*'ı yazmaya teşvik eden oydu. Çünkü o da Iulius ailesinin bir üyesiydi. Sezar'ın hem yeğeni hem evlatlığı, Julio hanedanlığının kurucusuydu. Troyalıların soyunun yüceltilmesi artık bir hanedanlık kurmuş olan Augustus'un hükümdarlığına da meşruiyet sağlayacaktı. Bu nedenle Aeneas ne kadar yücelirse Augustus da o kadar yücelmiş demekti. Uzun lafın kısası, bu güzel destanı dönemin politik oyunlarına

1966 yapımı *Cleopatra* filminde Richard Burton (Marcus Antonius) ve Kleopatra (Elizabeth Taylor).

borçluyuz. Anlatılanların gerçek olup olmadığı da pek mühim değil. Aeneas nezdinde Romalılara nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiğinin mesajı verilmekteydi. Roma ülküsüne bağlı bir adam, Marcus Antonius gibi yabancı diyarlarda yıllarca bir kadının "esiri" olmamalıydı. Aeneas gibi, gerektiğinde onu bırakıp vazifesi ve ülkesi İtalya'ya hizmete koşmalıydı.

Marcus Antonius ile Kleopatra'nın hikâyesi ile Odysseus-Kalypso, Aeneas-Dido hatta Zeus-Europa öyküleri neden bu kadar birbirine benziyor? Hep batıdan veya kuzeyden gelen bir erkek ve hep doğulu veya güneyli egzotik bir kadın... Bu kadar farklı zamanlarda bu kadar benzer aşk hikâyeleri gerçekte ne anlatıyordu? Bu soruya farklı açıklamalar getirenler var. İki tanesine burada değinelim. Birincisi, antik çağlarda kadın, yaşam ve uygarlık demekti. Mısır ve Kartaca gibi "doğulu ve güneyli" ülkeler o dönem Akdeniz'in kuzeyine yayılmış olanlardan çok daha ileriydi. Kuzeyliler savaşçı olarak bu ülkeleri fethediyor ama onların kültürleri, incelikleri karşısında da içten fethediliyorlardı. Marcus Antonius Mısır'ın zenginliğine ve kadim kültürüne kendini kaptırıp Roma'nın sade geleneklerini unutmuş, askerlerin kızgın bakışları önünde gözlerine sürme çekip Mısırlılar gibi giyinmeye başlamıştı. Tıpkı bir zamanlar İskender'in başına geldiği gibi o da doğunun büyüsüne kendini kaptırmıştı. Doğu'nun karşı konulmaz cazibesi mitsel alanda çekici bir kadında (bazen Kleopatra, bazense Dido) simgeleşmekteydi.

İkinci görüş ise biraz daha politik. Yunan-Roma dünyasının ataerkil yapısına karşın Mısır, Nübye (Sudan), Yemen gibi ülkeler o çağlarda henüz anaerkil kültüre sahip yerlerdi. Önceden de söylediğimiz üzere bu ülkeleri ya kadınlar ya da kutsal bir kadının soyundan gelmesi şartıyla erkekler yönetiyordu. Soy erkekten değil, kadından geçtiği için Mısır'da babası firavun olan biri tahta çıkamıyor ama annesi kraliçe olan rahatça çıkabiliyordu. Bu nedenle firavunlar oğullarını tahta çıkarmak için mecburen kız kardeşleriyle evlendirmek zorundaydı. Bu tür evlilikler yapılamadığında taht yine kadınlara geri dönüyordu. Yunan ve Romalıların doğuya yaptıkları her yolculukta bir kraliçeyle karşılaşmalarının sebebi, bu ülkelerdeki "ana yanlı" soy geleneğiydi. Kraliçelerin büyüsüne kapılmalarını ise onlardan daha yoksul ülkelerden gelmelerine bağlayabiliriz.

HİNDİSTAN'DAN GELEN BİR TANRI

Tragedya'nın Doğuşu adlı ünlü eserinde Alman filozof Nietzsche, Yunan mitlerine bakış açımızı sonsuza dek değiştirecek bir çıkarımda bulundu. Nietzsche, iki Yunan tanrısının insan soyunda iki farklı eğilimi temsil ettiğini iddia ediyordu. Bu görüşe göre ışık ve müzik tanrısı Apollon evrendeki düzeni, aklı, rasyonel kararları, kuralcılığı temsil ediyordu. Karşısında ise kural dışılığı, boş vermişliği temsil eden sarhoş bir tanrı vardı: bağbozumu ve şarap tanrısı Dionysos veya Romalıların ona verdiği adla Bacchus. Her ikisi de insanın özünün farklı yanlarını temsil ediyordu. Apollon bize kurallara ve nizama uymayı dayatırken Dionysos sınırsız eğlence, esrime, sarhoşluk, vecd (kendinden geçme) ve cinsel coşku vadetmekteydi.*

Psikologlar bu tanımlamaları benimsediler ve bazı psikoloji okulları insanları "Apollonik" veya "Dionysosçu" olarak ikiye ayırdılar. Sosyologlar ve antropologlardan da bu kervana katılanlar oldu. Onlara göre de bazı toplumlar Apolloncu bazıları ise Dionysosçuydu. Almanlar mesela Apolloncu bir toplumdu; kuralcı, disiplinli, otoriteye saygılı. Hatta ünlü ruhbilimci Wilhelm Reich Almanya'da nazizmin zaferinin ne ekonomik çöküntü ne savaş sonrası bunalım ne de genel işsizlikle açıklanamayacağını, nazizmin Alman ruhunda içkin olduğunu savunmuştu.† Buna göre nazizmin asıl gücü otoriter Alman aile yapısında aranmalıydı. Geleneksel Alman ailesi, babanın otoritesinin asla sorgulanmadığı, çocukların tek görevinin itaat, annenin de ev işi ve bol bol çocuk yapmak olduğu bir sisteme dayanmaktaydı. Bu aile kültüründe çocukların hangi okula gidecekleri, hangi meslekleri seçecekleri, kimle evlenecekleri aile reisince kararlaştırılırdı (bkz. Beethoven'ın

---

* Friedrich Nietzsche, Tragedya'nın Doğuşu, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul, 1996.

† Wilhelm Reich, Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı, çev. Bertan Onaran, Payel Yay., s.66-104.

bedbaht çocukluk dönemi). Büyük Alman dehasının teknik ve sanat başarısının ardında işte bu otoriter, saat gibi işleyen disiplinli toplum yapısı yatıyordu. Bu disiplin kültürü, nazilerin kontrolü altına girdiğinde de milyonlarca insanın ölümüne yol açan felaketlerin önü açılmış oldu. Naziler, Apollon-Dionysos ayrımında Apolloncu olmakla övünmekteydi. Nitekim nazi ideologlarından Alfred Rosenberg'e (öl. 1946) göre Yunanlar, Zeus, Apollon ve Athena gibi aklı temsil eden kuzeyli tanrılara inanırken sanatta, kültürde ve bilimde eşsizdiler ama ne zamanki doğululardan Dionysos tapınışını aldılar o göz kamaştırıcı Helen uygarlığı çökmeye başladı.*

Dönelim tekrar Dionysos'a. Bu tanrının nereden geldiği ve Yunan kültlerine nasıl katıldığı meçhul. Dionysos'un Trakya, Girit, Batı Anadolu, Fenike hatta Hindistan kökenli olduğuna dair çok sayıda mit var. Bu kadar farklı yerde sahiplenildiğine göre demek ki sevilen bir tanrıydı. Bu kadar çok sevilmesinin sebeplerinden biri de köylülerin, yoksulların, "çilekeşlerin" tanrısı olmasıydı. Diğer tanrıların aksine yaşamı trajedilerle doluydu. Dionysos, Zeus'la onun gizli aşkı Semele'nin oğluydu. Yani yasak aşktan doğmuş bir çocuktu. Hera bu ilişkiyi öğrendiğinde her zamanki gibi hıncını kocasından değil, anneden ve bebeğinden almış, Semele'nin yanarak ölmesine sebep olmuştu. Dionysos artık bir öksüzdü. Hera bebek Dionysos'u da Titanlara parçalatmış, Athena Dionysos'un parçalarını yeniden birleştirmişti. Bu sebeple tanrının bir adı da iki kez doğan anlamındaki *ditrambos* olarak kalmıştı. Daha sonra bu sözcük Dionysos için söylenen şarkıların da adı olacaktı. Zeus, Hera'nın zulmünden kurtarmak için Dionysos'u keçi kılığına soktu ve Nysa'da bir mağaraya sakladı. Burasının Hindistan'da olduğu sanılıyor. Başka Nysalar da var. Ama Büyük İskender Hindistan'a sefere çıktığında Nysa'ya saygısından dolayı şehre dokunmadığına göre eskiler Dionysos'u Hindistanlı kabul ediyordu. Zeus, çocuğu orman perileri nympha'lara ve yaşlı bir keçi-adam (satir) olan Silenos'a emanet etmişti. Silenos, Dionysos'un öğretmeni olacaktı. Çok fazla kopyası olan ve orijinalinin MÖ 300 civarında Lysippos tarafından yapıldığı sanılan oldukça meşhur bir heykelde yaşlı Silenos'un bebek Dionysos'u belki de ilk kez kollarına alışına şahit oluyoruz. Yaşlı adamın çocuğa karşı bakışı onun nasıl acılar çektiğini anladığını gösteriyor. Ama bakışlarındaki yumuşaklıktan bebeğin artık

* Reich, age, s.113.

emin ellerde olduğunu da hissediyoruz. Çocuk da yaşadığı acıları unutmuş gibi. Silenos'un bir *satyr* olduğunu kulağının şeklinden anlıyoruz. Yine de boynuzlu, keçi ayaklı, sert görünümlü *satyr*'lere göre Silenos oldukça "insani" duruyor. Zaten herhangi bir *satyr* gibi tasvir edilseydi çocuğun güven dolu kollarda olduğu izlenimini bu ölçüde bir başarıyla veremeyebilirdi.

Dionysos ve Silenos (MÖ 3. yüzyıl), Roma kopyası

AKDENİZ USULÜ FAŞİZM

"Appollonik" Almanların tam zıttına örnek olarak "Dionysosçu" Jamaikalılar veya Porto Rikoluları verebiliriz. Bu ülkelerde de eğlence, dans, geleceği düşünmeden yaşamdan zevk alma, kurallara uymama gibi eğilimler baskın. Akdeniz ise arada kalıyor, ne tam Apolloncu ne de tam Dionysosçu ama sanki Dionysosçuluğa daha yakın. Akdeniz insanı kuzeylilerin disiplinli yaşamına ayak uydurmakta zorlanıyor. Saatle yaşamak, kurallara riayet etmek, katı disiplin; bunlar sanki Akdeniz iklimine uymuyor ama madalyonun bir de öbür yüzü var. Akdeniz insanının rahatlığı onu kötücül otoriteden âdeta koruyor. Gerçi Almanya'daki nazizme karşı İtalya'da faşizm vardı ama İtalya'daki faşizm ne üstün bir savaş başarısı gösterebildi ne disiplinli bir toplum inşa edebildi ne de kendini Almanya'daki gibi halkın çoğunluğuna kabul ettirebildi. Kuşkusuz İtalyan faşizmi de insanlık dışı bir rejimdi ama İtalyan toplumunca asla Almanya'daki gibi benimsenmedi. Akdeniz'in, insanları ılımlı kılan imbatı İtalyan halkını bu suç rejimine iştirak etmekten büyük oranda korudu ve İtalyan faşizmini halktan ziyade elit tabakanın bir ideali olarak şekillendirdi. Federico Fellini'nin *Amarcord* (1973) filminde hicvettiği gibi, İtalyan faşizmi toplumsal karşılığı olmayan zorlama bir sistemdi. Almanya'da nazilerin insana korku veren disiplinli askeri törenlerinin İtalya'daki karşılığı beceriksizce düzenlenmiş parodileri andırıyor ve bunlar da çoğunlukla mizah konusu ediliyordu. Nazizm de faşizm de arkasında trajik bir miras bırakmıştır. Bu ideolojiler üzerine mizah yapmak sanat ve felsefe alanında hâlâ bir tartışma-çalışma konusudur.

"Akdeniz modeli faşizm"in mizahi eleştirisi *Amarcord* (1973) filmindeki faşist gösteri. Korkutucu olması için hazırlanmış absürt Mussolini kafası seyircide tam tersi bir etki bırakıyor.

Dionysos Nysa'da asma yapraklarından şarap yapmayı öğrendi ve önce keçi adam satyr'lere sonra da insanlara öğretmeye başladı. Artık kendisi gibi acılar içinde büyümüş insanlar şarap kadehlerinde teselli bulup dertlerini unutabilir, hayata daha neşeli bakabilirlerdi.

Bağ bozumu yapan ve şaraplık üzüm sıkan satirler

Tüm dünyayı dolaşan Dionysos üzümün mutluluk veren sırrını herkesle paylaştı. Ancak onun sarhoş müritlerinin taşkınlıkları Yunan seçkinlerince hoş karşılanmadı. Yunanlar o dönemde özünde Apolloncu bir inanca mensuptu. Sarhoşlar ve berduşlarla dolaşan bir tanrı pek kabul görmedi. Zaten ikonografiye bakıldığında bir yanda mağrur ve ciddi Apollon'u, öbür yanda ayakta zor duran Dionysos'u görürüz. Halk tabakaları ise yaşamı kendileri gibi trajik olan bu tanrıyı sahiplendiler ve ona "Olympos tanrıları" denilen Zeus ve Apollon'dan daha fazla bağlandılar. Bunda anlaşılmayacak bir şey yoktu. Olympos tanrıları insanlara ne vadediyorlardı ki? Ne dualarını işitiyor ne onların acılarına son veriyorlardı. Tam aksine, insanlara türlü eziyetler veren onlar değil miydi? Dionysos ise yoksullara ve düşkünlere tüm acıların sona ereceği mutlu bir yaşam vadediyordu. Dinoysos'un müritleri sonraki yaşamlarında soğuk ve karanlık Hades'e değil, süt ve baldan ırmakların aktığı*, herkesin sonsuza kadar neşe içinde yaşayacağı bir cennete gideceklerine inanmaktaydı. Dionysos törenlerine katılmayanlar ise bu cennete kavuşamayacak ve Hades'te eziyetler içinde kıvranacaktı. İyiler ve kötüler için farklı Hadesler olduğu iddiası Yunan dünyasına yabancı, Mısır'dan veya Kenan'dan (Filistin) alınmış fikirlerdi ancak bu yeni din halk tarafından büyük destek gördü, zira hem bu dünyada hem de Hades'te mutluluk vadetmekteydi.

* Euripides, Bakkhalar, s.10, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Seçkin Yunanlar ise bu sıradışı yeni tanrıya saygısızlık ettiler. Onun bir tanrı olduğunu kabul etmediler. Sonunda Thebai kralı Pentheus kırlara yayılıp sarhoş olan Bakkhaların (tanrının müritleri) taşkınlıklarına son vermeye karar verdi. Ancak insan kılığındaki Dionysos son anda onun aklını çelerek yok etmeden önce Bakkha törenlerini kendi gözleriyle görmesi için Pentheus'u kandırdı. İkisi birlikte tören alanına vardıklarında, artık tanrı biçimini alan Dionysos ibret olsun diye Pentheus'u Bakkhalara katılmış olan öz annesi ve kız kardeşlerine parçalattı.* Ne yaptıklarını bilmeyen kadınlar Pentheus'un vücudunu parçalara ayırdılar ve başını da simgeleri olan *thyrsos* adlı değneğin ucuna taktılar. Bu neşe tanrısının istediği zaman nasıl yıkıcı bir tanrıya dönüştüğünü gösteren bir delildi, ya da bu zıtlık, şarabın insana önce keyif veren, çok içildikten sonra ise yabanileştiren özünden kaynaklanmaktaydı.

Dionysos'un en "katı" müritleri, Bacchanalia törenlerinde şarap içip sarhoş olur, kendilerini keser, elbiselerini yırtar, kurban ettikleri bir hayvanın kanlarıyla banyo yaparlardı. Törenler bazen kuralsız cinsel ayinlerle biterdi.

* Euripides, Bakkhalar.

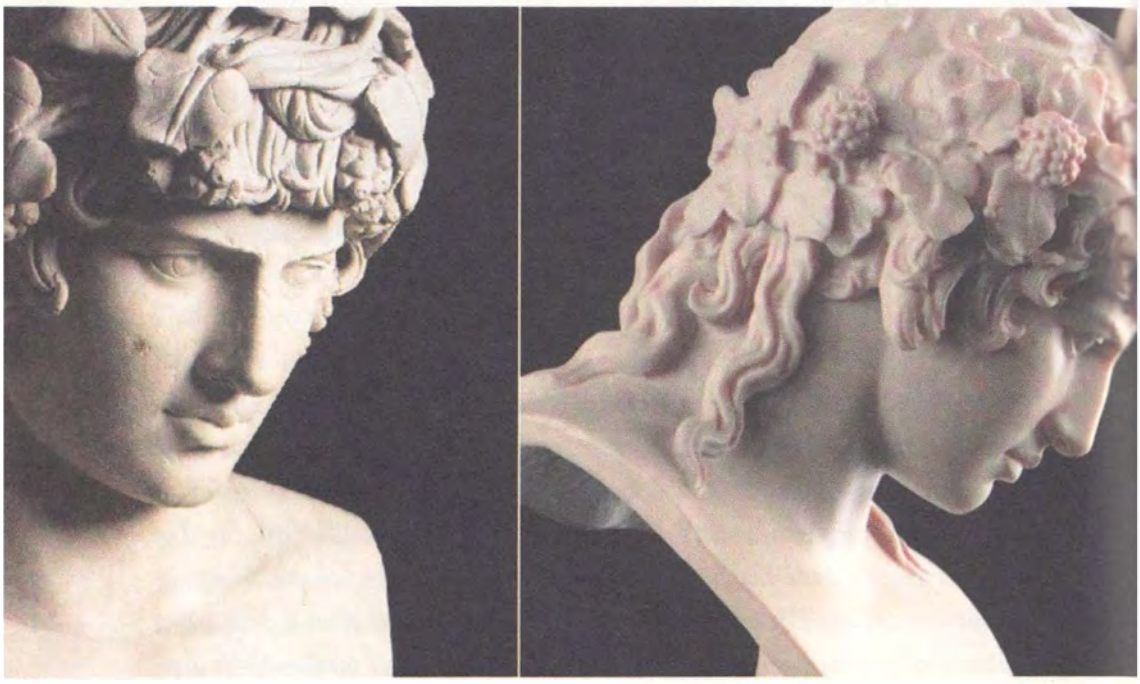

Pentheus'un Bakkhalar Tarafından Öldürülüşü,
Vettii Evi, Pompei (MÖ 60-79)

Halk arasında kendini bu inanca kaptıranların sayısı hızla artıyordu. Romalı tarihçi Tacitus (öl. MS 120) o zamanlar için "Neredeyse yeni bir halk doğuyordu" diye yazmıştır. Bu tür aşırılıklardan hoşlanmayan Romalılar MÖ 186'da *Bacchanalia* törenlerini yasakladılar. 6000'den fazla Dionysos (Bacchus) müridini öldürdüler. Bundan sonra Dionysos için sadece resmi ve "masum" bağ bozumları yapılmasına izin verilecek ve Bacchus'un sadece pastoral bir neşe tanrısı olarak yansıtılmasına müsaade edilecekti. Sıradan Romalıların gözünde bu yasal törenler dahi Dionysos'un "olumsuz" imajını düzeltmemişti. Dionysos kültü, Apollonik bir devlet olan Cumhuriyet Roma'sı tarafından sorumsuzluk, ciddiyetsizlik yayan bir tehdit olarak algılanmaya devam etti. Hatırlarsanız Octavius'a karşı iktidar mücadelesi veren Kleopatra'nın sevgilisi Marcus Antonius'tan söz etmiştik. Marcus Antonius doğu halklarının desteğini kazanmak için Dionysos törenlerine katılıyor, başına asma yaprakları takıp, şarap içip halkla birlikte sarhoş oluyordu. Birçok tarihçiye göre onun bu hâlleri, Dionysosçuluğu toplumun altyapısını dinamitleyecek yıkıcı bir unsur olarak kabul eden bürokrasi ve ordunun desteğini ondan çekip Octavius'a yöneltmesine neden olmuştu.*

* Charles Freeman, Mısır, Yunan ve Roma-Antik Akdeniz Uygarlıkları, çev. S. Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s.46.

Dionysos kültü de diğer tanrılar gibi Hıristiyanlık karşısında geriledi. Hıristiyan rahipler köylerde tanrı için düzenlenen bağ bozumu şenliklerini, dansları, tiyatro oyunlarını yasakladılar. Bu türden yasaklara rağmen bazı köylülerin hâlâ bu tür törenler düzenlediğini Bizans devrindeki "şikâyetlerden" öğrenmekteyiz. Ortaçağa gelindiğinde Dionysos'un simgesi olan keçi ve keçi-adamlar artık şeytanın simgesi hâline gelmişlerdi bile. Fakat ilginç biçimde Dionysos'un bazı özellikleri Hıristiyanlar tarafından da benimsenmişti. Dionysos gibi İsa Mesih de Tanrı'nın bir insandan doğan oğluydu, öldükten sonra dirilmişti ve kanı şarapla sembolize edilmekteydi.

Dionysos olarak betimlenmiş Antinous (British Museum -MS 130) ve replikası. Dionysos insan güzelliğinin en üst noktasını temsil ediyordu. Bu nedenle hem kadın hem de erkek cinsinin ortak nitelikleriyle tasvir edilirdi. İmparatorluk Roma'sında güzelliği ile meşhur olan Antinous, Dionysos'un vücut bulmuş hâli olarak düşünülmüştür.

TİYATRO DOĞUYOR

Dionysos için düzenlenen daha derli toplu festivallerde *ditrambos* adlı şarkılar haricinde bazı köy oyunları da oynanıyordu. Zamanla bu oyunlardan tiyatro doğdu. Yunanlar başlangıçta tiyatro oyunları için *tragedia* kelimesini kullanıyorlardı. Bu sözcüğün en akla yakın açıklaması keçi (*tragos*) sözcüğünden türemiş olmasıdır. Zira, keçi Dionysos'u simgeleyen hayvandı ve keçi-adamlar yani satyr'ler de tanrının başyardımcılarıydı. İlk tiyatro oyunlarının keçi postu giymiş oyuncularca oynandığı, sözcüğün de bu şekilde türediği sanılıyor. Zamanla hüzünlü Yunan tragedyalarının yanında *komedia* türünde neşeli oyunlar da yazılmaya başlandı.

Yunanların kaderci insanlar olduğuna değinmiştik. Tragedyalarda buna bolca örnek var. Yunan tragedyası kaderin asla değiştirilemeyeceği karamsar bir izleğe sahipti ve bu izlekte karakter kaderinden ne kadar kaçarsa ona o kadar yaklaşıyordu. Örneğin, bir sır saklamak için önlem mi alındı, bu önlem o sırrın açığa çıkmasına yol açardı. Yunanların en büyük kahramanlarından Perseus doğduğunda kâhinler, dedesi Akrisios'a torunu tarafından öldürüleceğini söylemişti. Dehşete kapılan Akrisios kızı Danae'yi hiçbir erkekle bir araya gelmesin diye yeraltında bir dehlize kapatmış ama Zeus bir yağmur damlası şeklinde odaya sızmış ve kızla birlikte olmuştu. Bu beraberlikten de Perseus doğdu. Bu sefer Akrisios kızını ve Zeus'tan olma torununu bir sandığa koyup denize attı. Çocuğu ve annesini Seriphos adası yakınlarında avlanan balıkçılar buldular. Büyüyünce büyük bir kahraman olan Perseus dedesinin memleketi Argos'a döndüğünde, paniğe kapılan Akrisios Larissa kentine kaçtı. Ne tesadüftür ki Perseus o sırada bir disk atma yarışmasındaydı ve evet, tahmin ettiğiniz gibi attığı disk rüzgârda yön değiştirip dedesinin başına çarptı.

Daha hazin sonlu trajediler de vardır. Troya'da Yunan ordusunun komutanı Agamemnon'un ailesinin başına gelenleri anlatanlar gibi. Troya'da

Danae ve Perseus sağ salim Seriphos adasına ulaşmışken arkada, onlara yardım eden Poseidon uzaklaşırken.
Henri Fuseli (1741-1825)

döktükleri kan ve aldıkları ah bu ailenin trajedisini hazırlamıştı. Talihsizlik daha savaşın ilk günü başlamıştı. Yunan donanması Ege denizine açılacaktı ama rüzgâr bir türlü esmiyordu. Sonunda kâhinlere danışıldı ve İphigenia adlı genç kız kurban edilmezse istenilen rüzgârların asla esmeyeceği öğrenildi. İphigenia seferin komutanı olan Agamemnon'un kızıydı. Gözünü hırs bürümüş baba, kızını seferi için feda etti ve İphigenia zaferin bedeli olarak kurban edildi. Ardından rüzgârlar Yunan gemilerinin yelkenlerini doldurdu. Gemiler kıyılardan uzaklaşırken denizciler neşeliydi. Ama kıyıda bekleyen bir kadın gözleri yaşlı ve kalbi Agamemnon'a kinle dolu hâlde ufukta kaybolan gemilere bakıyordu. Bu kadın, İphigenia'nın annesi Klytemnestra'ydı.

Hadi gelin, olayların devamını görmek için hep birlikte biz de tiyatroya gidelim ve neler olacak izleyelim. Biz tiyatro kelimesini hem oyun hem de oyunun oynandığı yer anlamında kullanıyoruz. Yunanlar ise tiyatro (*theatron*) derken sadece seyircilerin oturduğu basamaklı bölümü kastediyorlardı. Yarım daire biçimindeki yapı, herkes *skene* denilen sahneyi görebilsin diye

kademe kademe yükseliyordu. Nereye oturursak oturalım hem oyuncuları hem de sahnenin hemen önünde yer alan orkestrayı aynı şekilde duyabiliriz. Zira yapı, sesin eşit biçimde dağılacağı bir akustiğe sahip. İşte, oyuncular *parodos* denilen kısımdan geliyor. Hiçbirinin yüzünü göremiyoruz çünkü maskeliler. Hiç kadın oyuncu yok. Kadın rolleri, nadiren sahneye çıkan kadın köleler haricinde erkekler tarafından oynanıyor. Çünkü Yunanlara göre kibar ve saygın bir kadının tiyatroda oynaması yakışık alır bir şey değil. Bazı oyuncular ise tanrıları canlandırıyor. Onlar diğer oyucular gibi *parodos* kısmından gelmiyorlar. Tanrı oldukları için onları yukarıdan indiren makineler var, tıpkı eski Süpermen filmlerinde olduğu gibi. Evet, herkes yerini aldı. Koro da. Yunan tiyatrosunun vazgeçilmezi olan koro bize sahne öncesi neler izleneceği üzerine bilgi veriyor, seyirciyi oyuna hazırlıyor, bir bakıma şimdiki oyunlarda verilen program broşürünün işlevini yerine getiriyordu. Eski Yunanların kendi mitolojileri hakkında geniş bilgi sahibi olduğunu düşünebiliriz ama gerçek öyle değil. Oyunları izlemeye gelenlerin çoğu bu mitleri tam olarak bilmiyordu. Mitler her yerde farklı anlatılmaktaydı. Bu nedenle repliklerde sürekli tekrarlar ve açıklamalar oluyordu. Koro sayesinde canlandırılması zor sahneler sözlü anlatımla geçiştirilirdi. Yunan tiyatrosu dekor açısından Rönesans'taki ardılları gibi zengin değildi. Kartondan gemiler, saraylar, arka plan sahneleri yoktu, bu tür ayrıntılar bize koro tarafından canlandırılarak verilirdi.

Oyun başlıyor. İzlediğimiz oyun bir klasik. Büyük tragedya yazarı Aiskhylos'un (MÖ 525-455) *Oresteia* adlı oyunu. Rivayete göre Aiskhylos bir

Roma'da Decius hamamı olarak bilinen yapıda tiyatro maskelerini gösteren mozaik (MS 3. yüzyıl)

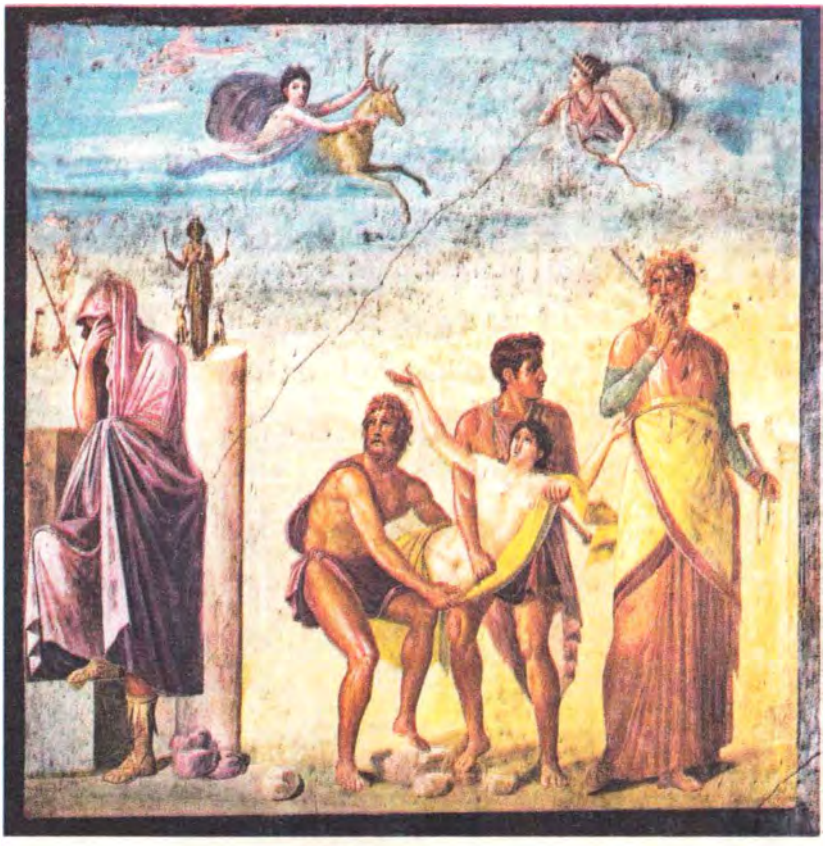
Komedya yazarı Menandros maskeleri incelerken (~MÖ 1. yüzyıl)

gece rüyasında Dionysos'u görmüş, tiyatronun tanrısı ona tragedya kaleme alması için ilham vermişti. *Oresteia* onun en sevilen ve aslında bir üçleme olan oyunuydu. Hikâyenin başını özetlemiştik. Kızının kurban edilmesinden sonra Klytemnestra, intikam almak için kocasının dönmesini beklemekteydi. Sahne bu bekleyişin sona erdiği ve Agamemnon'un gemilerinin geri döndüğü haberiyle açılıyor. Agamemnon yanında bir köle kadın, kötü haberler veren Kassandra'yı getirmişti. Klytemnestra hiçbir şey yokmuş gibi onları eve alıp ikisini de öldürttü. Böylece kızının intikamını da almış oldu. Peki Kassandra gibi gelecekteki kötü olayları sezen bir kâhin, öldürüleceğini öngörememiş miydi? Yoksa bunu biliyordu da Agamemnon gibi halkını katleden bir kralın hayatını kurtarmak mı istememişti? Bunları bilemiyoruz.

Agamemnon ile Klytemnestra'nın Orestes adlı bir oğulları ve Elektra adlı bir de kızları vardı. Babasına fazlasıyla düşkün bir kız olan Elektra

Agamemnon'un katledilişini kabullenememişti. Annesinden intikam alması için kardeşi Orestes'i kışkırtı. Günümüzde psikoloji, babalarına düşkün kız çocuk davranışlarını bu yüzden "Elektra Kompleksi" tanımıyla açıklıyor. Sonunda Orestes de annesini öldürdü ama ana hakkının koruyucusu olan Eriyne denilen intikamcı ruhlar Orestes'in peşine düştüler. Orestes sonunda annesini öldürdüğü için pişmanlık duydu, af dileyerek arındı. Bu esnada bir haber geldi. Aslında İphigenia ölmemiş, tanrılar onun yerine ona benzettikleri bir geyiğin kurban edilmesini sağlamışlardı. Yani bütün kan boşu boşuna dökülmüş, insanlar bir kez daha tanrıların onlara oynadığı oyunların kurbanı olmuşlardı. Oyun burada bitiyor. Çevremizde gözyaşlarını tutamayanların arasından sıyrılıyoruz. Bu oyun çok seviliyordu. O zamanlar da şimdiki gibi, tiyatro oyunları yarışmalarda ödüller alyordu. Acıklı öyküsü ile *Oresteia* da birincilik ödülü almıştı.

Bu kadar hüzün ve gözyaşı yeter. Şimdi başka bir oyunu izlemeye gidelim. Yine *theatron*'da yerimizi aldık. Bu sefer iklim çok farklı, herkes kah-

Pompei'den bir Roma freski (MS 1. yy.). İphigenia'nın kurban töreni. En sağda Agamemnon, en solda Odysseus. Klytemnestra kızı için gözyaşı döküyor ve ona bakamıyor. Bu nedenle tanrıça Artemis'in kızının yerine son anda bir geyik getirdiğini göremiyor.

kahalarla gülmeye hazır. Üstelik bu oyunu anlamak için mitoloji bilmeye de gerek yok. İzleyeceğimiz oyun Aristophanes'in (MÖ 444-385) ölümsüz eseri *Lysistrata* ya da diğer adıyla *Kadınlar Savaşı*. Perde olmadığı için "sahne açılıyor" diyelim. Sahnede tek başına bir kadın var, adı Lysistrata. Oldukça kızgın görünüyor ve söze başlıyor: "Ah şu kadınlar! Bakkhos bayramına çağrılsalardı ortalık davul dümbelekten geçilmez olurdu. Bak şimdi bir tanesi gelmiş mi!" Az sonra Lysistrata'nın neden kızgın olduğunu anlıyoruz. Kadınlar gizli bir toplantı yapacaklar ama gelen giden yok. Hâlbuki şenlik veya adak töreni olsa hepsi koşa koşa gelirdi. Ama Lysistrata yanılıyor. Az sonra kadınlar toplanıyor. Geciktikleri için özür diliyorlar. Kimi çocuğu uyutmuş kimi kocasını doyurmuş da kaçmış. Bu kadınlar toplantısının amacı Atina ile Sparta arasındaki savaşı durdurmak. Başarılı ajitatör Lysistrata tüm kadınları Akropolis'i, yani şehrin kalesini ele geçirmeye ve barış yapılana kadar ev işlerini terk etmeye, kocalarıyla cinsel ilişki kurmamaya ikna ediyor. Komedi unsuru gereği son kurala kadınları ikna etmesi oldukça zor oluyor ve seyirciyi kahkahalara boğan sayısız espri birbiri ardına patlıyor. Akropolis'in önü çocuklara birkaç gün bakmak zorunda kaldığı için "perişan" olmuş, evde yemek pişmediği için açlıktan kırılan yalvar yakar erkeklerle dolup taşıyor. Böylece hakir görülen kadınların toplumsal gücü anlaşılmış oluyor. Anlattıklarımız tanıdık gelmiş olabilir, zira Lysistrata 1983 yılında *Şalvar Davası* adıyla sinemaya da uyarlanmıştı.

Lysistrata sadece kadının hiçe sayıldığı bu kültürel iklimde kadınların konumuna dönük bir eleştiri değildi. Akdeniz insanının mizah dünyasına

Lysistrata'nın ölümsüzlüğü

hitap eden bu ölümsüz eser yazıldığında (MÖ 411) Atina ile Sparta gerçekten savaştaydı. Ülkesi savaşta iken Aristophanes'in haklı-haksız ayrımı yapmadan savaşı mizah yoluyla yermesi ve barış mesajı vermesi eski Atina'da gerçekten de demokratik bir iklim olduğunu göstermekteydi.

Evet, hayali yolculuğumuzda arka arkaya iki oyun izledik. İlkinde bir ailenin yıkımıyla hüzünlendik, ikincisinde ise gülüp eğlendik. Dikkatinizi çekmiş olmalı, bu iki türün arasında bir tür yok. Yunan tiyatrosu sadece bu iki türde yapılıyordu; tragedya ve komedya. "Trajikomik" denen, hayatı bir bütün olarak, acısıyla tatlısıyla yansıtan bir oyun türü yoktu; varsa da günümüze ulaşmamıştır. Teatral canlandırmalar Yunanlara özgü değildi; Mısır'da tanrı Osiris'in, Fenike'de de Adonis'in sonbaharda ölüp baharda yeniden dirilişi çeşitli oyunlarla canlandırılırdı. Ancak tiyatroyu Akdeniz dünyasında, dinsel seremonilerden çıkarıp bir sanat türü hâline getiren Yunanlar oldu.

Yunanlar Akdeniz dünyasının dört bir yanında çok sayıda tiyatro inşa ettiler. Bunların bazıları Roma döneminde genişletilip büyütüldü. Bu etkileyici yapıları görmek için çok uzaklara gitmeye gerek yok, Aspendos, Efes, Bergama, Assos gibi ören yerlerindekilerin hepsi hâlen ayakta. Hatta bazılarında bugün de konserler verilip oyunlar oynanıyor.

Tiyatronun altın çağı Akdeniz'de Roma egemenliği döneminde yavaşça söndü. Romalılar tiyatro oyunlarından Yunanlar kadar hoşlanmıyordu. On-

Aspendos

lar daha çok araba yarışları veya gladyatör dövüşleri gibi hareketli gösterileri izlemeyi seviyorlardı. Bu sebeple Romalılar daha çok arena olarak bilinen amfitiyatrolar inşa ettiler. Amfitiyatrolar yarım daire değil, elips planlıdır. Zaten sözcük "çift tiyatro", yani iki yarım daire planlı tiyatronun birleşmiş hâlini tanımlar. Amfitiyatrolar tiyatrolar kadar çok olmasa da alabilecekleri izleyici sayısı doğal olarak daha fazlaydı. Aspendos veya Atina'daki Dionysos tiyatrosu gibi en büyük tiyatrolar on beş-yirmi bin kişilikken amfitiyatroların kapasitesi seksen bin kişiye kadar çıkabiliyordu. Keşke bu sayısal artışı tiyatroseverlerin sayısındaki yükseliş olarak yorumlayabilseydik. Tam aksine, en meşhur ve en büyük amfitiyatro olan Roma'daki *Colosseum*'un yüz gün süren açılış törenlerinde halk Aiskhylos veya Euripides'in oyunlarını değil, gladyatörlerin ve sayısı binlerle ifade edilen vahşi hayvanların öldürülüşünü izlemişti. İnsanlar gerçekten kan ve ölüm görmek için bu yapıları ailece dolduruyordu. Yunan tiyatrosundan Roma arena gösterilerine geçişi kabaca sinemanın Avrupa'daki sanatsal serüveninden çıkıp Hollywood'un elinde bir efekt gösterisine dönüşmesine benzetebiliriz. Bugün de ödüllü bir sanatsal filmin izleyici sayısı mütevazı oranlardayken vurdulu kırdılı, bol efektli filmler gişe rekorları kırmaktadır.

Gelgelelim her çılgınlığın bir doyum noktası vardır. Birbirini öldüren gladyatörleri, aslanların, leoparların ve kaplanların katledilişini yüzlerce kez seyretmek sonunda seyircide bir bıkkınlık yarattı. Seyircinin ilgisini canlı tutabilmek adına dövüşlerdeki şiddet ve görsel etki seviyesi her seferinde biraz daha yükseldi. Artık tarihi savaşları canlandırmak için yüzlerce gladyatörü aynı anda dövüştürüyor, arenaları suyla doldurup gerçek gemiler yüzdürüyorlardı. Daha fazla aslan, kaplan ve fil öldürtüyorlardı. Sonunda yapabilecekleri bir yenilik, insanları şaşırtmak için gösterecekleri farklı bir egzotik hayvan kalmamıştı. Seyirci artık bu oyunlardan sıkılmıştı. Üstelik arenalarda savaş ve dövüş izleyen insanlar *Pax Romana* yani "Roma Barışı" denilen dönemin insanlarıydı. MS 1. ve 2. yüzyıl boyunca, Romalılar tüm düşmanlarını yenmiş ve Akdeniz'de politik bir istikrar kurmuşlardı. Savaşlar artık çok uzak sınırlarda oluyordu. Bu yüzden hayatında hiç savaş görmemiş Romalılar için bu tür şiddet gösterileri seyirlik eğlencelerdi. Fakat MS 4. yüzyıldan itibaren Roma barbar kavimlerin akınına uğrayıp da düşman en sonunda şehrin kapısına dayandığında, insanların savaşın gerçek yüzünü

görmek için arenalara gitmesine gerek kalmadı. Sürekli savaş içindeki bir dünyada izleyici neden boş vaktinde gladyatör gösterisi izlesindi ki. Kanlı dövüşler böylece sona erdi. Bizans asırlarına gelindiğinde, onların yerini artık kaba güldürüler ve erotik oyunlar almıştı. Roma İmparatorluğu yıkılırken bildikleri dünyanın sonunun geldiğini düşünen insanların bazıları Hıristiyanlığın çağrısına uyarak maddi dünyadan koptu ve tiyatronun hiçbir türünden hoşlanmayan kilisenin çağrısına uyarak izleyici sıralarını terk etti. Kimileri de dünyanın sonuna gelindiğine inandığı için kaba güldürüler ve erotik oyunlarla kendilerini avutmayı tercih etti. Tiyatronun yeniden saygın bir sanat olabilmesi için Rönesans'ı beklemek gerekecekti.

Hazar Kaplanı (*Panthera Tigris Virgata*)

Colosseum'un açılış törenlerinde yüzlerce aslan, kaplan, leopar eğlence amacıyla öldürülmüştü. Sonraki yıllarda imparatorlar halkın sevgisini kazanabilmek için benzer gösteriler düzenlemeye devam etti. Öyle ki bazı türlerin soyunun tükenmesinde Romalıların bu gereksiz eğlencelerinin önemli payı bulunmaktadır.

Peki, Romalılar aslan, kaplan, leopar gibi hayvanları nereden buluyorlardı? "Afrika'dan buluyorlardır herhalde," diyorsanız yanılıyorsunuz. En çok hayvan topladıkları yerler bugünkü Türkiye topraklarıydı. Evet, bundan iki bin yıl önce Anadolu, şimdi ancak belgesellerde izlediğimiz Serengeti gibiydi. Bir zamanlar Anadolu kendine has büyük kedileriyle meşhurdu. Üstelik bu türler çok yakın zamanlara kadar da hayatta kalmayı başarmışlardı. Ancak yoğun avcılık ve yaşam alanlarının insanlarca kuşatılması sonucu hemen hepsi yok oldu. Osmanlı kayıtlarına göre son aslan, Urfa- Birecik'te 1880'lerde görülmüştü. Anadolu leoparı olarak tanınan *Panthera pardus tulliana*'nın –ki adı, ondan ilk söz eden Romalı ünlü hatip Tullius Cicero'dan gelir– soyu fazla avlanma nedeniyle 1970'lerde tükendi. Kayda geçmiş son Anadolu leopar avı 1974 tarihlidir. Bazen İran'dan gelen kuzenlerine Anadolu'da da rastlandığı ve hâlâ bilinçsiz avcılarca öldürüldükleri oluyor. Zira Anadolu'da leoparların vurulması ancak 2015'te yasaklanabildi. Leopar haricinde Anadolu'da kaplanlar da yaşıyordu. Hatta bu kaplanın Latincesi olan *felis tigris*'in Türkçesi "Dicle Kedisi"dir. Romalılar Dicle Nehri civarında yaşadığı için kaplanları bu isimle anıyorlardı. Latinceden diğer Avrupa dillerine geçerken aslında Dicle demek olan *tigris*, hayvanın adı olarak kullanılmaya başlandı ve İngilizcedeki *tiger* sözcüğü de böyle doğdu. İsmi dünya dillerine yayılan ve bilim dünyasının Hazar Kaplanı (*panthera tigris virgata*) olarak isimlendirdiği türün son üyesi ise 1970'te Şırnak'ta vuruldu.

TANRILARA KARŞI ATOMLAR

Yunanları incelerken şu tuhaf durum gözünüze çarpmış olabilir: Sanatta realizme bu ölçüde düşkün olan bir toplum etrafını kuşatan bu mit dünyasına gerçekten inanıyor muydu? Antikçağ uzmanı Paul Veyne kitaplarından birini bu konuya ayırmıştır, "Yunanlar Mitlerine İnanmışlar mıydı?" Kendisi bu soruya hem hayır hem de evet cevabını veriyor. Birçok Yunanın *kentauros*, *satyr*, *siren* gibi varlıklara inanmadığını, bazılarının tanrıların varlıklarını da sorguladığını, Sokrates'in "dinsizlik ve tanrıların varlığını inkâr" suçlamasıyla yargılandığını biliyoruz. Demek ki Yunan toplumunda da bir inanç ve "inancı koruma" sorunu mevcuttu. Genellikle bu sorgularda mitsel karakterler akla ve mantığa uygun biçimde açıklanmaya çalışılırdı. Örneğin, *kentauros* ve *satyr* gibi canlılar belki çok eski zamanlarda vardı ama Yunanların "kahramanlık çağı" olarak kabul ettikleri Troya Savaşı döneminden sonra soyları tükenmiş olmalıydı. Zira artık onları gören yoktu. Zeus ve Poseidon gibi tanrılar belki de eski güçlü krallardı. Halk onları zamanla tanrı mertebesine yükseltmiş olmalıydı. Herkül, Theseus, Perseus gibi kahramanların yaşamış olabileceğine herkes inanıyordu. Onların hikâyeleri de zamanla abartılmış olabilirdi.* Herodotos gibi şüpheci yazarlarda da mitlere karşı bir inançsızlık sezilebilir. Troya kentinin Helene için yıkıldığına inanmayan Herodotos, hiçbir kralın yabancı bir gelin uğruna oğullarını ve krallığını riske atmayacağını, eğer Helene gerçekten Troya'da olsa onu hemen Yunanlara vereceğini söylüyordu.†

Çoğunluk ise mitlerden ve tanrılardan tamamen vazgeçmek yerine onlara yeni anlamlar yüklemekten yanaydı. Helenistik döneme (MÖ 323-30) gelindiğinde tanrıların eski imajı insanlara artık çekici gelmiyordu. Olympos tanrıları fazla dünyeviydi; insanlar gibi hırslarına yenik düşen, şarap içen, yemek yiyen bu tanrılar maddi dünyaya fazlasıyla bağımlıydı. Zeus örneğin... Eşini sürekli aldatan, kadın peşinde koşan dalavereci bir tanrı olarak mistik inançlara kapılmaya başlamış olan Yunanlara artık bir

* Paul Veyne, Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar mıydı? Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s.59-79.
† Herodotos II, 120.

tanrı gibi gelmiyordu. Gerçek tanrılar böyle olamazdı. Yunanlar artık doğulu komşularıyla daha sıkı ilişkiler içindeydi. On binlercesi Yunan topraklarından ayrılıp Anadolu, Mısır, Suriye, İran, hatta Hindistan'a kadar gidip yerleşmiş ve bu ülkelerin inançlarını tanımaya başlamıştı. Bu ülkelerde daha mistik tanrılarla karşılaşmışlardı. Osiris, İsis, Mithra gibi doğu tanrıları kendi tanrılarından oldukça farklıydı. Dünya nimetlerine sırt çevirmişlerdi. Takipçilerine de öyle yapmalarını telkin edip bu dünyada huzur bulmalarını salık veriyorlardı. Çok geçmeden tüm Akdeniz dünyası bu tanrı ve tanrıçaların mistik taraftarlarıyla dolup taştı. Bu bildiğimiz klasik Yunan inancının sonuydu. Bu değişime en hızlı ayak uyduranlar da Dionysos'a tapınanlar olmuştu. Orpheus adlı mitsel bir peygamberin kurduğuna inanılan yeni bir mistik mezhep Yunanlar arasında da yayılmaya başlamıştı. Orpheus büyülü liriyle hayvanları ve insanları etrafına topluyor onlara yaşamın tüm dertlerini unutturuyordu. Eski çağdaki mozaiklerde tabiatta asla yan yana gelmeyecek hayvanları huşu içinde onu dinlerken görürüz. Orpheusçular insanları arınmaya, ahlaklı ve erdemli olmaya davet ediyorlardı. Bütün bunlar Olympos tanrılarına inanan "eski kafalılar" için yepyeni kavramlardı.

Her krize farklı tepkiler verilir. Olympos tanrıları ve mitleri kimi için fazlasıyla dünyeviyken kimileri için ise gereğinden fazla hayaliydi. Bir grup İonialı filozof, mitlerin gerçeküstücü anlam dünyasına rasyonel bir açıklama getirmeye çalıştı. *Felsefe* Yunanca "bilgi sevgisi" (*philo+sophia*), *filozof* da "bilgiseven" anlamına geliyor. Felsefe bazı toplumlarda gereken ilgiyi görmez ve "boş laf üretmek" olarak algılanır. Dünya geneline baktığımızda felsefeyi seven ve önemseyen Almanya, Fransa, Japonya ve Çin gibi ülkelerle felsefeden hoşlanmayanlar arasında yapacağımız mukayeseler, felsefenin beyin jimnastiği açısından ne kadar önemli sonuçlar doğurduğunu da gösterecektir. Bu gerçeğin, felsefe öğretimi deyince işin özünü kavratmak yerine sayısız filozofun adını ezberletmeyi tercih edenlerce anlatılabileceğini sanmıyorum. Pek çok öğrencinin okul yıllarında felsefe derslerini sevememesinin nedeni de zaten bu derslerin hiç de "felsefi" sayılmayacak bu ezber yöntemiyle verilmesidir. Aslında "ezberlenmiş düşüncelerin sorgulanması" amacını güden felsefe böylece öğrencinin zihninde bıkkınlık verici bir isimler ve akımlar yığınına dönüşür.

H.J.F. Paul Duqueylard'a (1771-1845) atfedilen resimde Orpheus,
elinde tüm canlıları büyüleyen liriyle.

Felsefe neden önemlidir? Felsefenin insan aklını özgürleştiren yanı, kesinlikten uzak oluşu ve şüphe ilkesini önemsemesiydi. Bugün felsefenin öncüsü ve evrende var olan her nesnenin sudan kaynakladığını, yani ilk

Phaethon'un Düşüşü, Jan Carel van Eyck (1638)

özün (*arkhe*) su olduğunu söyleyen Thales'in (~MÖ 620-545) sözlerinin bilimsel olarak geçerli olmadığını biliyoruz. Ama bu Thales'in doğa olaylarına rasyonel bir açıklama getirme çabasını değersiz kılmıyor. Bu yaklaşım mitlerin açıklamasına açık bir meydan okumaydı. Zira asırlar boyunca Yunanlar doğa olaylarını bu mitlerle açıklamışlardı. Güneş'in tanrı Helios'un savaş arabası olduğuna inanmışlardı örneğin. Helios her gün Güneş'i taşıyan savaş arabasını gün doğumundan akşama kadar sürüp gece dinleniyordu. Bir gün oğlu Phaethon babasından arabayı sürmek için izin istedi ama babası izin vermedi (demek ki babalar ile oğullar arasındaki araba kavgası o zaman da varmış!). Sonunda Phaethon babasının haberi olmadan savaş arabasını çaldı ama tecrübesiz olduğu için Güneş'in kontrolünü elinden kaçırdı. Dünyaya fazla yaklaşan araba Sahra'yı kavurup çöl hâline getirmiş, Afrika'da yaşayan insanlar da bu yüzden kapkara olmuştu. Bu felaketi durdurmak için Zeus yıldırımlarla çocuğu öldürdü ve arabayı durdurdu. Zavallı Phaethon'dan geriye sadece at arabalarına verdiğimiz *fayton* adı yadigâr kaldı, bir de Etiyopya (Yun. *Aithiopia*).

İşte ilk maddenin su olduğunu söyleyen Thales'in dünyası böyleydi. Her olay için bir mitsel açıklama... Filozoflar ise bu açıklamalardan tatmin olmuyorlardı. Mitlerini sorgulayan ilk halkın Yunanlar olduğunu iddia edemeyiz. Başka toplumlarda da mitler şüpheyle karşılanmış ve zaman zaman yenilenip değiştirilmişti. Ancak Akdeniz dünyasında onlardan kesin biçimde koparak deneysel bilginin yolunu açanlar İonialı filozoflar oldu. Felsefenin en büyük avantajı şüphe duygusunun her şeye ve herkese dönük olmasıydı; hiçbir filozof bir diğerinin yorumunu benimsemek ve kabullenmek zorunda değildi. Bu kendi hocası olsa bile. Sonraki asırlarda ortaçağın kilise babaları* veya Müslüman dünyadaki medrese hocaları bu geleneği tersine çevirip "*Üstat ne derse doğrudur, hoca asla yanılmaz,*" ilkelerini benimsediler. Ömürlerini hocalarının sözlerini ezberleyip onlara harfiyen uymaya vakfedip geleneğin sınırlarından dışarı çıkmamayı en büyük marifet olarak gördüler. Oysa felsefenin doğduğu yıllarda bunun tam aksi geçerliydi. Her bağımsız akıl gerçekliği kavramak için kendi zihnini

* Kilise Babaları, geç antikçağda yaşamış, Hıristiyan teolojisinin temellerini atan bir dizi Latin ve Yunan Hıristiyan din adamıdır. Başta gelenler arasında Aziz Abrosius (öl. 397), Aziz Augustinus (öl. 430) ile "Kappadokialı Babalar" olarak bilinen Neokaesarealı (Niksar) Gregorios (öl. 395), Kaisareialı (Kayseri) Basileos (öl. 375) ve Nazinazlı Gregorios (öl.389) sayılabilir.

yormalı, hazır formüllerden uzak durmalıydı. Düşünce ancak bu şekilde gelişebilirdi.

Nitekim Thales'in takipçileri ona duydukları büyük saygıya rağmen fikirlerini yetersiz buldular. Thales'in öğrencisi olan Miletli Anaksimandros (MÖ 610-546) Thales'e karşı çıkarak ilk "öz"ün (*arkhe*) su veya tek bir madde olamayacağını, evrenin tek bir maddi özden kaynaklanamayacak kadar çeşitlilik arz ettiğini savunmuştu. Evren tek bir maddeden oluşsaydı, bu madde diğerlerini yok ederek kendini tek kılardı. İlk madde su olsa doğa ıslak, nemli nesnelerden ibaret olurdu. Oysaki doğada ateş ve kuruluk da vardı. Onlar nereden gelmişti? Anaksimandros, bu sorudan yola çıkarak evrenin ilk maddesini sınırsızlığı temsil eden *aperion* olarak kabul etmişti. Efesli Herakleitos (MÖ 535-475) da Thales'e karşı çıkarak evrenin sudan değil ateşten oluştuğunu söylemişti. Herakleitos'a göre başlangıçta ne tanrılar ne de insanlar vardı. Sadece sonsuz bir ateş vardı. Sonra bu ateş soğuyarak kâinatı oluşturdu. Bir döngüye bağlı olarak gelişen bu sürecin sonunda ateş yeniden her şeyi yutacak ve döngü yeniden başlayacaktı. Herakleitos ayrıca doğada her nesnenin karşıtıyla mücadele hâlinde olduğunu, bu mücadeleden uyum ve denge (*harmonia*) doğduğunu da savunmuştu. Yaşamın sürekli değişim içinde olduğunu "Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz" diyerek özetlemişti. Başka bir Miletli, Anaksimenes (MÖ 610-546) ise *arkhe*'nin hava olduğunu söylemişti. Anaksimenes'e göre hava aslında bize can veren ruh (*psykhe*) olarak da düşünülebilirdi. Ruh, doğada canlı ve cansız nesneleri ayıran inceltilmiş bir maddeydi.

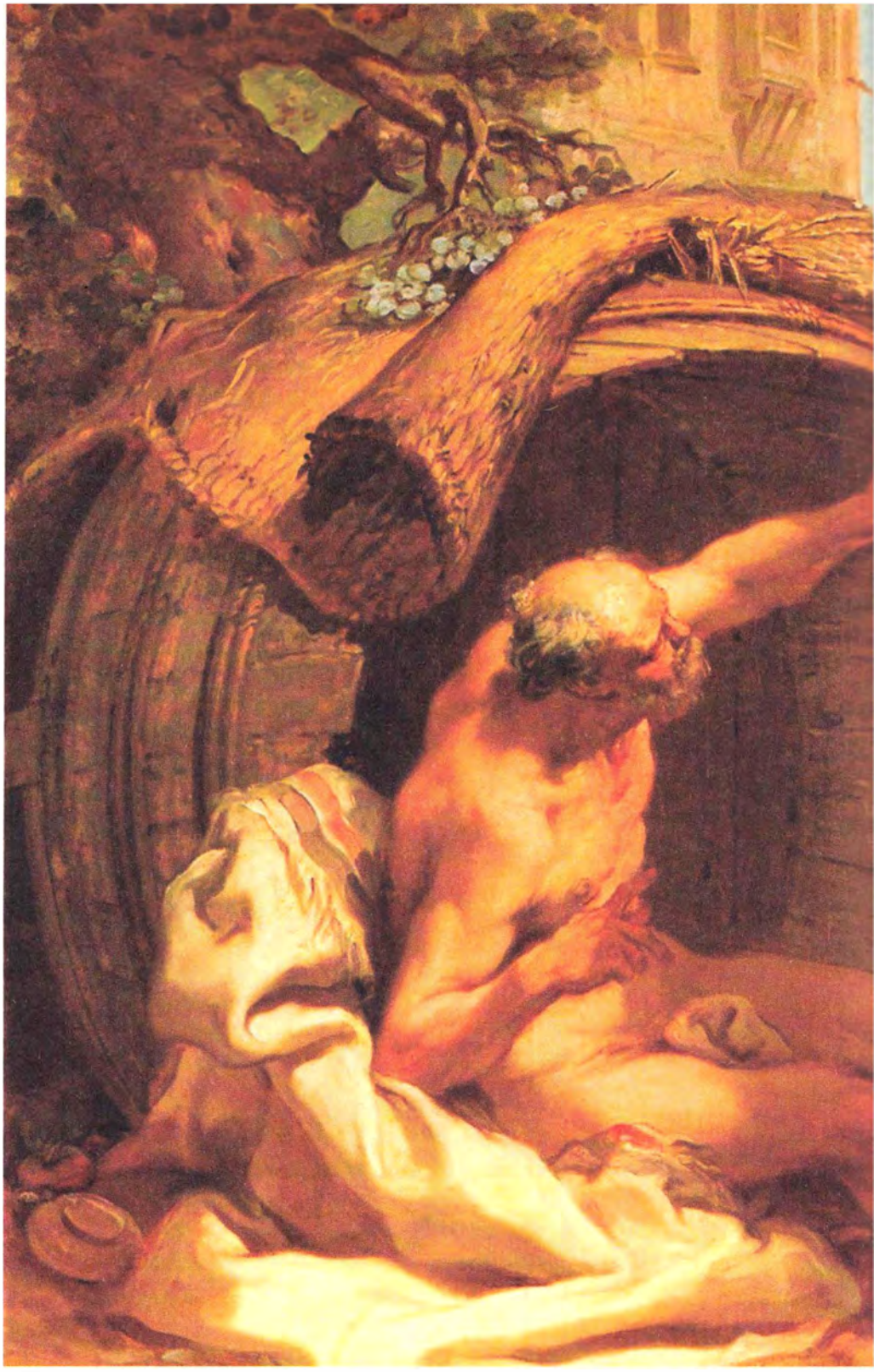
Arkhe'nin ne olduğu üzerine tartışmalarda en uç noktayı temsil eden fikirler ise Trakyalı Demokritos (MÖ 460-370) tarafından savunulmuştu. Ateş, hava, su gibi *arkhe* açıklamalarını yetersiz bulan Demokritos evrenin gözle görülmez ve bölünemez sayısız maddeden oluştuğuna hükmetti ve bunlara "atom" adını verdi. Farklı atomlar binlerce farklı birleşme kombinasyonuna sahipti ve bu sayede de evrende sayısız farklı varlık oluşabilmekteydi. Tıpkı on beş-yirmi harf kullanılarak binlerce

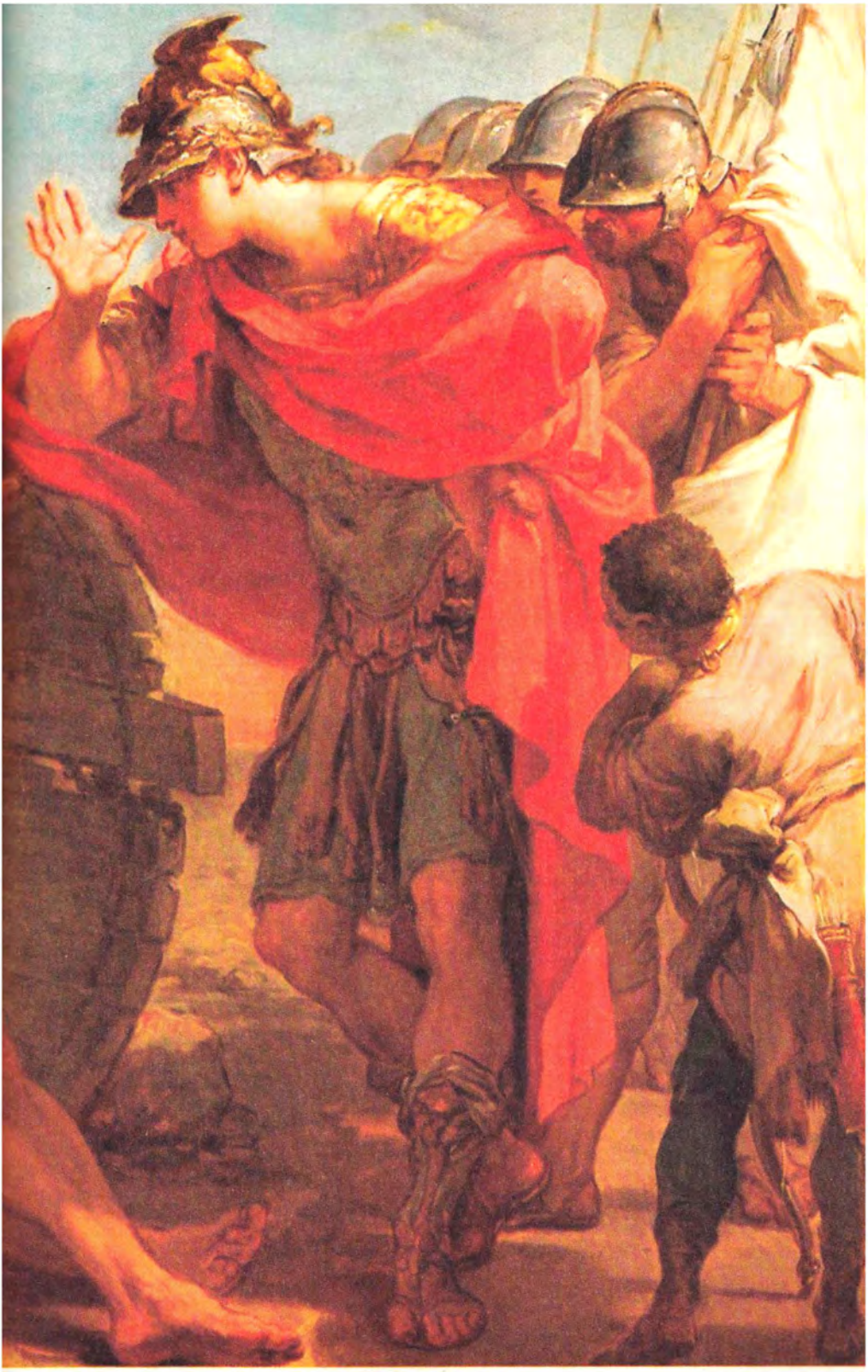
Arkhimedes'in (Arşimet) Ölümü,
Thomas Degeorge (1815)

sayfalık bir tragedya veya komedya yazılabilmesi gibi... Demokritos duyularımızın bizi yanılttığı görüşüne karşı çıkıp duyuların hatalı gözlemleri yine duyularla düzeltilebilir diyerek deneysel bilgiye olan bağlılığını belirtmişti.

Demokritos'un felsefeyi getirdiği nokta geri dönülmez bir yol ayrımıydı. Artık maddecilik adına söylenilecek bir söz kalmamıştı. Helenistik Çağ'ın

Büyük İskender ve Diogenes (Diyojen),
Gaetano Gandolfi (1792)

(MÖ 323-30) eşiğinde zihinleri mitlerin zincirinden kurtulmuş, deneysel bilgiye aç mucitlerin devri gelmek üzereydi. Kısa bir süre sonra Akdeniz'in dört bir yanında merceklerle oynayan, gökyüzünü inceleyen, buhar makineleri, kaldıraçlar icat eden Heron ve Arşimet (Arkhimedes) gibi "çılgın biliminsanları" türeyecekti. Bu bilimciler için varlığın kaynağı sorunu çok önemli değildi. Onlar doğanın mekanik yasalarına odaklanmıştı. Böylece felsefe, mekanikten ve deneycilikten koparak bilimle yollarını ayırdı. Bundan sonra filozoflar asırlar boyunca doğanın işleyişinden ziyade insanın dünyadaki görevinin ne olduğu, ömrünü neye adaması gerektiği gibi etik konulara yöneldiler. "Sokrates sonrası" denen dönemdeki bu felsefe geleneği zaten tavır olarak mekaniği küçümsemekteydi. Bunun vardığı son nokta da Diogenes (Diyojen) örneğinde olduğu gibi yaşamın bütünüyle küçümsendiği "kinik" aşamaydı. Her anında yeni bir keşif ve icat peşinde olan Arşimet ile dünyaya küsmüş Diyojen dışarıdan birbirlerine benzeseler de tam olarak zıt ilkeleri temsil ediyorlardı. İkisi için anlatılan öyküleri hatırlayalım. Büyük İskender, bir fıçıda yaşayan Diyojen'i ziyaret etmiş ve ona bir dileği olup olmadığını sormuştu. O anda güneşlenmekte olan Diyojen dünyayı fethetmiş hükümdara bakarak "Gölge etme, başka ihsan istemem," demişti. Böylece bu dünyadan hiçbir beklentisi olmadığını da belirtmiş oluyordu. Benzer bir anekdot Arşimet için de anlatılır. Rivayete göre Arşimet, Syrakusa'da bir matematik formülü bulmaya çalışırken Romalı komutan tarafından huzuruna çağrılmıştı. Romalı askerlere "Şimdi işim var, sonra gelirim," dediği için askerler onu oracıkta öldürmüşlerdi. İlk bakışta birbirine benzeyen bu iki tavır, aslında bambaşka gelenekleri temsil etmekteydi. Dünyayı anlamak ve yorumlamaktan vazgeçmiş kinik filozof ile yaşamını keşifler için tehlikeye atan bu biliminsanı aynı zamanda felsefe ve bilimin birbirinden ne kadar uzaklaştığını da gösteriyordu. Felsefe ve bilim nehri, yeniden kavuşacakları Aydınlanma Çağı'na kadar yollarını böylece ayırmış oldular.

ATİNA OKULU

Yukarıdaki başlık Rönesans'ın dev sanatkârlarından Raffaello'nun (1480-1523) en ünlü eserlerinden birinin adıdır. Çoğumuz bu freskin kopyalarını bir yerlerde görmüşüzdür. Antikçağ veya ortaçağda yaşamış pek çok düşünür ve öğrencisi bu freskte zamanlarını aşarak bir araya toplanmıştır. Raffaello bu yaklaşımıyla âdeta felsefi düşüncenin zamanı ve mekânı aşan devamlılığını vurgulamak ister gibidir. Freskteki herkesin kimliği kesin değilse de, sol tarafta yeşil cübbeli ve sarı-beyaz sarığıyla resmedilen Müslüman düşünür İbn Rüşd'ü Pythagoras'ın çalışmalarını incelerken görüyoruz. Merdivenlerde dünyadan ümidini kesmiş hâliyle Diogenes; en sağda, altta öğrencilerine geometrinin ilkelerini öğreten Euklides yer alıyor. Euklides'in yanında, sırtı bize dönük olan ve elinde bir küre tutan kişinin ünlü

Atina Okulu (1508-1511)
Raffaello (1483-1520)

coğrafyacı Batlamyus (Ptolemaios); onun karşısında, elinde yıldızlı bir küre tutanın da Zerdüşt Peygamber olduğu sanılmaktadır.*

Raffaello freski tasarlarken kendi çağının gerçek kişilerini de model olarak kullandı. Mesela sahnenin merkezinde dirseğini bir masaya dayayıp düşüncelere dalmış Herakleitos için modellik yapan Michelangelo'dur. Kendisini de freskin en sağına, Zerdüşt'le Batlamyus'un yanına yerleştirmiştir. Freskte hemen herkes birbiriyle ilgilenirken o, tabloyu izleyenlere bakmaktadır.

Gelelim freske adını veren ve merkezde bütün gözlerin kendilerine dönmesini sağlayan iki ana karaktere. Raffaello fresk veya tablolarında izleyicinin dikkatini istediği noktaya çekme konusunda gerçek bir ustaydı.†

Raffaello'nun Atina Okulu freskinde Heraklitos'u canlandıran Michelangelo

Bu kalabalık ortamda bakışlarımızı ne kadar gezdirirsek gezdirelim yine dönüp dolaşıp merkezdeki iki sakallı figüre odaklanıyoruz. Raffaello bunu Rönesans'a özgü ışık, mekân ve perspektif oyunlarıyla sağlıyor. Ortaçağda kutsal kişilerin resmi çizilirken başlarının etrafına parlak bir hâle çizilirdi. Artık ortaçağda değiliz, o nedenle Raffaello'dan böylesine basit bir hareket beklemiyoruz. Onun yerine ikiliyi, yürüdükleri koridorun kemerlerinin üzerinden süzülen ışık aydınlatıyor. Raffaello'nun sakallı bilgelerinden soldaki kişi Yunan düşüncesinin zirvesini temsil eden isimlerden Platon. Onun solunda, bize göre sağda olan kişi ise öğrencisi Aristoteles. Raffaello, Platon için kendi çağdaşı olan büyük Rönesans sanatkârı Leonardo da Vinci'yi model olarak kullanmış. Aristoteles'e modellik edenin ise mimar Sangallo olduğu sanılıyor. İki düşünürün beden diline bakarak Raffaello'nun Yunan düşüncesi hakkında bilgi sahibi olduğunu anlıyoruz. İdealar felsefesinin temellerini

* Zerdüşt'ün Yunancası Zoroaster'di ve "yıldızbilimci" olarak çevrilmekteydi.

† E.H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, çev. Erol Erduran-Ömer Erduran, İstanbul 2009, s.316-323.

atan ve daima erişilmez olanı hedeflemiş olan Platon, eliyle gökleri işaret ediyor. Öğrencisi ise ona katılmadığını belirtmek için tüm gerçekçiliğiyle elini yeryüzüne doğru uzatıyor.

Dünya tarihinde bu kadar zıt bir hoca-öğrenci ilişkisi olmuş mudur? Aristoteles'in Platon için "Platon'u severim ama gerçekleri daha çok severim" dediği rivayet edilir. Fazla modern bir yorum olduğu için muhtemelen

Raffaello'nun freskinden bir detay: Platon ve Aristoteles

sonradan uydurulmuş bir sözse de iki düşünür arasındaki farklılıkları vurgulaması açısından anlamlıdır. Peki, o hâlde Platon ve Aristoteles'in düşünceleri arasındaki 2400 yıllık zamana rağmen bu eskimeyen rekabetin kaynağı neydi? Dilerseniz şimdi insanlığa bugün de ilham kaynağı olan bu iki büyük düşünürün fikirleri arasında kısa bir gezinti yapalım.

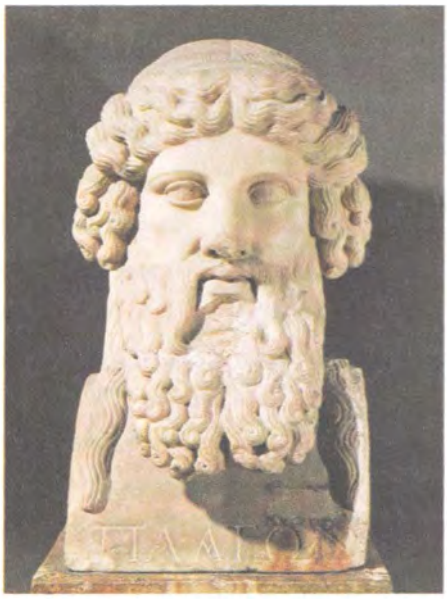
Önce hocadan başlayalım. Platon MÖ 428 (veya 427) yılında Atina'da varlıklı bir aristokrat ailenin oğlu olarak doğdu. Yaşamı hakkında hemen hiçbir şey bilinmez. Kendi eserlerinden Sokrates'in öğrencisi ve hayranı olduğunu ve ona büyük bir bağlılık duyduğunu görüyoruz. Hocası Sokrates "tanrılara saygısızlıktan" idama mahkûm edildiğinde yirmi beş yaşlarında olduğu sanılmaktadır. Platon onun haksız yere idama mahkûm olduğuna inandığından anısını yüceltmek için eserlerinde başkarakter olarak Sokrates'i konuşturmuştur. Bugün Sokrates'i Platon'un gözünden tanıyoruz desek yanlış sayılmaz.

Akdeniz'deki bazı Yunan kolonilerine gittiğini sandığımız Platon Sicilya'da bir süre bulunmuştur. Bir ihtimal Mısır'ı da gezmiş olabilir. Kitaplarında bu iki ülke hakkında pek çok pasaj vardır. Hatta diyaloglarından birinde Mısırlılar, Platon'un kurgu karakterlerine Yunanların geçmişte büyük bir medeniyete sahip olduklarını, ama felaketler sonucu bu uygarlığın yok olup gittiğini, Yunanların her şeye en baştan başlamak zorunda kaldığını anlatırlar.* Muhtemelen Mısırlılar bu kitabın ilk bölümlerinde okuduğumuz Miken (Mykenai) medeniyetinin çöküşünden söz ediyorlardı. Platon Atlantis hakkında anlatılanları da Mısırlılardan duymuştu. Bir dönem kafasındaki ideal devleti kurmak için Sicilya'daki Yunan kolonisi Syrakusa'da politik hayata katıldıysa da bu maceradan canını zor kurtarmıştı.† Sonunda kırklı yaşlarının başında Atina'ya döndü ve *Akademia* adlı felsefe okulunu kurdu. Bu okul üç asır kadar varlığını sürdürmüş ve muhtemelen MÖ 86'da kapanmıştır. Daha sonra, Platon'un düşüncelerinin yeniden "moda" olmasıyla MS 5. yüzyılda bu okulu canlandırma çabasına girişilse de dindarlığını kanıtlama çabası içinde olan Hıristiyan Bizans İmparatoru Justinianus (483-565) "putperestliğin son kalesi" olarak görülen okulu bir daha açılmamak üzere kapattı. Kapatılan okulun hocaları o dönemde Yunan fel-

* Platon, *Timaios*, 21 c., çev. Erol Güney-Lütfi Ay, MEB, İstanbul, 1997.
† Platon, *Mektuplar*, Mektup II, III, çev. İrfan Şahinbaş, MEB, İstanbul, 1997.

sefesine ilgi duyan İran Şahı Anuşirvan'ın sarayına davet edildiler ve İran'a gittiler.

Akademia'nın kapatılması Platon'un görüşlerinin Hıristiyanlar tarafından reddedildiği anlamına gelmiyordu. Tam aksine, Platon'un idealar kuramı Hıristiyan çileciler, hatta Müslümanlar tarafından da sahiplenilmişti.

Platon'un az bilinen ama muhtemelen en eski tasvirlerinden biri. Düşünür burada Roma dönemi Platon tasvirlerinin aksine Tanrı Hermes'e benzetilmiştir. (Capitolini Müzesi-Roma)

Peki, Hıristiyan çilecilerle, onu *Eflatun* adıyla anan Müslüman sufiler Platon'un düşüncelerini neden bu kadar sevmişti? Çünkü Platon insanlara bu dünyanın gerçek olmadığını *idea* dediği kavramla açıklıyor, bunun gerçeğin bozulmuş bir yansıması olduğunu söylüyordu. Platon'a göre gelip geçici olan bu dünya ancak idealar âlemindeki gerçekliğin kötü bir yansıması olabilirdi. Platon bu düşüncesini şu şekilde açıklıyordu: Güzel bir kadın düşünelim. Herkesi kendine hayran bırakan güzellikte bir kadın olsun bu. Ne kadar güzel olursa olsun, *güzellik* bir zaman sonra onu terk edecek, ihtiyarlık, hastalıklar, geçen yıllar, herkesi hayran bırakan bu *güzelliği* ondan alacaktır. Bu kadındaki *güzellik* gelip geçici bir olguysa ona nasıl gerçek güzellik diyebiliriz? Gerçek *güzellik* gelip geçici değil kalıcı bir olgu olmalıdır. Bozulmamalı, değişmemelidir. Dünyada değişmeden kalan bir şey ol-

madığından, bu dünyadaki hiçbir şey gerçek de olamaz. Küçük dediğimiz yarın büyür, güzel ertesi gün çirkin, genç bir süre sonra yaşlı olur. Bu dünya değişim dünyasıdır. *Güzellik* ideası insanda bir süreliğine görülebilir, sonra onu terk eder ama ideanın kendisine bir şey olmaz, o değişmeden varlığını korumaya devam eder.

Platon'un güzellik ideası anlaşılan *Atina Okulu*'nun ressamını da derinden etkilemişti. Bir gün hayranlarından biri Raffaello'ya, bu kadar güzel modelleri nereden bulduğunu sormuştu. Raffaello da belirli bir modeli kopya etmediğini, kafasında oluşturduğu bir güzellik kavramından yararlandığını söylemişti.*

Platon'un gerçekliğin bozulmuş bir yansıması olan "sahte dünya" düşüncesi Hıristiyanlar tarafından da şevkle benimsenmişti. Platon'un söylemediği tek şey, bozulmayan en büyük ideanın Tanrı olduğu ve bu sahte dünyadan kurtulduktan sonra tüm ruhları cennette, yani Tanrı'nın krallığında sonsuz bir gerçek hayatın beklediğiydi. Bu ayrıntıları da Hıristiyanlar Platon felsefesine ekleyeceklerdi. Hıristiyan çileciliğindeki bu düşünceler asırlar sonra Müslüman tasavvufçularca da benimsendi. Tasavvufa göre de bu dünya bir hayal perdesinden ibaretti. Gerçeklik ancak bu dünyanın maddiyatından uzak durularak anlaşılabilirdi. Hepimiz Leyla ve Mecnun'un öyküsünü biliriz ama bu aşkın aslında Platoncu bir felsefeyi yansıttığı çoğu kez gözden kaçar. Mecnun'un ya da gerçek adıyla Kays'ın† Leyla'sıyla kavuşamaması aslında sıradan bir aşk hikâyesi değildir. Daha doğrusu, başta öyle başlar ve iki sevgili birbirlerine bedensel bir arzu duyarlar ancak zamanla Leyla'dan sürekli ayrı kalmak zorunda kalan Mecnun hayalindeki Leyla'ya âşık olur. Yıllarca çölde sefalet içinde yaşadıktan sonra bir gün Leyla çıkagelir ve onu kollarına almasını ister. Mecnun önce onu tanımaz ve şöyle der: "Öyle sarhoşum ki idrak edemem dünya nedir, ben kimim saki olan kim acep bu şarap nedir?‡ Sonra devam eder: "Aşk vuslat binasını sağlamca kurup manâ âleminde seninle beni buluşturdu. Bu görünüşe değer verme perdesi kalktı. Artık hiçbir zaman şekle teslim olmam".§ Ne demek istediğini Leyla anlaya-

* Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, s.320

† Mecnun, "içine cin kaçmış", "cinlenmiş" veya kısaca "aklını yitiren" anlamına gelir. Kays'ın Leyla'ya duyduğu tutku onun bu şekilde anılmasına neden olmuştu.

‡ Fuzuli, Leyla ve Mecnun, 2658. Hazırlayan: Muhammet Nur Doğan, YKY, İstanbul, 2000.

§ Fuzuli, age, 2698-2699.

maz. O zaman Mecnun açıklar; ayrı düştükleri seneler boyunca gerçek Leyla'yla tanıştığını, zihnindeki bu Leyla'nın dünya üzerinde yaşayan Leyla'dan çok daha üstün olduğunu ve artık onu sevdiğini söyler.

Kimileri Mecnun'un kafasındaki gerçek Leyla ile Tanrı aşkını kastettiğini savunuyor kimisi ise Platoncu bir aşkın, yani Platonik sevginin büyüsüne kapıldığını. Sonunda Leyla elleri boş olarak geri döner ve bir süre sonra ölüm haberi Mecnun'a ulaşır. Bu trajik hikâye, ailelerin çıkardığı engeller yüzünden kavuşamayan Romeo-Juliet veya Tristan-Isolde çiftinin aşk öyküsünden çok daha farklı bir düzlemdedir, Mecnun'un dünya nimetlerini, yani Leyla'yı bedensel olarak bilinçli biçimde reddedişi de Platon felsefesinin etkisidir.

Kays'ın (Mecnun) akıllanması için Kâbe'ye götürülüşü ve orada iyileşmek yerine aşk çılgınlığına kapılmak için dua edişi

Platon'un mirası asırlar sonrasında farklı dinlerden insanları büyüsü altına alırken yanı başındaki öğrencisi Aristoteles'i hiç etkilememişti. Platon *Devlet* adlı meşhur eserinde

filozofların yöneteceği ideal bir devlet tasarlamıştı. Aristoteles ise hocası gibi "ideal olanla" değil, "var olanla" daha doğrusu olabilecek olanla ilgileniyordu. Bu nedenle modern bilimsel düşüncenin temelini Aristoteles'in attığı kabullenilir. *Politika* adlı kitabında Aristoteles, hayali ve ideal devletler tasarlamak yerine var olanları inceleyip aralarında "en iyi" ve "en kötü" olanları sıralamıştı. Bu sıralamada monarşiler "kötü", diktatörlükler olarak tanımlayabileceğimiz tiranlıklar "en kötü" devlet biçimleri olarak karşımıza çıkar. Demokrasi, Aristoteles'e göre özünde iyi bir sistemdi ama halk ara sıra yanlış kişileri başa getirdiğinden her demokrasinin tiranlığa dönüşme riski vardı. Aristoteles'e göre en iyi yönetim biçimi demokrasi, oligarşi ve monarşinin bir tür sentezi olabilirdi. Nitekim üçünü birleştiren Sparta şehri bu açıdan oldukça başarılı sayılabilirdi. Çünkü orada seçimle gelen bir kral, halkın oyuyla seçilmiş bir meclis ve yaşlı aristokratları temsil eden bir senato vardı.* Bu üç otorite birbirini denetlemekteydi. Aslında Aristoteles'in övdüğü sistem günümüz ABD'sindeki siyasal sistemi andırmaktadır.

Mülkiyet konusunda iki düşünürün hiçbir ortak noktası yoktu. Platon'un "devlet"inde vatandaşlar özel mülke sahip olamayacak, yemekler ortaklaşa yenecek, çocuklar birlikte büyütülecek, servet farklılıklarına izin verilmeyecekti.† Bu fikirleri nedeniyle Platon "komünizmin fikir babası" olarak da kabul edilmektedir. Öte yandan mülkiyetin dağılımı, vatandaşların eşit olması konusunda hocasının tam zıttı fikirde olan Aristoteles, insanlar arasında eşitliğin ne mümkün ne de faydalı olacağını savunmuştu. Aristoteles'e göre mülkiyet üzerindeki sahiplerin sayısı arttıkça o mülkün gelişimine ve korunmasına gösterilen özen azalırdı.‡ Bu nedenle, örneğin tarımsal faaliyetler, çiftçiler ancak kendilerine ait araziyi ekip biçerse gelişirdi. Her şey devlete ait olursa insanlar bu mülklere özen göstermeyeceklerdi. Anlaşılan Aristoteles insanları küçük çocuklar olarak görmekteydi. Hani şu kendi oyuncağına titizlenirken okuldaki sıraları, masaları karalayan yaramaz çocuklar gibi... Nasıl ki Platon'un eşitlikçi toplumu komünist fikirlere ilham kaynağı olmuşsa Aristoteles'inkiler de liberal iktisat düşüncesinin kaynağı olarak görülür.

Günümüz dünyasında iktisadi olarak genellikle Aristoteles'in yolunun

* Aristoteles, *Politika, II, 6*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
† Platon, Devlet, 8. Kitap, çev. Sabahattin Eyüboğlu-Ali Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
‡ Aristoteles, *Politika, II, 3*.

tercih edildiğini görüyoruz. Ama bu Platon'un siyasal öngörülerinin bütünüyle reddedildiği anlamına da gelmiyor. Mesela kadınların konumu hakkında Aristoteles oldukça olumsuz fikirlere sahipti. Aristoteles'e göre kadınla erkeğin eşit olduğunu ileri sürmek boş bir düşünceydi. Kadının yeri evi, görevi de ev işleriydi.* Oysa Platon yetenekli kadınların savaşçı, komutan veya kent idarecisi olabileceğini kabul ediyordu. Kimbilir, bunu belki de Mısır'da görmüştü. Kadınların siyasi haklarının olmadığı, kamu görevlerinde yer alamadıkları bir çağda bu oldukça radikal bir düşünceydi.

Her iki düşünürün ortak yönü demokrasiye olan güvensizlikleriydi. Platon halkın kendisi için doğru kararlar alabileceğine olan inancını yitirmişti. Atina'da yaşanan siyaset oyunlarından bıkmıştı ve ona Sparta'daki askeri yönetim daha cazibeli geliyordu. En azından Sparta vatandaşları arasında ekonomik bir eşitlik vardı; kişilere servetleri değil, kişisel yetenekleri nedeniyle değer veriliyordu. Oysa Atina'da politikacılar servetlerini halkı yanlarına çekmek için harcıyor, böylece seçimleri manipüle edebiliyorlardı. Platon'un diyaloglarından Gorgias'ı okuduğumuzda demokrasiye karşı nasıl bir güvensizlik içinde olduğunu görebiliriz. Bu diyaloğunda Platon, Gorgias adlı biriyle tanışan Sokrates'in öyküsünü anlatır. Sokrates, Gorgias'a ne iş yaptığını sorar, Gorgias "Ben bir retorikçiyim," cevabını verir. Şaşıran Sokrates bu sefer "Retorikçi de nedir?" diye sorar. Gorgias, "Retorikçi konuşma sanatının üstünlüğüyle insanları istediği her şeye inandıran kişidir," der ve şöyle devam eder: "Mesela ben tıptan hiç anlamam ama kalabalıkların karşısında öylesine güzel konuşurum ki halk hekimlere değil, bana hak verir".† Bugün buna "demagoji" diyoruz. Platon kendi çağında sayısız demogogun halkı yanına çekmek için söylediği yalanlardan, pembe vaatlerinden dolayı artık halk iradesi denen demokrasiye güvenini yitirmişti. Belki, yöneticilerin mal, mülk, servet biriktirmesi yasaklanırsa o zaman gerçekten güvenilir kişiler siyasete girer diye düşünüyordu. Platon'a göre en iyi sistem tiranlık ile demokrasi arasında, yöneticilerin servet biriktirmesine izin vermeyen bir uygulama olabilirdi.

Ömrünün sonlarına doğru Aristoteles Atina'yı terk etmişti. Bunun sebebi muhtemelen Platon'un ölümü sonrasında herkes *Akademia*'nın başına

* Aristoteles, *Politika, II, 5.*
† Platon, *Gorgias*, 456-460, çev. Reyan Erben, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

Müslümanların gözüyle Aristoteles (sağda) ve adı bilinmeyen öğrencisi (solda). İslam dünyasında Aristo, Birinci Öğretmen (*muallim-i evvel*) adıyla tanınırdı. Bu resimdeki öğrencisinin de İkinci Öğretmen (*muallim-i sani*) olarak bilinen Farabi olduğu sanılmaktadır. Başlardaki haleler onlara verilen değeri yansıtıyor.

Aristoteles'in geçeceğini sanırken, onun yerine Platon'un yeğeninin okulun liderliğini devralmasıydı. Aristoteles *Akademia*'dan ayrılıp *Lyceum* adlı kendi okulunu kurdu (*lise* sözcüğü buradan gelir).

Yunan dünyasını kurtaracak güçlü bir lider aramaktaydı. Aradığı lideri Makedonya Kralı Philippos nezdinde bulmuş gibiydi. Philippos, sonu gelmez siyasal kavgaları ve kentler arasında bitmek bilmeyen savaşları sona erdirecek demir yumruklu lider görünümündeydi. Üstelik okumuş yazmış

biri olmasa da Philippos bilim ve sanatlara karşı ilgisiz biri değildi. Sonunda Aristoteles Philippos'un sarayında kendine kalıcı bir iş buldu. Makedonya kralının Aleksandros adlı genç oğlunu eğitecek, belki de onun, Platon'un filozof-kral hayaline uyacak biçimde yetişmesini sağlayacaktı. Ancak genç prensin eğitimi yeni başlamıştı ki kral bir suikastta öldürüldü ve prens alelacele tahta çıkarıldı. Tarihçiler onu diğer Aleksandroslardan ayırmak için isminin yanına "Büyük (Magnus)" sıfatını eklemişti. Aristoteles'in genç öğrencisi, dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük fatih olan Büyük İskender'den başkası değildi.

DOĞU AKDENİZ'DE İRANLILAR

Büyük İskender'in neden "büyük" olduğunu anlayabilmek için önce onun egemenliği altında ezilen, o güne kadar dünya üzerinde görülmüş en büyük hükümdarlık olan Pers İmparatorluğu'nu tanımalıyız. Persler muhtemelen MÖ 11.-10. yüzyıllarda bugünkü İran'ın güneybatısında, şimdi de onların adıyla anılan *Persis* (Fars) bölgesine yerleşmişlerdi. Persleri büyük bir devlet yapan ise, Yunanların dilinde "ş" harfi olmadığı için Büyük Kyros olarak andıkları Pers Kralı Kuroş'tu. Kuroş tüm İranlıları kendi hükmü altında birleştirdikten sonra o güne kadarki tüm "medeni" ülkeleri fethetmeye başladı. Önce Lydia Krallığı'na (MÖ 545), ardından Babil Krallığı'na (MÖ 539) son verdi. Kuroş'un Babil'i yıkması bu ülkenin baskısı altındaki Akdeniz'in Yahudi krallığını ve Fenikeli kent devletlerini sevince boğdu. Öyle ki herhalde Tevrat'ta Yahudi olmadığı hâlde göklere çıkarılan tek isim odur. Yahudiler ve Fenikeliler bundan sonra Pers egemenliğinin Akdeniz'de yayılması için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardı. Platon da Kuroş'u kendi ideal hükümdar tipinin örneği olarak görmekteydi. Platon'a göre Kyros, Yunanların ölçüsüz özgürlüğünü de Perslerin geleneksel monarşizmini de reddeden dengeli bir sistem kurmuştu. Ancak onun ölümünden sonra Persler yeniden kölelik sistemine geri dönmüşlerdi.*

Perslerin Akdeniz kıyılarında göründükleri zamanlarda Fenikeliler ve Yahudiler Akdeniz'de Yunanların giderek artan gücünden tedirgin oldular. Yunanlar her yerde koloniler kurarak Fenikelilerin yayılmasını engellemeye başlamışlardı. Fenikelilerin tersine, kara ticaretini tercih eden Yahudiler de ticaret yaptıkları Mısır ve Batı Anadolu'da, yani Lydia Krallığı'nda Yunan etkisinin giderek artmakta olduğunun farkındaydı. Tam bu sırada bölgede görünen ve oldukça kısa bir zaman içinde tüm Anadolu'ya ve Mısır'a hâkim olan Persler bu gidişatı tersine çevirebilecek bir güç olarak oyuna katılmışlardı. Bir kara gücü olan Persler, donanmaları olmadığından Fenikelilerle yaptıkları işbirliğinden memnundu.

Pers gücü Anadolu'da Lydia krallığını ezdikten sonra karşısında sadece

* Platon, Yasalar, III, 694, çev. Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

Persepolis Harabeleri. Tarihçilere göre kent, Büyük İskender tarafından Atina'ya yapılanların intikamını almak için yakılıp yıkılmıştır.

Ege kıyılarına dağılmış bulunan Yunan kentleri kalmıştı. Bunların çoğu da Perslere direnmek yerine boyun eğmeyi tercih etti. Persler de onların iç işlerine karışmadan, tüm Anadolu Yunanlarını kuzeyde Manyas Gölü kıyısındaki valilik (satraplık) merkezi Daskyleion'dan, güneyde de eski Lydia başkenti Sardeis'ten yönetmekle yetindiler.

Pers yönetiminin ilk yılları Ege'deki Yunan kentleri için sorunsuz geçti. Ancak Pers egemenliğine sırtını dayamış olan Fenikeliler ile Yunan tüccarlar arasında sürekli gerilim yaşanmaktaydı. Sonunda, MÖ 499'da Anadolu'da bir Yunan kenti olan Miletos'ta halk Pers idaresine karşı ayaklandı. Miletoslular bütün Yunanların da kendilerine katılacağını sanıyorlardı. Ama Atina dışında hiçbir yerden destek görmediler. Bütün Yunanları kutsal bir amaç etrafında bir araya getirmek oldukça zor bir işti; zira Yunanlar tarihleri boyunca hiçbir zaman birlik kuramamış, yüzlerce farklı kent devleti hâlinde

bağımsız yaşamaya alışmışlardı. Sıradan bir Yunan için diğer Yunanlar da Persler veya Mısırlılar kadar yabancıydı. Pers hâkimiyetinden kurtulmak için ayaklanma hazırlığı içinde olan Miletoslular, Sparta kentinden yardım istemek için geldiklerinde, "Miletoslu yabancılar, gün batmadan evinize dönün" cevabını almışlardı.* Miletos'un tek başına kalıp Perslere teslim olmasıyla (MÖ 494) ayaklanma girişimi sona ermiş oldu. İranlılar, esir aldıkları Miletosluları Basra Körfezi'nde bir şehre sürgün ettiler.

Öykünün asıl meşhur kısmı bundan sonra başlıyor. Persler, isyana destek veren Atina'yı cezalandırmak için bir sefer düzenlemeye karar verdiler. Miletos gibi Atina'nın da yalnız kalacağını sanıyorlardı ama bu sefer öyle olmadı. Yunanlar tarihlerinde ilk ve son kez olarak yabancı düşmana karşı birleştiler. Pers şahı (Büyük Kral) Hşayarşa –Yunanca telaffuzuyla Kserkses– Yunan topraklarını tümden ele geçirip bu meseleyi sonsuza dek halletmek niyetindeydi. Âdet olduğu üzere savaş açmadan önce Yunan kentlerine elçiler göndererek Büyük Kral'ın egemenliğini tanımalarını istedi. Sinemaseverler hemen hatırlayacaktır; Pers elçileri hiçbir Yunan kentinde iyi karşılanmadıkları gibi Sparta'da kuyuya atılıp öldürüldüler.† Ancak Spartalıların Pers elçilerini öldürmesi filmlerdeki sahnelerin aksine o dönemde oldukça ayıplanmış ve Spartalılar da bunu yaptıklarına pişman olmuşlardı.

Sonunda Spartalılar, ödeşmek niyetiyle aralarından iki elçi seçip aynı şekilde öldürmeleri için onları Perslere göndermişti. Ancak Pers şahı Kserkses Spartalıların suçuna ortak olmam diyerek elçileri öldürtmedi.‡

Meşhur *300* Spartalı (2007) filminden bir sahne: Kral Leonidas Pers elçisini kuyuya atıyor.

* Herodotos , V, 50.
† Herodotos VII:133.
‡ Herodotos VII:134-136.

"YERYÜZÜ CENNETİ" DASKYLEION

KÜTÜPHANESİ

Manyas Gölü

Persler Manyas Gölü kıyısındaki bu kenti ve gölü çok seviyorlardı. Binlerce kuş ve balık türüne ev sahipliği yapan göl, Perslerin gözünde bir tür yeryüzü cennetiydi. Pers valileri burada sazlıkların arasında dinleniyor, avlanıyor ve İran'da hükümdarların avlanabilmesi için kurulan yapay avlanma alanlarının doğal hâlinin tadını çıkarıyorlardı. Pers dilinde bu tür cennet bahçelerine *paridiada* denilmekteydi. Manyas Gölü de Perslerce bu isimle anılan yerler arasında alan bakımından en büyüğü ve en fazla dikkat çekeniydi. Pers şehirlerine gidip gelen Yunanlar bu sözcüğü *paradeisos* olarak Yunancaya aktardılar. Böylece hemen tüm Batı dillerinde *cennet* sözcüğünü karşılayan (İngilizce *paradise*, Almanca *paradies*, Fransızca *paradis*) bir sözcük doğmuş oldu. Aynı sözcük Farsçada değişerek *firdevs* oldu. Bilindiği gibi, divan şairleri cennet yerine *Firdevs bahçesi-bağı* demeyi tercih ediyordu. Dünya dillerine *cennet* sözcüğünü armağan eden ve hâlen de "Kuş Cenneti" olarak anılan Manyas Gölü günümüzde endüstriyel kirlenme ve kontrolsüz su kullanımı sonucu kuş ve balık türlerinin giderek tükenmesi, su havzasının gün geçtikçe daralması tehdidiyle karşı karşıyadır.

MÖ 480'de büyük Pers ordusu Çanakkale Boğazı üzerinden Yunanistan'a yürümeye başladı. Pers ordusu için milyona varan sayılar verilse de bunlar abartılıdır. Ancak Yunanların karşısına o güne kadar dünyanın gördüğü en büyük ordunun çıktığı da kesindir. Olaylara bugünden bakıldığında Yunanların bir tür "deli cesareti" içinde olduğu görülüyor.

Dünya tarihindeki –efsanevi Troya Savaşı'nı saymazsak– ilk doğu-batı çatışması olan bu savaş çok sayıda filme, kitaba ilham kaynağı olmuştur. Yunanların savaştaki başarıları genellikle abartılmıştır. Gerçi Yunanların kendilerinden çok daha güçlü bir düşmanla cesurca savaştığı doğrudur. Persleri Thermopylai geçidinde bir süreliğine durduran Sparta Kralı Leonidas'la 300 savaşçısının direnişi tüm Yunanlara da cesaret vermişti. Leonidas ve 300 savaşçısının hikâyesi "özgürlük tutkunu Batı" ile "köle ruhlu Doğu"nun çatışmasına emsal gösterilmek istenmiştir. Nitekim asırlar sonra Leonidas, bu sefer Fransız devrimi ruhuyla bütünleşip "köleliğe karşı mücadelenin simgesi" olarak yeniden hatırlanacaktır.

Leonidas ve etrafındaki mitlere rağmen Yunanların kara savaşında Persleri yendiğini söylemek zor. Persler Atina'ya girerek ve şehri yakıp yıkarak intikamlarını aldı. Öte yandan Yunanların asıl zaferi denizde (MÖ 480), Atina yakınlarındaki Salamis Körfezi'nde kazandılar. Burada üç yüz kadar Yunan gemisi bin par-

Fransız Devrimi'nin ressamı J. L. David'in yorumuyla *Leonidas ve 300 Savaşçısı* (1814)

çalık Pers-Fenike donanmasını yenilgiye uğrattı. Bu zaferin kazanılmasında Atinalı amiral Themistokles'in dehası ve Perslerin bilmedikleri bir coğrafyada gemilerinin dar boğazda sıkışması önemli rol oynamıştı. Kendisi de bu savaşa bizzat katılmış olan Aiskhylos *Persler* adlı oyununda Pers gemilerinin birbirini küreklerle nasıl parçaladığını aktarır.* Yunanlar, Perslerin sandığından daha çetin ceviz çıkmıştı. Aklı başında bir idareci olan Kserkses Yunan topraklarını bu şekilde fethedemeyeceğini anlayıp geri çekilme kararı aldı. Perslerin çekilişinden sonra Yunan birlik ruhu yine yok oldu ve eskiden olduğu gibi kentler arasında rekabet yeniden başladı. Tarihin bu dönemi pek de "romantik" sayılmaz. Az sayıda Yunan düşünürün tüm Yunanları Perslere karşı birleştirme çabası hiçbir sonuç vermedi. Hatta artık kendi aralarında savaşa tutuşmuş olan Atina ve Sparta ara sıra Perslerden yardım istemekte sakınca görmüyordu. Persler de hangi taraf işine gelirse onu desteklemekteydi. Onlar için Yunan kentlerinin iç savaşını beslemek işgal etmekten daha kârlıydı. Yunan davası zaten ölmüştü, çoğu Yunan ülkeden kaçıp Pers sarayına sığınıyor ve Pers ordusunda danışman, paralı asker veya satrap olarak görev alıyordu. Salamis zaferinin mimarı olan Themistokles bile Perslere sığınmış, Persler de eski düşmanlarını onurlandırarak ona *Magnesia* (Manisa)'da büyük bir çiftlik vermişlerdi. Artık kendi aralarında savaşan Atina ve Sparta birbirini yıkım aşamasına getirmiş durumdaydı. İnsanlar bu karmaşanın bitmesini ve güçlü bir önderin gelip bu kaosa son vermesini istiyorlardı. Beklenen "kurtarıcı", Yunan soylu olup olmadığı hâlen tartışmalı olan Makedonyalı bir hükümdar ailesinden gelecekti.

* Aiskhylos, Persler, 415, çev. Güngör Dilmen, Boyut Yayınları, İstanbul, 2002.

POPÜLER KÜLTÜRDE *300 SPARTALI*

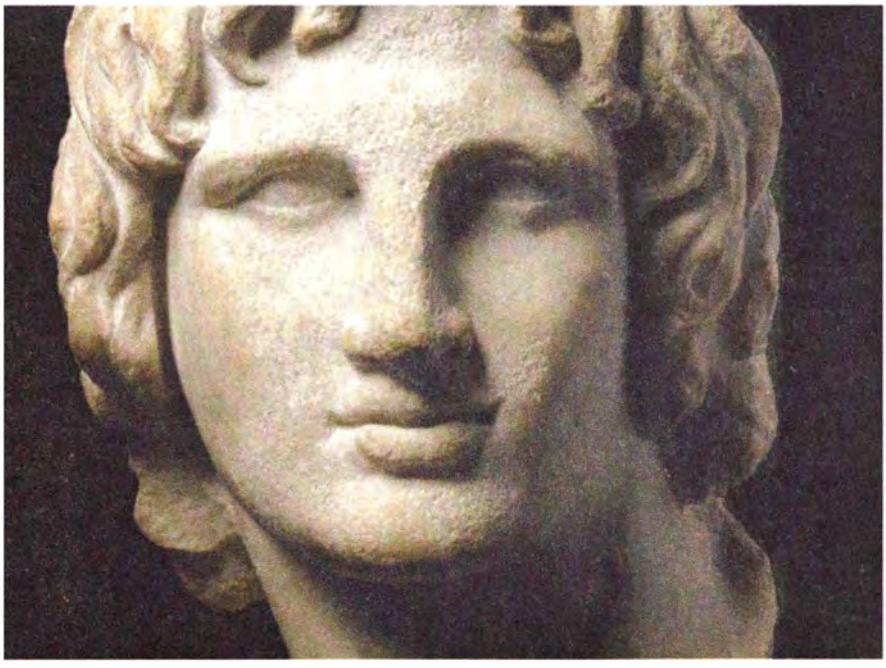

Frank Miller, *300*

Sinemaya ilk kez 1962'de uyarlanan üç yüz Spartalı kahramanın hikâyesi tarih kitaplarından ziyade 2007'de Zack Synder'ın yönettiği filmle tanınmıştır. Gerçi bu yapımın bir sinema filmi mi yoksa bilgisayar oyunu olarak mı sınıflandırılacağını söylemek zor. Tarihsel gerçekçiliği yansıtmak gibi bir amacı olmayan film, çizgi roman dünyasının dâhilerinden Frank Miller'ın *300* adlı çizgi romanından esinlenerek çekilmişti. Sinema açısından çarpıcı bir özelliği olmasa da Frank Miller'ın tasvirlerini yansıtması bakımından oldukça başarılı bir çizgi roman uyarlaması olarak görülebilir. Film öte yandan İran kültürünü aşağıladığı gerekçesiyle İran devletinin büyük tepkisine sebep olmuş ve İran'a dönük ambargoların başladığı tarihte vizyona girmesiyle hiç beklenmedik politik tartışmaları da ateşlemişti.

BİLİNEN DÜNYANIN FETHİ

Makedonya kralı Philippos MÖ 336'da bıçaklanarak öldürüldüğünde İskender henüz yirmi yaşındaydı ve çoğu kişi onun babasından kalan büyük sorumluluğu devralacak kadar olgun olmadığı düşüncesindeydi. Yine de İskender kısa bir zamanda babasının hâkim olduğu Yunan toprakların birliğini sağlamayı başardı. Ardından Asya'daki Yunanları Perslerin zulmünden kurtarmak amacıyla o zamanki adı Dardanelles olan Çanakkale Boğazı'nı ordusuyla geçerek bugünkü Çanakkale'de Asya topraklarına ayak bastı. Tarihçiler Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra gemiden ilk atlayan kişinin İskender olduğunu söyler. Kısacık hayatında –sadece 33 yıl yaşadı– İskender her savaşta en öndeydi; askerlerine cesaret verir, düşmana ilk önce o saldırır, her çatışmada ölümcül yaralar alırdı. Zaferden sonra tüm yaralıları tek tek ziyaret eder, ölen askerlerinin –hatta düşmanlarının– ce-

Büyük İskender'i sert bir askeri lider veya büyük bir hükümdar olarak değil, gülümseyen bir genç olarak tasvir eden büstü. MÖ 2.-1.yy, British Museum

naze törenlerini düzenlerdi. İskender sıradışı bir liderdi. Onun cesareti askerlerini de motive ediyordu. Asya'ya adım attığında muhtemelen otuz bin piyadesi ve beş bin kadar süvarisi vardı. Koskoca Pers İmparatorluğu'na meydan okumak için bu oldukça yetersiz bir kuvvetti. Pers şahı 3. Daryuş –Yunanca telaffuzuyla Darius– yirmi yaşında genç bir kralın bu kadar az askerle Asya'yı fethetmeye geldiğini duyduğunda İskender için, "Kendini bir şey sanma şımarık delikanlı," dediği rivayet edilir. Makedon ordusunun hiçbir engelle karşılaşmadan Asya'ya adım atmasında Perslerin kendilerine aşırı güveni de rol oynamış olmalıdır.

Makedon savaş taktiklerinin etkisinin farkında olan İran hizmetine girmiş Yunanlar boş yere şahı uyarmaya çalıştılar. "Dünyanın hâkimi, büyük kral, şahlar şahı" Darius onları dinlemedi bile. Darius, Trakya'dan İndus Nehri'ne uzanan toprakların hâkimiydi. Emrinde Mısırlılar, Fenikeliler, Yahudiler, Frigler, Ermeniler, Araplar, İranlılar, Hintliler ve İskitlerden devasa bir ordu vardı. Bu ordunun en ilginç kesimini ise paralı Yunan askerleri oluşturuyordu. Hatta onların ordudaki en disiplinli askerler olduğu da söylenebilir. Savaşın ileriki aşamalarında diğer askerler kaçarken paralı Yunan askerleri Pers şahına sadakatle bağlı kaldılar. İskender'i de en çok onlar uğraştırdı; hatta genç kralı tam anlamıyla çıldırttılar. İskender Asya'ya Yunanları zulümden kurtarmak için geldiğine inanıyordu, gittiği her yerde Yunanları Perslerin köleliğinden kurtaracağını söylüyordu ama ona en çok direnenler Asyalı Yunanlar olmuştu. Zira Yunanlar için İskender de kendi egemenliğini dayatan bir hükümdar tipiydi ve bunun Yunanlar açısından hiçbir cazip yanı yoktu. Maceracı bir genç yerine yüzyıllardır iç içe yaşadıkları Persleri tercih etmeleri doğaldı.

İskender, bu iddiasında oldukça samimiydi. Çanakkale'ye gelir gelmez Troya yıkıntılarını gezmiş, Akhilleus'un soyundan geldiğine inandığından büyük kahramanın mezarını ziyaret etmişti. İskender bir Yunan ırkçısı veya intikamcı değildi, bu kadarla da kalmadı; Troya kralı Priamos'un mezarını da ziyaret edip, atası saydığı Neoptolemos adına ihtiyarın ruhundan af diledi.* Ardından Pers kuvvetleriyle karşılaşmaya hazırlandı. Üzerine gönderilen ilk Pers kuvvetlerini MÖ 334'te Granikos (bugünkü Biga Çayı) kıyılarında bozguna uğrattı. Sonra güneye yönelip tüm Ege kıyılarını fethetti. Akdeniz

* Arrianos, İskender'in Seferleri, I. 11-12, çev. Meriç Mete, İdea Yay., İstanbul, 2005.

kıyısında Halikarnassos (Bodrum), Phaselis, Side, Aspendos gibi önemli kentleri aldı. İskender'in bu hattı izlemesinin bir mantığı vardı. Donanması güçsüzdü ve yüzlerce gemiden oluşan Pers donanması karşısında asla bir deniz zaferi kazanamazdı. Bu nedenle Pers donanmasının ikmal hatlarını, sığınabileceği tüm limanları hızlıca ele geçirmesi gerekiyordu. Aksi hâlde Persler savaşı deniz üzerinden Yunanistan'a taşıyabilirdi. Nitekim Perslerin hizmetindeki Yunan askeri deha, Rodoslu Memnon, Şah Darius'u tam da bu plana ikna etmeye uğraşmaktaydı. Memnon, Yunan kentlerinin çoğunun Makedonya egemenliğinden rahatsız olduğunu ve kendisine destek verilirse Yunanistan'a gidip halkı İskender'e karşı ayaklandırabileceğini söylemişti. Bu planın başarı şansı vardı, zira İskender bütün gücünü Asya seferine ayırmış, geride çok az ihtiyat kuvveti bırakmıştı. İskender'in kıyıları ele geçirmekteki aceleciliği, bu planın yaratacağı tehdidin farkında olduğunu göstermektedir. Fakat Memnon'un önerileri kendini dünyanın efendileri sanan çokbilmiş Pers aristokratları tarafından kabul görmedi, "Bir Yunandan mı emir alacağız!" diye düşünmüş olmalılar. Memnon, dış dünyadan bihaber bu bilgiçler karşısında yapayalnız kaldı. Anadolu'nun Akdeniz'e bakan tüm kıyılarını ele geçiren İskender'in kuvvetleri ile Darius'un muazzam ordusu MÖ 333'te İskenderun yakınlarındaki İssos Ovası'nda karşı karşıya geldi. Kısa bir süre sonra Perslerin kalabalık kuvvetleri, Makedonyalılar karşısında darmadağın oldu. Bazı tarihçiler savaşı Perslerin kaybetmesini Şah Darius'un savaşın ortasında kaçmasına bağlarlar ancak bu doğru değildir. Darius, yenildikleri için kaçmak zorunda kalmıştı.

Antikçağ mozaiklerinden birinde bu sahneyi görürüz. Pompei antik kentindeki (İtalya) bir villanın taban mozaiği olan bu meşhur eser MÖ 100 civarında işlenmiştir. Mozaiğin solunda büyük tahribat olmasına rağmen atı Bukafelos'un üzerindeki İskender'in yüzü şans eseri zarar görmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Sahnenin sağında ise panik hâlinde savaş arabasıyla kaçmaya çalışan Darius görülür. Elbette iki hükümdar savaş alanında birbirine bu kadar yakın değildi. Mozaik iki hükümdar arasındaki farklılığı açıkça resmeder. Askerlerinin en önünde savaşan korkusuz İskender ile sarayın rahatına alışmış Pers şahı arasındaki farkı burada hemen görebiliriz. Zaten İskender savaş öncesi askerlerine Perslerin kalabalık olmasını önemsememelerini, Asyalıların lüks yaşama, yumuşak yataklara alışmış kibar insanlar olduklarını, Makedonlar gibi sert savaşçıları asla yenemeyeceklerini

söylemişti. Savaş onu haklı çıkarmış, Pers ordusunun büyük kısmı savaş alanını terk etmişti.

Persleri küçümseyen bu yaklaşıma rağmen Makedon ordusunu yenilmez kılan asıl sebep, o dönemin "modern" savaş taktiği olan phalanks düzeniydi. Bu sistem neredeyse yedi metre uzunluğa erişen devasa mızraklar taşıyan piyadelerin disiplinine dayanmaktaydı. Phalanks'ta ön sıralar mızraklarını bel hizasında tutarken, orta sıralar omuz hizasında, arka sıralar ise havaya doğru kaldırıyorlardı. Tıpkı bir kirpi gibi. Belgesellerde aslan, kaplan hatta ayıların bir kirpi tarafından nasıl alt edildiğini izlemişsinizdir. Böyle bir orduya askeri disiplinini bozmadığı sürece hiçbir güç zarar veremezdi. Nitekim İssos Savaşı'nda da sağlam bir disiplinle ilerleyen Makedon phalanks'ları karşısında Pers savaş arabaları, deve süren süvariler hiçbir şey yapamadılar. Pompei'deki mozaiğe bir kez daha bakarsak, askeri zaferin asıl sebebi olan phalanks mızraklarının savaş arabaları ve Pers süvarilerini nasıl dağıttığını görebiliriz. Pompei mozaiğini işleyen sanatkârların tarih konusunda hayli bilgili oldukları açıkça belli oluyor. Zira İskender'in örs ve çekiç adıyla anılan savaş taktiği burada tüm ayrıntılarıyla verilmiş. Bu taktikte antikçağın tankları olan phalanks birlikleri düşmanı bir yere sabitleyip sıkıştırırken, sürekli hareket hâlinde olan hafif süvari de düşmana arkasından saldırıp kıskaç altına alıyordu. Pompei mozaiğinde phalanks'ın sıkıştırdığı Perslerin, İskender ve süvarilerinin arkadan saldırısıyla nasıl şaşkınlık içinde dağıldığını görüyoruz.

Phalanks

İskender'in tüm başarılarını askeri dehasına ve askerlerinin disiplinine mal etmek haksızlık olur. İskender, gerektiğinde gerçek bir centilmen, hoşgörülü ve eşitlikçi biri olabiliyordu. Yerel âdetlere saygı duyuyor, "barbarların" tanrılarına saygı gösteriyor, fethettiği ülkelerin kültürüne küçümsemeyle değil, hayranlıkla yaklaşıyordu. Onun bu tavrı daha Anadolu'daki ilk fetihlerinden itibaren izlenebilir. Karia, yani bugünkü Muğla bölgesini fethettiğinde yerel âdetlere uyarak burayı kendisi adına yönetmesi için Kraliçe Ada'ya vermişti. Bir kadının ülke idare etmesine alışık olmayan askerleri bu karara oldukça şaşırmışlardı ama İskender'in seferleri üzerine yazan tarihçi Arrianos, "Kadınların erkekleri yönetmesi, Asya'da Semiramis* alışıldık bir şeydi," diyerek bu kararın doğal olduğunu vurgulamıştır.† İskender bu tavrına her zaman sadık kaldı. Hatta barbarlara özendiği gerekçesiyle askerleri tarafından eleştirildi. Askerleri bir ölçüde haksız sayılmazdı, zira Makedonya geleneği, kralı da sıradan bir asker gibi kabul eden eşitlikçi bir savaş yoldaşlığı kültürüne sahipti. Kral da diğerleri gibi giyinir, askerleriyle birlikte yer içerdi. Dışarıdan bakan birinin Makedon ordusunda kimin kral oldu-

* Assur Kraliçesi Şammuramat'ı kastediyor.

† Arrianos, İskender'in Seferleri, çev. Meriç Mete, İdea Yay., İstanbul, 2005, I, 23.

ğunu anlaması mümkün değildi. Hatta Darius'un İssos Savaşı sonucunda esir düşen karısı canının bağışlanması için İskender'in huzuruna çıktığında kimin kral olduğunu fark edemeyerek aralarında en "görkemli" görünüşe sahip olan Hefaeston'un dizlerine kapanmıştı. Ancak sefer ilerledikçe İskender'de de "Asyalılara özgü" birtakım tavırlar belirmeye başlamıştı. Artık Persler gibi giyiniyor, emirlerinin sorgulanmasına izin vermiyor, mutlak bir hükümdar gibi davranmaya çalışıyordu ancak bu yeni tavrını askerlerine kabul ettirebildiği söylenemez. Zaten bu tavrını kabul ettirebilseydi kendisini tarihe nakşeden bu olağanüstü zaferleri asla kazanamazdı. Makedon zaferlerinin arka planında tüm komutanların, hatta basit askerlerin fikirlerini korkmadan söyleyebildiği demokratik bir karar alma mekanizması vardı. İskender sadece bu ortak kararları uyguluyordu. Oysa Pers tarafında şah ne derse o oluyordu. Yanlış kararlar asla sorgulanmıyordu.

İssos Savaşı ertesinde İskender, Persleri denizden uzak tutma stratejisi gereği tüm Fenike kıyılarını işgal etti. Bazı kentler onu bir kurtarıcı gibi karşılarken Fenike'nin en önemli ticari şehirlerinden olan ada-kent Tyros İskender'e direndi. Tyros'un kuşatılması, yakılıp yıkılması ve halkının esir olarak satılması İskender seferlerinin karanlık taraflarını göstererek bu büyük fatihin itibarına gölge düşürmüştür.

Makedon ordusu Mısır'a kan dökmeden girdi. Mısırlılar zaten Pers idaresine karşı birkaç kez ayaklanmıştı, Makedonlara direnmediler. İskender akıllıca bir taktikle burada da Mısır tanrılarına saygılarını sundu. Hatta bunu biraz abartarak Mısır Tanrısı Amon'un oğlu olduğunu dillendirmeye başladı veya büyük fatihi bu sözlerle onurlandırarak hayatlarını garanti altına almaya çalışan rahiplerin methiyelerine ses çıkarmadı. Makedonya'dan yola çıkarken sıradan bir asker olan İskender, yavaş yavaş doğunun büyüsüne kapılıp kendini yaşayan bir tanrı olarak görmeye başlamıştı.

İskender'in Mısır seferi turistik bir gezi gibidir. İskender burada kaldığı süre boyunca hiçbir stratejik önemi olmayan sayısız kült merkezini, tapınağı ziyaret edip âdeta bir "Mısır kültür turu" yapmıştı. Ardından Babil'i ele geçirmek üzere bu ülkeden ayrılmıştı. Bu onun Akdeniz'i son görüşüydü.

Seferin bundan sonraki kısmı artık doğrudan Akdeniz tarihini ilgilendirmiyor. MÖ 332'de İskender Erbil yakınlarında Persleri son kez yenilgiye uğrattı. Savaş meydanından kaçan Darius sonunda kendi adamlarınca öldü-

İskender'i "Evrenin Düzenleyicisi" (Helios Kosmokrator) olarak betimleyen iddialı bir terracota büst. Yapıt önceki sayfalarda gördüğümüz sade İskender imajı ile tam bir zıtlık içindedir. (Cinquanténaire Müzesi, Brüksel)

rüldü. İskender ona görkemli bir cenaze töreni yaptırarak saygısını sundu. Böylece Darius'un yerini aldığını vurgulamak istiyordu, zaten Darius'un kızıyla evlenmişti. Askerlerini de İranlı kadınlarla evlendirdi. İskender yeni, melez bir ulus yaratmak istiyordu. Bu maksatla 40.000 İranlı genci Yunan kültürünü öğrenmeleri için Yunanistan'a gönderdi. Yunanistan'dan da on binlerce insanı Mısır, Babil, Hindistan ve Afganistan'a taşıyıp yerleştirdi. Hayalinde Yunan, Makedon, Pers, Mısır, Hint kültürlerinin aynı potada eridiği bir tür sentez, tüm insanlığın ortaklaştığı yeni bir dünya medeniyeti vardı. Ki modern tarihçiler onun bu planını "Helenizm" olarak adlandırmaktadır. Bu isim, yanlış yorumlandığı hâliyle "Yunanlaşmayı" değil, Yunan kültürü ile Doğu kültürü arasında bir sentez oluşturmayı ifade eder. Gerçekten de İskender'in hayalindeki bu "Batı-Doğu evliliği" büyük bir medeniyetin oluşmasını sağlamıştır. İskender'in kendisi bunu göremedi; MÖ 323'te çok genç yaşta, Babil'de hayata veda etti. Ölümü hakkında tüm büyük insanlarda olduğu gibi binbir türlü spekülasyon vardır. Ancak yaşama hızına bakıldığında kendini çok zorladığı anlaşılıyor. Kaynaklara göre, çarpışmalara en önde katıldığından yara almadığı bir savaş yoktur. Kısacık ömründe Yunanistan'dan, Nil'e, İndus ve Oxus (Ceyhun) nehirlerine uzanan devasa bir coğrafyayı fethetti. Bir bu kadar daha yaşasaydı –ki ancak 66 yaşında olacaktı– kimbilir neler yapacaktı? Babil'deki son günlerinde Arabistan'ı fethetmeyi kafasına koymuştu. Bu ideali gerçekleşmedi.

İskender'in kurduğu devlet uzun yaşamadı. Öldüğünde tek bir oğlu vardı, o da henüz bebekti. Sonunda imparatorluğu generalleri arasında paylaşıldı. Vefasız komutanları, İskender'in küçük oğlunu öldürterek Philippos soyunun gölgesinden kurtuldular. Ancak İskender'in temellerini attığı kültürel sentez dünyayı sonsuza dek değiştirecekti. Kurduğu ve kendi adını verdiği İskenderiye kenti yüzyıllarca dünya kültürünün en parlak hazinesi oldu. Batı-Doğu evliliği yeni dinlerin doğmasına yol açtı. İran tanrısı Ahura Mazda ile Zeus birleşerek Zeus-Oramasdes, Zeus ile Mısır Tanrısı Osiris birleşerek Serapis oldu. Küçük kent devleti içine sıkışmış olan Yunan vatandaşlık bilincinin yerini tüm insanlığın eşit olduğu evrensel bir dünya görüşü aldı. Artık Atinalılar, Spartalılar, hatta barbarlar yoktu, aynı kaynaktan doğan tek bir insanlık vardı. Bazı tarihçiler Hıristiyanlıktaki "evrensel insan" algısının kaynağının Helenistik kültür olduğunu düşünmektedir.

MÜSLÜMAN DÜNYADA İSKENDER

Osmanlı minyatürcülerin gözüyle İskender (sağda) ve Hızır peygamber (solda) vakvak ağacının yanında.

İskender'in ölümsüz mirası Müslüman kültüründe de kendisine karşılık bulmuştur. Ortaçağdaki Müslümanlar İskender'e öylesine saygı duymaktaydı ki Kuran'da adı geçen ve kimliği tartışmalı Zülkarneyn Peygamberin İskender olduğu savunuluyordu. Müslüman dünyada Farsça, Türkçe olarak çok sayıda *İskendernâme* kaleme alındı. Bunlar genelde İskender'in Asya içlerine yaptığı seferlerle ilgilidir ve gerçeklerle pek az bağdaşırlar. Bu öykülerde İskender, mitsel Yecüc-Mecüc kavmine karşı savaşır, onları durdurmak için surlar inşa eder, insan şeklinde meyveler veren vakvak ağacını ziyaret eder... Hayali unsurlarla dolu olsalar da bu öyküler Ortaçağ Müslümanlarının İskender'e beslediği saygıyı yansıtması açısından önemlidir.

REKABETTEN DOĞAN IŞILTI: *PERGAMON* (BERGAMA)

İskender'in vakitsiz ölümünden sonra fethettiği büyük toprakların generalleri arasında paylaşıldığını söylemiştik. Zamanla bu krallıklar da parçalanarak bölündü. Böylece ortaya her biri kendisini İskender'in gerçek varisi sayan çok sayıda krallık çıktı. Hatta İskender sakalsız dolaşmayı tercih ettiği için bir sakal-bıyık kesme modası baş gösterdi. Oysa özellikle Yunanlar o döneme kadar sakallı olmayı bilgeliğin veya cesaretin simgesi sayarlardı. Helenistik Çağ öncesinde Akdeniz'de Mısır dışında, olgun yaşta bir erkeğin sakalsız olması şaşılacak, tuhaf bir durumdu, oysa şimdi herkes İskender gibi görünmek için sakalını kesiyordu. Özellikle Romalılar MS 2. yüzyılda sakal yeniden moda olana kadar senatöründen sıradan askerine kadar sakalsız dolaşmayı tercih etti.

Taklit edilen sadece saçı sakalı değildi. İskender bilge bir hükümdardı, Aristoteles'in yanında yetişmişti. Asya'ya sefere çıktığında, yanında filozoflar, doğa bilginleri, coğrafyacılar da vardı. Askerler ilerlerken ordudaki biliminsanları haritalar çiziyor, çevredeki egzotik hayvanları, halkların kültürel özelliklerini kayda geçiriyorlardı. Bizzat İskender astronomi, tıp, matematik gibi bilimlerde Yunanlara göre oldukça gelişmiş olan Mısır ve Babil'deki bilginlerle tartışmaktan büyük zevk almıştı. Kuşkusuz Helenistik dönem krallarının İskender'i asıl bu özelliğiyle taklit etmesi çok daha önemliydi. Krallar âdeta rekabet hâlinde biliminsanlarına iş ve destek sağlıyor, her biri kendi kentinin dünyanın en büyük kütüphanesine ve en çok sayıda bilginine sahip olmasıyla övünüyordu. Helenistik dönem, rasyonel düşünce ve bilimsel çalışmaların altın çağıydı. Sadece hükümdarlar bunu desteklediği için değil. Yunancanın *lingua franca* olmasıyla tarihte ilk kez Mısır, Babil, İran, Hint biliminin birikimi ortak bir paydada buluşabiliyor, bilginler artık ortak dil Yunanca sayesinde birikimlerini paylaşabiliyorlardı. Kültürel sınırlar, dogmalar ve karşılıklı küçümsemeler kalktığından artık "barbarların bilimi", "Yunanların bilimi" diye bir ayrım yoktu. Bilim bi-

limdi. Bu dönemin olağanüstü bir atılımı da teorik bilimlerin yerini ilk kez deneyselliğin alışıydı. Eskiden bilginler sadece kalem erbabı kişilerdi, deneysel bilimlerle ilgilenmezlerdi. Şimdi ise merceklerle, kaldıraçlarla, buharlı aletlerle haşır neşir oluyor, ölülerin vücudunu açıp inceliyor, deney ve gözlem ilk kez teorik bilimle birleşiyordu. Yukarıda da söylediğimiz gibi Helenistik dönem "çılgın biliminsanlarının" çağıydı.

Helenistik devirde parlayan tüm kentleri burada tanıtmak mümkün değil ama bazılarını anlatmadan da olmaz. Örneğin, Pergamon sanatı, bilimi, tarihiyle Helenistik kültürün en önemli simgelerinden biriydi. Attalos hanedanı tarafından yönetilen kent tiyatrosu, kütüphanesi ve 19. yüzyılda Almanya'ya "kaçırılan" (gerçekte Osmanlıların verdiği yasal izinle taşınmıştır) Zeus Altarı'yla ünlüydü. MÖ 165 yılında inşası biten bu yapı kendi çağının gerçek bir şaheseridir. Almanya'ya taşınmadan önce kentin en yüksek noktasında yani akropoldeydi. Zeus Altarı devasa bir yapıt değildir, yaklaşık 35x34 metre kadardır, yani kare planlı mütevazı bir yapı olduğu söylenebilir. Fakat boyutlarının üzerinde etkileyici bir havası vardır ve yapıyı çepeçevre saran frizleri harikulade kabartmalarla doludur. Helenistik üslubun en güzel örneklerinden olan kabartmalar, önceki bölümlerde gördüğümüz Yunan tanrıları ile Titanların savaşını (Titanomakhia) betimler.

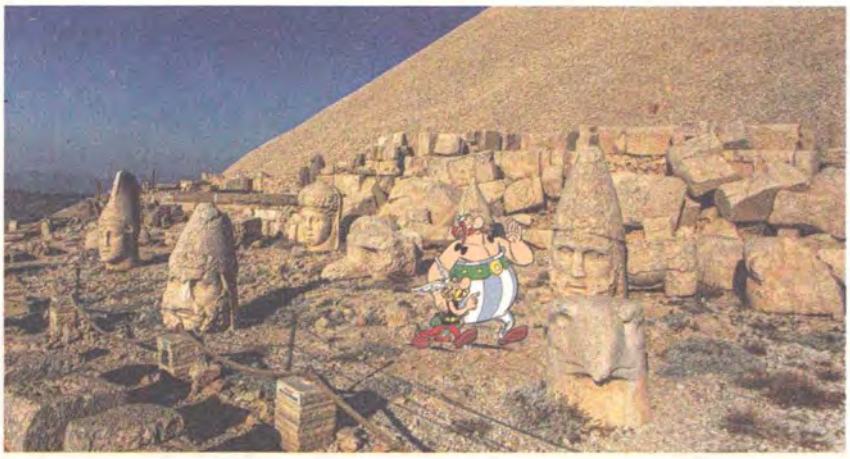

Bergama - Zeus Sunağı
Gaia'nın yükselişi ve Athena'nın saçlarından yakaladığı Titan.

Karakterler dalgalı saçları, acı ve çaresizlik dolu yüzleri ile Helenistik devrin tipik özelliklerini yansıtırlar.

Pergamon elbette sadece Zeus altarıyla ünlü değildi, bugün pek kullanılmasa da hâlen üretilmeye devam eden parşömenin de anavatanıydı. *Parşömen* kelimesi zaten "Bergama kâğıdı" (*charta pergamento*) anlamına geliyor.

ASTERİKS ANADOLU'DA!

"Asteriks Anadolu'da!" Ne yazık ki böyle bir Asteriks macerası yok. (Keşke olsaydı!) Goscinny ve Uderzo ikilisinin ölümsüz karakteri Galyalı Asteriks, çeşitli maceralarında Mısır, Libya, Britanya, İspanya, hatta Amerika'yı bile dolaşmıştı ama bildiğimiz kadarıyla Anadolu'ya gelmedi. Hâlbuki Asteriks'in halkı, yani Galliler veya Keltler Anadolu'da asırlar boyunca yaşadılar. Keltler bir zamanlar tüm Avrupa'ya yayılmış durumdaydı. İngiltere'de Galler (Wales) bölgesinin adı onlardan kalan bir hatıra. Fransa Romalılarca zaten *Galia* olarak bilinirdi. Galata semtinin de bir zamanlar Gallerin büyük kalabalıklar hâlinde burada konakladıktan sonra Anadolu'ya geçmeleri nedeniyle bu adı aldığı sanılmaktadır. Arrianos, İskender henüz Anadolu'ya geçmeden önce Keltlerle bir barış antlaşması yaptığını yazdığına göre o dönemde henüz Trakya'da yaşıyorlardı. Asteriks okurları Keltlerin en büyük korkusunun "göklerin başlarına yıkılması" olduğunu hatırlayacaktır. Arrianos da bu cesur ve savaşçı halkın sadece göklerin başına yıkılmasından korktuğunu söylemişti.

Keltler kalabalıklar hâlinde Anadolu'ya geçtikten sonra kendilerine bir yurt aradılar ve büyük kısmı Orta Anadolu'yu kendilerine yurt edindi. Roma döneminde Anadolu'nun merkezi Ankara, Çorum ve Yozgat çevresi *Galatia* adıyla anılmaktaydı. Yani o dönemde iki Gal ülkesi vardı, biri bugünkü Fransa'da, öteki ise Orta Anadolu'daydı. Zamanla Anadolu Keltleri yerli halk içinde eriyip gittiler ama arkeologlar ve tarihçiler hâlen Orta Anadolu kültüründe onlardan kalan izleri incelemeyi sürdürüyorlar.*

---

* Galatlar hakkında daha fazla bilgi için: Murat Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Parşömen kâğıdı olarak dillere yerleşmişse de parşömen bir kâğıt türü değil, işlenmiş hayvan derisidir. Akdeniz insanı parşömenden önce yazı için genellikle iki malzeme kullanabiliyordu. Bunlardan ilkinin kil olduğundan söz etmiştik. Kil tabletlerin hakkını yemeyelim, binlerce sene bozulmadan kalabilmeleri büyük yarar sağlamıştır. Bu sayede Sümer, Babil arşivlerini dün yazılmış gibi okuyabiliyoruz. Ancak kil fiziksel olarak elverişsizdi. Bir kere, hiç pratik sayılmazdı, tabletler ağır ve hantaldı. Bir öğrencinin üst üste konmuş on beş-yirmi kil tablet taşımak zorunda kaldığını düşünelim... Gerçekten çileli bir iş.

Ayrıca kil tabletler fazla yer kapladığından depolanması zordu. Pişirildikten sonra ikinci kez kullanılması veya yazım hatalarının düzeltilmesi mümkün değildi. Kırıldığı anda bütün değerini yitiriyordu. İkinci malzeme Mısırlıların kullandığı papirüs bitkisiydi. Papirüs kile göre katbekat avantajlıydı; hafif ve inceydi. Çok uzun metinler ve hacimli kitaplar yazıp bunları rulolar hâlinde saklamak mümkündü. Küçük bir öğrenci bile papirüs sayesinde Aristoteles'in kitaplarını birer ikişer eline alıp taşıyabilirdi. Az yer kapladığı için ruloları kütüphane raflarına dizmek de çok kolaydı. Sadece okuması biraz zordu. Kitabı okurken bir yandan da sarmak gerekiyordu. Kitabın sonuna gelindiğinde, başlardaki bir cümleyi tekrar okumak için tüm rulo tekrar başa sarılmalıydı (bunu kaset dönemine yetişenler hemen gözünde canlandıracaktır). Neyse ki zaman içinde insanlar rulo kitap yerine *kodeks* denen, sayfaların art arda dizilip kenardan ciltlendiği kitap formunu, yani günümüzdeki kitabı yapmayı akıl ettiler. Kitaplar ruloya

göre daha fazla yer kaplıyor ve daha ağır oluyordu ama okunacak yerleri bulmak çok daha kolaydı ve okunan kısmı tekrar sarmak gerekmiyordu. Şimdi elinizdeki bu kitabın eski usulle, yani rulo olarak basıldığını ve tam şu anda birinci bölümde aklınıza takılan bir konuya yeniden bakma ihtiyacı duyduğunuzu farz edin...

Kolay iş değil! O hâlde "Yaşasın kodeks kitaplar!" deyip tekrar meselemize dönelim. Papirüsün faydalarından söz ettik ancak dezavantajlarına değinmedik. Papirüs yalnızca Nil Nehri kıyılarında yetişen bir bitkiydi ve Mısırlılar papirüsü dışarıya ihraç etmekten hoşlanmıyorlardı. Rivayetlere göre, Pergamon kütüphanesinin gelişimini kıskanan Mısırlılar Anadolu'ya papirüs ihraç etmeye son verince, Pergamon kralları yeni bir yazı malzemesi bulunmasını buyurmuş, parşömen de böyle icat edilmişti. Parşömenin en büyük avantajı hayvancılığın olduğu her yerde sınırsız oranda üretilebilmesiydi. Yüzeyi papirüs gibi pütürlü değildi; yazması ve resim çizmesi daha kolaydı. Ortaçağ boyunca bol resimli dini veya din dışı konulu kitaplarda parşömen tercih edilmiştir. Parşömenin bir avantajı da üzerindeki yazıların silinip hataların düzeltilebilmesi ve derinin yeni kitaplar için yeniden kullanılabilmesidir. Gerçi bunun bir avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğunu söylemek zor; zira ortaçağda Hıristiyan rahipler bu yöntemle antik Yunan eserlerini silip "tertemiz" yaptıkları sayfaların üzerine kendi dogmatik metinlerini karalamışlardı. Neyse ki modern teknoloji sayesinde kimi örneklerde silinmiş yazı da okunabilmektedir. Böylece oldukça zorlu ama eğlenceli bir dedektiflik alanı doğmuştur. Aynı parşömen parçasının üzerinde Latince-Yunanca bir satış akdi, Kıptice veya İbranice dini bir metin veya Arapça bir dua bulunabilmektedir. Çin icadı olan kâğıt, Akdeniz kıyılarında 10. yüzyıldan sonra tanınmaya başladı ve hem papirüsün hem de parşömenin pabucunu dama attı. Yine de klasik bazı eserlerin, sözleşmelerin, diplomatik antlaşmaların vb. parşömene yazılmaya devam edildiğini biliyoruz. Zira her ne kadar kâğıt daha ucuz ve daha pratik bir yazı aracıysa da yırtılmalara ve zamanın yıpratıcı gücüne karşı parşömen kadar dayanıklı değildir.

BERGAMA SAĞLIK TANRISININ KENTİ

Asklepios, Fildişi, M S 5. yüzyıl, Liverpool Müzesi, England.

Pergamon aynı zamanda sağlık tanrısı Asklepios'un da kentiydi. Burada sağlık tanrısına adanmış Asklepion adlı bir şifa merkezi de vardı. İnsanlar bu sağlık merkezinde, su sesi, çamur kürü, şifalı sular ve müzik dinletisi ile tedavi edilmekteydi. Geleneğe göre Asklepios, insanları ölümsüz kılmak istediği için Zeus tarafından öldürülmüştü. Ama kızı Hygieia (yani "hijyen") babasının mesleğini devam ettirmişti. Antikçağın en ünlü hekimlerinden biri olan ve eczacılığın babası olarak anılan Galenos da Pergamonluydu. Asklepios tasvirlerinde gördüğümüz sağlığı ve uzun ömrü simgeleyen asaya sarılı yılan, aynı zamanda Pergamon'un da sembolüydü. Pergamon sikkeleri, üzerindeki asaya sarılı yılan figürüyle basılmaktaydı. Bugün Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de dahil bütün dünyada bu simge sağlığın ve sağlık hizmetlerinin sembolüdür. Gelgelelim tüm dünyaya Anadolu'dan yayılan ve Selçuklu şifahanelerinde dahi kullanılan bu sağlık simgesi bir dönem (2012-2018), doğduğu ülke olan Türkiye'de "yabancı kökenli" olduğu gerekçesiyle terk edildi.

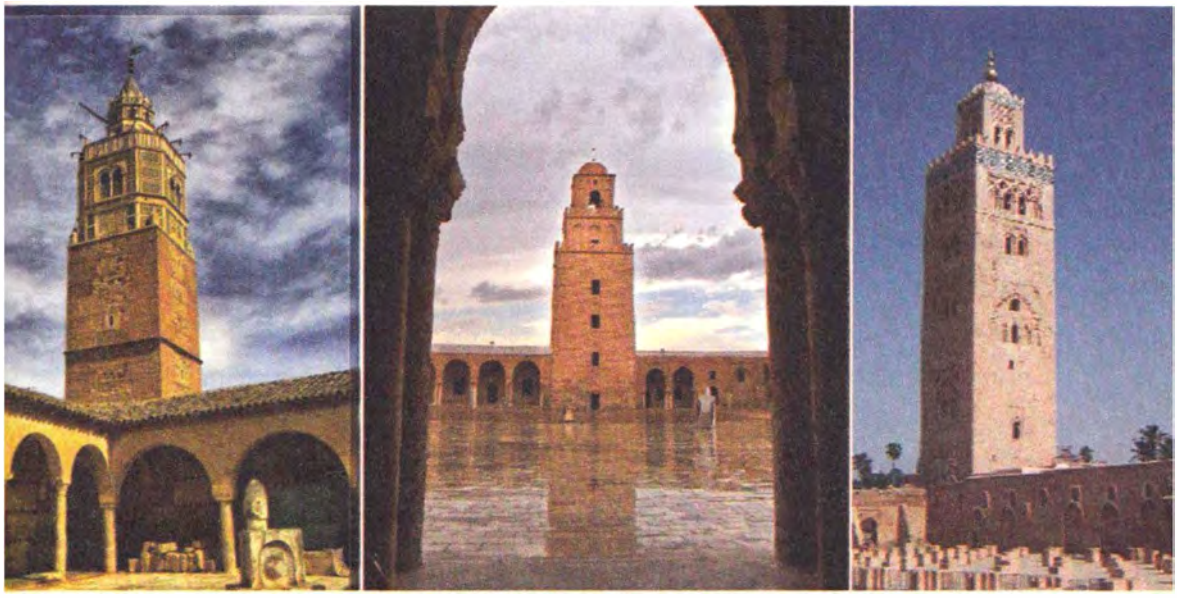
AKDENİZ'İN FENERİ: İSKENDERİYE

İskenderiye Feneri, antikçağın yedi harikasından biri kabul ediliyordu. MÖ 280 dolaylarında inşa edilen fenerin 130 metre yüksekliğe eriştiği sanılıyor. Tariflere göre fenerin alt kısmı kare planlıydı ve yapı daha küçük ilavelerle yükselmekteydi. İkinci katı sekizgen (oktagonal) ışık kaynağı olan aynanın bulunduğu son kat ise daire planlıydı.

Bugün piramitler haricinde, bu harikalardan hiçbirini görme şansımız yok. İskenderiye Feneri'ni ise sadece zamanında görenlerin anlattıklarından biliyoruz. Gerçi bazı sanat tarihçileri, fenerin neye benzediğini merak edenlere, bugün Mısır'daki ve diğer kuzey Afrika ülkelerindeki camilerin minarelerine bakmalarını öneriyor. Zira fenerin Müslümanlar Mısır'a geldiklerinde hâlen ayakta olduğu ve 14. yüzyılda yaşanan depremlerle yıkıldığı sanılmaktadır; zaten feneri resmeden Arapça yazmalara da sahibiz. İskenderiye Feneri Müslümanların mimarisine örnek olacak kadar ayakta kalmıştı. Mısır ve Kuzey Afrika camilerinin kule gibi minareleri, İskenderiye Feneri'nin tasvirlerini andırmaktadır. Özellikle Mısır'da Türk egemenliğini başlatan kişi olarak hatırladığımız Ahmed b. Tolun'un 879 yılında yaptırdığı Tolunoğlu Camisi'nin minaresinde bu etkiyi görebiliyoruz. Tunus'taki Kay-

İskenderiye Feneri (temsili) - Feneri yıkılmadan önce görmüş Ebu Hamid el-Gırnâtî'nin (öl. 1170) çizimi - Tolunoğlu Camisi

İskenderiye Feneri'nin planı örnek alınarak yapılmış minareler: Testur Camisi, Tunus - Kayravan Camisi, Tunus - Kutubiye Camisi, Fas

ravan veya Testur Camisi'nin minareleri ile Fas ve Endülüs minareleri ise İskenderiye Feneri'nin yaşayan torunları gibidir.

Sanatsal etkisi bir yana, İskenderiye Feneri elbette öncelikle karanlıkta denizcilere yol göstermek amacıyla yapılmış bir yapıydı ama mimari nitelikleri ona büyük bir hayranlık duyulmasına yol açtı. Öte yandan, bu konuyu maddi niteliğinden biraz uzaklaştırarak İskenderiye Feneri'ni bir metafor olarak da kullanabiliriz. Acaba İskenderiye limanına yaklaşan yabancı denizcileri asıl etkileyen bu fener miydi yoksa ardındaki şehrin zenginliği ve büyüsü mü? Bu fener sadece denizcilere mi yol gösteriyordu yoksa tüm Akdeniz'i aydınlatan bir ışık mı saçıyordu? İskenderiye şehrinin kendisi başlı başına bir fener olarak düşünülemez mi? Gelin buna birlikte karar verelim.

Büyük İskender Mısır'a girdiğinde, bu ülkede Nil Nehri'ne bağımlı bir akarsu kültürü ve uygarlığı vardı. Mısır'ın, Akdeniz kıyısındaki birkaç Yunan kolonisi haricinde "denizlere küs" bir yapısı olduğundan söz etmiştik. İskender bu yapıyı değiştirdi. Nil Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü deltada muhtemelen en büyük eserini meydana getirdi: Aleksanderia ya da Arapçadan dilimize geçmiş hâliyle İskenderiye kenti... İskender, bu kentin kurmak istediği "sentez insanlık kültürü"nü yansıtan bir havası olmasını istiyordu.

Öyle de oldu. İskenderiye, dinlerin ve dillerin birbirine karıştığı kozmopolit bir şehir, Akdeniz'in en önemli kültür ve bilim merkezi oldu. Kentte Makedon ve Yunanlar haricinde, Yahudiler, yerli Mısırlılar olan Kopt (Kıpti) halkı, Fenikeliler, Sudanlılar kısacası her halktan insan bir arada yaşıyordu. Dinleri de birbirine karışmıştı. Önceden de söylediğimiz üzere Zeus ile Mısır tanrısı Osiris (Apis) bu şehirde birleşerek Serapis olmuştu. Bu türden ortak tanrılar farklı halkların birliğini de simgelemekteydi. Temel anlaşma dili Yunancaydı ama Yunanca dışında Koptça, Aramice gibi diller de konuşulmaktaydı. Mısır'ı yöneten Makedon soyundan gelen hükümdarlar Yunanca konuşuyorlar ve yerli dilleri bilmiyorlardı. Bu hükümdarlar arasında en tanınmışı, bizim de adından söz ettiğimiz VI. Kleopatra'dır. Kleopatra filmlerde karşımıza genellikle esmer, simsiyah saçlı bir Mısır güzeli olarak çıkar. Gerçekte ise Kleopatra Makedonya kökenli, Yunanca konuşan, Mısır dillerinden hiçbirini bilmeyen yabancı bir kraliçeydi.

İskenderiye'de Zeus'un kızları, sanat ve bilimlerin koruyucusu olarak görülen *Musae*'ler için *Musaeum* adlı bir bilim-kültür merkezi inşa edilmişti ("müze" sözcüğü buradan gelmektedir). Burada 400.000 papirüs kitap olduğu söylenir. Musaeum'un bir bölümü zooloji, bir kısmı ise botanik araştırmalarına ayrılmıştı. Aynı zamanda burada bir gözlemevi (rasathane) de vardı. Musaeum'daki bilimsel araştırmaların başına ise Anadolu kökenli ünlü biliminsanları Aristarkhos (MÖ 310-230) ve Eratosthenes (MÖ 276-194) getirilmişti. Her iki biliminsanı da yalnız kendi çağlarının değil, bütün çağların en büyük dehaları arasındadır. Aristarkhos, sanılanın aksine Güneş'in Dünya etrafında değil Dünya'nın Güneş'in etrafından döndüğünü keşfeden kişiydi. Aristarkhos böylece dünya merkezli evren kuramını geçersiz kılıyordu. Ancak onun bu keşfi Aristoteles'in Dünya merkezli evren modeli ile çeliştiğinden asırlar boyunca kabul görmeyecekti. Tâ ki büyük gökbilimci Kopernik (1473-1543) tarafından yüzyıllar sonra doğrulanana kadar. Aristarkhos'un tek keşfi Dünya'nın Güneş'in etrafında dönmesi değildi, ayrıca Ay'ın da Dünya etrafında döndüğünü ve ışığını Güneş'ten aldığını keşfetmişti.

Meslekdaşı Eratosthenes ise bir bilim dalı olarak coğrafyadan söz eden ilk kişidir. Bu sözcüğün yer tanrıçası Gaia veya Gea'dan geldiğini söylemiştik. Yunancası *geografia* olan bu sözcüğü sonraki yüzyıllarda Araplar

ANTİKÇAĞIN YEDİ HARİKASI

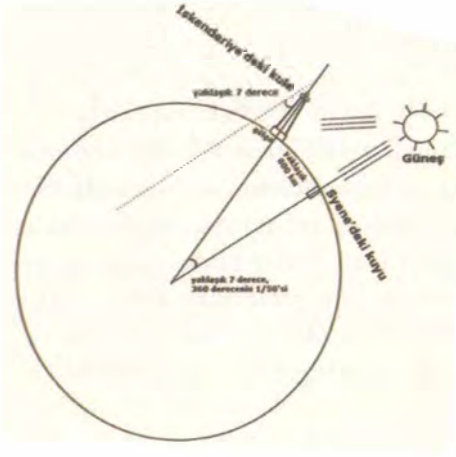

Rodos Heykeli

Antikçağın yedi harikasını herkes duymuştur. Listedeki yedi eserden Babil'in Asma Bahçeleri haricindeki diğer altısı Akdeniz kıyılarındaki ülkelerdeydi. Mısır'daki Keops piramidini de saymazsak diğer beşi denize çok yakındı. Atina'daki Zeus heykeli ve Halikarnassos'ta (Bodrum) satrap Mausollos'un mezarı olan Mausoleum ("mozole" kelimesi buradan gelir), eskiden deniz kıyısında olan ama şimdi alüvyonlar yüzünden denizle bağlantısı kopmuş Efes'teki Artemis Tapınağı gibi... Listedeki iki eser ise Akdeniz'in "içinde" sayılırdı. Rodos'un devasa bronz heykeli ve İskenderiye Feneri (diğer adıyla *pharos*). Bugün listedeki yapılardan sadece Keops Piramidi günümüze ulaşabilmiştir. Haçlı seferleri sırasında taşları sökülüp kale yapımında kullanılan Mausoleum'un bugün sadece temelleri durmaktadır. Efes Artemis Tapınağı'nın yerinde bugün birkaç sütun parçası vardır. Bronzdan yapılmış olan Rodos heykelinden geriye kalanlar, anlatılanlara göre 7. yüzyılda Araplar tarafından eritilip sikke döktürülmüştü. Atina'daki Zeus heykeline ne olduğu bilinmiyor. Bir zamanlar Akdeniz insanlarının hayranlıkla seyrettiği bu eserler günümüzde yalnız hikâyelerde kalmıştır.

"coğrafya" olarak telaffuz edecek, Türkçeye de bu hâliyle geçecekti. Eratosthenes'in adını ölümsüz kılan en büyük başarısı dünyanın çapını doğru hesaplamasıydı; tam olarak 39.250 km, yani %1,6'lık bir yanılma payıyla. Uydular ya da modern ölçüm cihazları yokken Eratosthenes bu işi nasıl başarmıştı? Aslında bunu yapabilmesini sağlayan, dünyanın küre şeklinde olduğunun farkında olmasıydı. Eratosthenes İskenderiye'nin güneyinde, ekvatora yakın bir kent olan Kyene'de öğle vakti hiç gölge olmadığını duymuştu. Bunun sebebinin güneş ışınlarının bu kente dik olarak düşmesi olduğunu biliyordu. Bir yardımcısını göndererek İskenderiye-Kyene arasındaki mesafeyi ölçtürdü ve bunun 5000 stadium (785 km) olduğunu öğrendi. Kyene'den daha kuzeyde olan İskenderiye'de öğle vakitlerinde güneş ışınları güneş saati üzerinde 7 derecelik bir gölge oluşturmaktaydı. Şimdi 7 derecelik açının, yani dünyanın yaklaşık ellide birinin 785 km'ye eşit olduğu anlaşıldığına göre geriye sadece 785 ile 50'yi çarpmak kalıyordu. Sonuç, bugünkü değer olan 40.075 km'ye oldukça yakın (bazı kaynaklarda 39.250, bazılarında 41.000 km) bir değerdeydi. Eratosthenes dünyanın eksen eğikliğini, güneşe olan mesafesini de ölçmüştü. 365 günlük takvimin gerçek güneş yılından geri kalmaması için takvime artık gün eklenmesini de onun başlattığı söylenir.

Musaeum'da ders veren hocalardan biri, okul yıllarımızdan hatırladığımız Eukleides, yani Öklid (yaşamı ~MÖ 300'ler) idi. Eukleides iki nokta arasındaki çizgiyi "doğru" olarak adlandırmıştı ve bu çizginin sonsuza dek uzatılabileceğinden söz ediyordu. "Ee, ne var ki bunda?" diye sorabiliriz. Bu çıkarımıyla Eukleides uzayın sonsuz olduğunu anlatmak istemekteydi ki onun bu düşüncesi yakın çağlara kadar reddedildi. Hatta asırlar sonra benzer bir yorumda bulunan İtalyan gökbilimci Bruno 1600 yılında kiliseye meydan okuduğu gerekçesiyle yakılacaktı. Uzayın sonsuz olduğu düşüncesi binlerce sene boyunca

Eratosthenes'un dünyanın çevresini ölçmesinin yazılı anlatımlara göre tasviri

insanların kabul etmek istemediği bir düşünceydi. Bunun yerine dünyayı kristal bir kapakla örtülmüş bir tepsi gibi düşünmek daha az korkutucuydu. Ama şimdi İskenderiye'nin özgür düşünce ortamında bir dizi biliminsanı bu kalıplaşmış düşüncelere meydan okumaktaydı. Öklid'in kurduğu okulda yetişen Apollonios (MÖ 240-190) geometriyle ilgileniyordu ve çember, elips, parabol ve hiperbol gibi şekiller üzerine çalışıyordu. Onun zamanında gezegenlerin çember şeklindeki yörüngelerde olduğu sanılıyordu. Bundan şüphe duyan Apollonios gezegenlerin yörüngelerinin elips şeklinde olduğunu ileri sürdü. Aksi hâlde yörüngelerdeki yavaşlama ve hızlanmayı açıklamak mümkün olamazdı.

Bütün bunlar günümüz insanına çok basit bilgiler gibi gelebilir, gezegenlerin elips yörüngede döndüğünü artık ilkokulda bile öğretiyorlar. Ancak Apollonios'un çağında elips yörüngeler önemli bir düşünsel kırılmayı temsil ediyordu. Hatta Apollonios'tan sonraki asırlarda, özellikle de Hıristiyanlık çağlarında bu fikirleri öne sürmek daha da tehlikeli hâle geldi. Apollonios'tan 1800 sene sonra yaşayan Alman gökbilimci Kepler (1571-1630) aynı keşifte bulunduğunda da kiliseden itirazlar yükselmekte gecikmemişti. Peki, gezegenlerin çember ya da elips yörüngeye sahip olup olmaması neden bu kadar önemli tartışmalar doğurmuştu? Bunun sebebi ortaçağda insanların çemberi kusursuz bir şekil olarak kabul etmelerinde gizli. Evreni Tanrı yarattığına göre gök cisimlerini ve onların yörüngelerini de kusursuz çemberler olarak yaratmış ve çember şeklindeki yörüngeleriyle tüm gök cisimleri birbirlerini engellemeden mükemmel bir düzende dönüyor olmalıydı. Gezegenlerin elips yörüngelere sahip olduğunu söylemek, bu "mükemmel" evren tezine bir başkaldırı gibi görünmekteydi. Elips yörüngeler hızlanıp yavaşlayan, birbirinin yörüngelerinden geçen ve düşük ihtimalle de olsa çarpışma riski olan gezegenler demekti. Bu da Tanrı'nın var ettiği kusursuz evren modeliyle çelişkili bir sonuç olarak görülmekteydi. Tanrı'nın, kusurları olan bir evren yaratamayacağı düşüncesine bağlı kalan kilise gezegenlerin dönüş yasasını değiştiremeyeceği için çareyi Apollonios ve Aristarkhos'a ait hemen tüm metinleri ortadan kaldırmakta bulmuştu.

İskenderiye bilimi tıp alanında da kendi çağının çok ötesine geçmişti. Khalkedon'da (Kadıköy) doğmuş, ömrünün büyük kısmını İskenderiye'de geçirmiş olan Herophilos (MÖ 335-280) modern tıbbın gerçek öncüsü

İnsanlığın içine hapsolduğu dar evren modelinden sıyrılıp sonsuz evrenle tanışmasını anlatan Camille Flammarion'un (1842-1925) gravürü (1888)

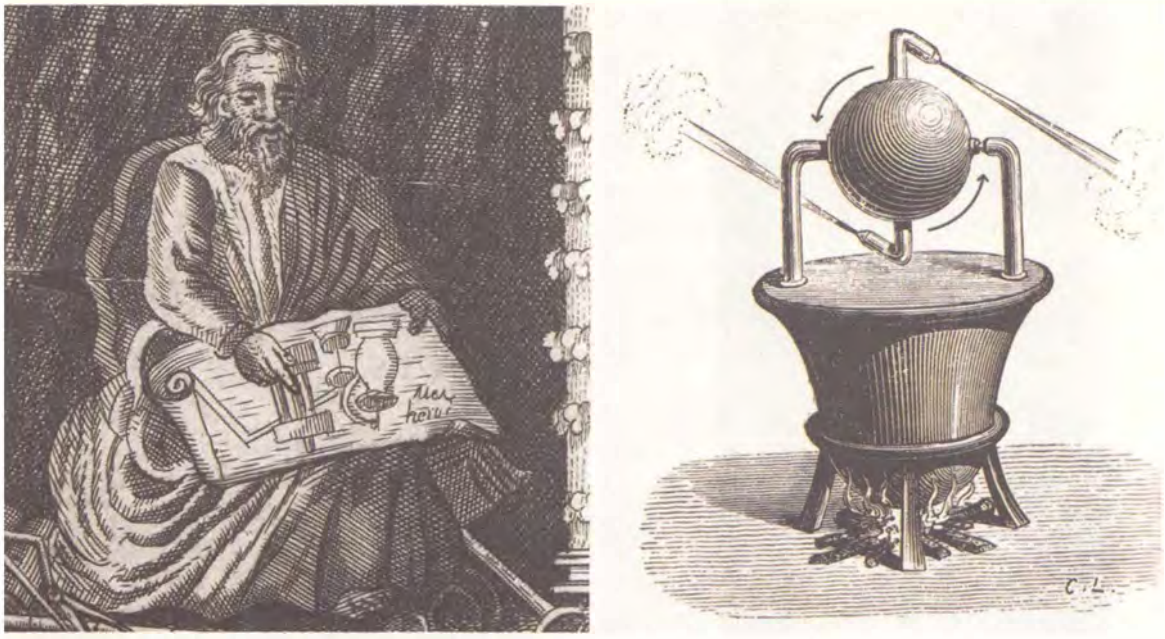
sayılır. Zira Herophilos'tan önce meşhur Hippokrates (MÖ 460-377), Aristoteles gibi tıp konusuna eğilenler insan vücudunu açıp içine bakmamışlardı. Onların tıp geleneği, vücuttaki dış belirtileri incelemek, masajla tedavi, sıcak su kürü ve şifalı otlara dayanmaktaydı. Cerrahi müdahale tıbbın henüz başvurduğu bir yöntem değildi. Kadavra üzerinde çalışmak bir

tabu olduğundan, hekimler hayvanların içini açarak insan vücudunu anlamaya çalışıyorlardı. İnsan vücudu hakkında bilgileri son derece zayıftı. Mesela ruh ve düşünce merkezinin kalp olduğunu sanıyorlardı. Aşk, nefret, sevgi gibi duyguların kaynağını beyin değil, kalp olarak görüyorlardı. Bugün de o dönemlerin hatırasına insanlardan "kalpsiz", "yüreksiz", "iyi kalpli" vb. diye söz ediyoruz.

Herophilos ve çalışma arkadaşı Erasistratos (yaşamı ~MÖ 250'ler), bilindiği kadarıyla altı yüz kadar ameliyat yaparak tıp tarihini değiştiren kişiler oldular. Kalbin değil, beynin vücudu idare eden organ olduğunu ilk onlar öne sürdü. Öte yandan, Hıristiyanlığın hâkim olduğu dönemle birlikte kadavra incelemeleri yasaklandı ve Herophilos'un çalışmaları yok edildi. Müslümanlar da kadavra inceleme konusunda Hıristiyanlar kadar hevessizdi. Böylece hekimler yine sararmış diller, morarmış gözaltlarına bakarak hastalık "teşhis" etmek, hastaları terleterek ya da kanlarını alarak (hacamat) iyileştirmeye çalışmak zorunda kaldı. Kilise bu çabaları bile gereksiz görüyor, hastalanan kişinin, iyileşmek istiyorsa arınmış bir kalple dua etmesinin yeterli olduğunu ilan ediyordu. Hatta bazı din adamları, hastalığa yakalanan kişinin iyileşme çabasının dahi Tanrı'nın kararına başkaldırı olduğunu düşünüyordu. Edward Jenner (1749-1823) çiçek aşısını bulduğu zaman kilise, çocukların aşılanmasını Tanrı'nın iradesine karşı çıkmak olarak yorumlamıştı.

İskenderiye'nin bir diğer özelliği de dünyada buhar gücüne dayalı ilk mekanik araştırmaların yapıldığı yer olmasıydı. Ktesibios (~MÖ 270) adlı bir mekanikçi burada bir mekanik okulu kurmuştu. Bu okulda yetişen

Heron'un "buhar makinesi"nin yazılı anlatımlara göre yapılmış bir çizimi

Heron (~MS 62) bildiğimiz ilk buharlı makineyi icat etmiştir. Heron'un buhar makinesi üstü kapalı bir kazanda kaynatılan suyu buharlaştırarak bir borudan metal bir topa getiriyor, bu toptan çıkan ve ters yönde uzayan iki küçük boru topun sürekli dönmesini sağlıyordu. Aslında bu bir makineden ziyade bir "oyuncak" gibi düşünülebilir çünkü ortada bir üretim amacı yok. Ancak bu "oyuncak" yüzyıllar sonra icat edilecek buhar makineleriyle aynı prensiple çalışıyordu. Buhar gücünün Yunanlar ve Romalılar tarafından otomatik açılan kale kapıları, müzik aletleri ve eğlencelik çeşitli makinelerde kullanıldığını biliyoruz. Fakat bu gücü sanayide kullanmaya çalışmamışlardır. Peki neden? Yunanların ve Romalıların ağır işlerini yaptıracakları çok sayıda köleleri vardı, bu nedenle teknolojiyi geliştirmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Öte yandan, J. G. Landels'a göre Yunan ve Romalılar isteselerdi de buhar gücünden yeteri kadar yararlanamazlardı çünkü ancak 17. yüzyılda keşfedilen kok kömürünü kullanmayı bilmiyorlardı. Salt odun yakarak elde edilecek buhar gücü de hiçbir zaman sanayileşmeye yetecek bir enerji sağlamayacaktı.* Böylece bu dönemdeki buharlı makineler eğlencelik araçlar olmaktan öteye gidemedi.

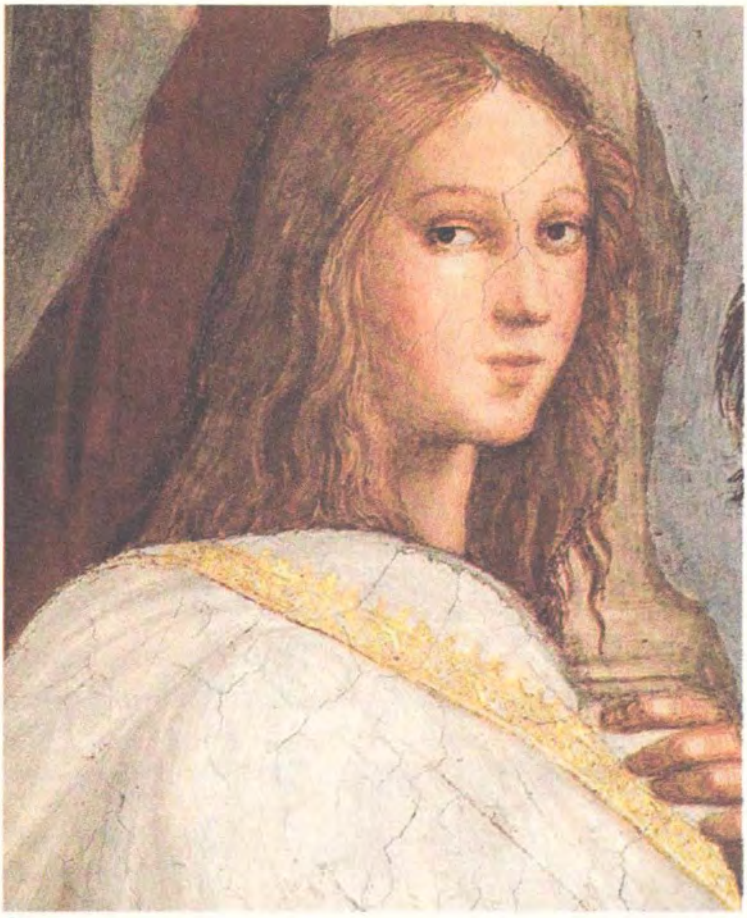
* J.G. Landels, *Engineering in the Ancient World*, University of California Press, 2000. (e.n.)

Bu ilginç öykünün de sonuna geliyoruz. İskenderiye'nin ışıltısı bir anda olmasa da yavaş yavaş söndü. Milattan sonraki asırlarda kentte bilimsel çalışmalar giderek azaldı. 4. yüzyıla gelindiğinde İskenderiye artık gizemci paganlarla Hıristiyanların çatıştığı bir kent olmuştu. MS 391'de Hıristiyanlar pagan inançların simgesi olarak gördükleri Musaeum'u ve yine bir kültür merkezi olan Serapis Tapınağını (Serapion) içlerindeki on binlerce kitapla birlikte yaktılar. Kentte bilimsel çalışmaların sona erişinin en dramatik simgesi bu değildi aslında. Kütüphanenin yakılışından bir süre sonra, 400 yıllarında İskenderiye'ye dönerek burada felsefe dersleri veren antikçağın en ünlü kadın biliminsanı Hypatia'nın hikâyesi, Akdeniz'de Helenistik bilim ve felsefenin çöküşünün esas simgesi olarak görülür. Hypatia İskenderiye'nin katı düşünceli patriği Kyrilos'un gözünde "kötülüğün ve günahkârlığın" simgesiydi. Bir kadın olarak erkeklere ders vermesi, pagan olduğu hâlde Hıristiyan öğrencilerin de saygınlığını kazanması, dogmalar yerine Platon ve Aristoteles'i eleştirel bir dille öğretmesi, öğrencilere kutsal metinlere karşı şüphe aşılaması onun "büyük suçları" idi. Sonunda Hypatia fanatik bir grup Hıristiyan tarafından büyücülükle suçlandı ve taşlanarak öldürüldü. Hypatia taşlanarak öldürülürken Mısır ve İskenderiye kendi karanlık ortaçağına doğru hızla ilerlemekteydi.

Alejandro Amenabar'ın 2009 yapımı "Agora" filminde Serapion'un Hıristiyanlar tarafından yıkılmasını gösteren sahne.

HYPATIA

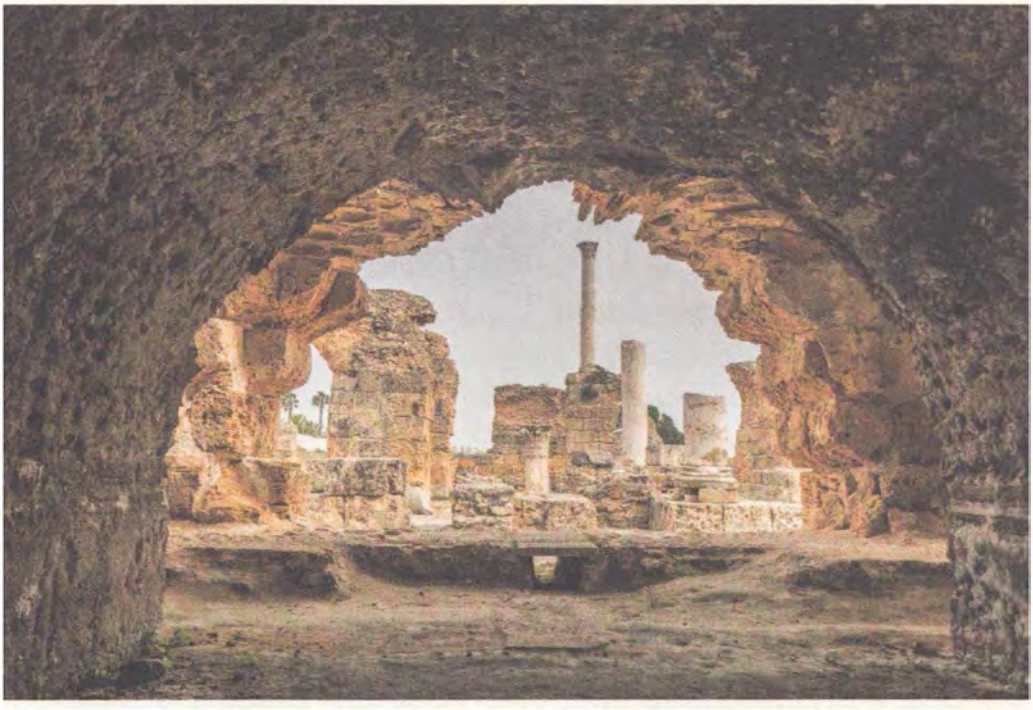

Hypatia'nın nasıl göründüğünü bilmiyoruz. Bazı sanat tarihçilerine göre, Raffaello'nun ünlü freski *Atina Okulu*'nda göze çarpan tek kadın figür Hypatia'yı temsil etmektedir (üstte). Bu figürü ilginç kılan özellik, onlarca erkek figür arasından seyirciye bakan (Raffaello dışında) tek figür olmasıdır. Bazı sanat tarihçileri ise Mısır'daki Helenistik dönem mezar resimlerinden yola çıkarak Hypatia'nın esmer bir Yunan görünümünde olduğunu savunmuşlardır.

"KARTACA YIKILMALIDIR!"

Romalı ünlü politikacı Cato (MÖ 234-149) tarihte bu ünlü cümlesiyle hatırlanır. Cato bu cümleyi her senato toplantısında tekrar edermiş. Konu ister Roma'daki ekmek iaşesi olsun, ister yükselen fiyatlar, söz sırası Cato'ya geldiğinde aynı cümleyi tekrarlarmış: "Kartaca yıkılmalıdır" (Lat. *Carthago delenda est*). O günkü konu her ne olursa olsun Cato Romalılara öncelikle Kartaca'nın yok edilmesi gerektiğini hatırlatırmış.

Cato'nun "takıntısı" olan Kartaca bugün Tunus'un sınırları içinde yer alıyordu. "Yer alıyordu" diyoruz, çünkü orada bugün görecek fazla bir şey yok. Romalılar Cato'nun tavsiyesine uyarak Kartaca'yı sonunda tamamıyla

Bir zamanlar Akdeniz'in en büyük şehirlerinden biri olan Kartaca'dan geriye kalanlar

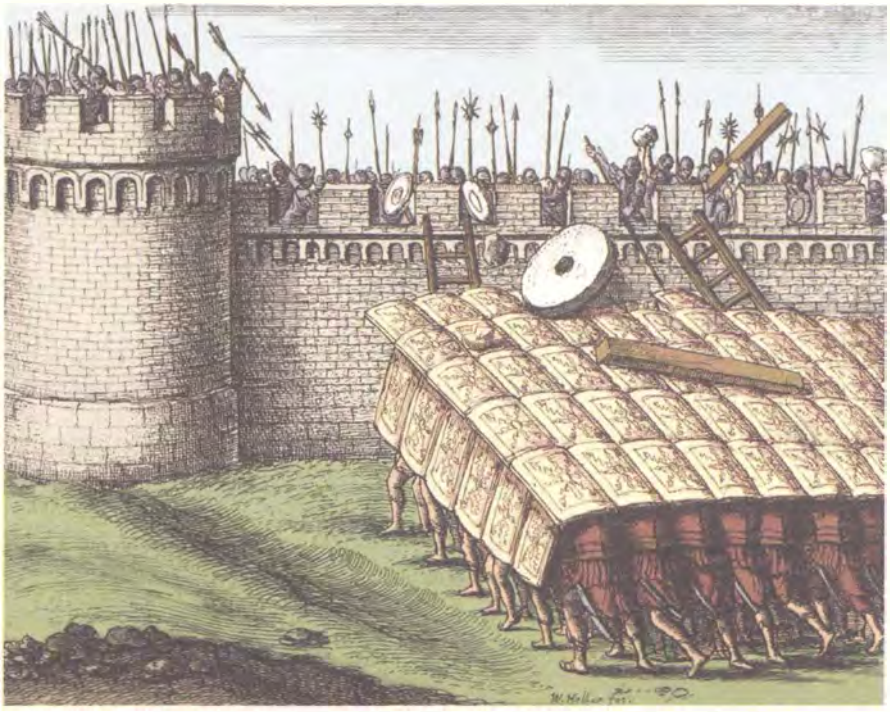
yok ettiler, şehri yakıp yıktılar, halkını ise köle olarak sattılar. Günümüzde şehrin kalıntılarını gezen turistler "Kartaca denen yer burası mıymış!" diyerek hayal kırıklıklarını dile getirebilirler, zira geriye birkaç sütun kalıntı-

sından başka bir şey kalmamıştır. Kalanlar da aslında eski mamur kente ait olmayan, çok sonraları buraya tekrar yerleşenlere aittir.

Romalıların bu öfkesinin nedeni Kartaca'nın, Akdeniz'e yayılmalarının önündeki en büyük engel olmasıydı. Aynı durum elbette Kartaca için de geçerliydi; onlar da Roma'nın yok olmasını arzu ediyordu.12. bölümde bu öfkenin kaynağının mitolojide nasıl açıklandığını görmüştük. Roma kentini kuracak olan Troyalı kahraman Aeneas, Kartacalıların atası Kraliçe Dido'yu terk etmiş ve Dido bu ayrılığa dayanamayıp kendini öldürmüştü. Ama ölmeden önce Roma şehrini lanetlemeyi ve kendi soyuyla Romalılar arasında ölümüne bir mücadele başlatacak kin tohumlarını ekmeyi ihmal etmemişti. Soyundan geleceklere Romalılardan intikamını almalarını söylemişti. En azından bu mite inanan Romalılar için iki şehir arasındaki düşmanlık bu kadar eskilere uzanmaktaydı.

Gerçekte ise Kartaca ve Roma arasında yüzyıllar boyunca bir dostluk ve çıkar birliği olmuştur. Zaten Romalılar, MÖ 260'a kadar etkin bir donanmaları olmadığı için Kartaca'ya düşmanlık etmeye yeltenemezlerdi. Roma Kartaca ile iyi geçinmeye özen gösterdiği bu yüzyıllar boyunca İtalyan yarımadasındaki kentlerle savaşıp durmuş ve burayı kendi idaresi altında birleştirmek için uğraşmıştı. Bu hedefleri sonuç verdi ve o dönemde rakipleri olan Etrüskler ile birlikte çok sayıda Latin kavmi bir bir yenilerek Roma egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştı. Çizme şeklindeki yarımadada Romalılara direnen son kentler çizmenin topuğundaki ve burnundaki Yunan kentleriydi. Romalılar Yunanlara savaş açtıklarında kimse kazananın Romalılar olabileceğine ihtimal vermiyordu. Neden? Çünkü önceki bölümlerde bahsetmiş olduğumuz Yunan-Makedon *phalanks*'ına hiçbir güç meydan okuyamazdı. Koskoca Persler bile bu savaşçılar karşısında yenilip dağılmışlardı. Ancak Romalıların da bazı avantajları vardı. Bunlardan biri, savaş sanatına getirdikleri yeniliklerdi; gerçek bir ordu disiplini kurmuşlardı. Uzun mızraklar değil, kısa kılıçlar ve fırlatmalık kısa mızraklar taşıyan Roma lejyonları, kalkanlarını kapatıp kaplumbağa (testudo) biçimi alarak kendilerini savunuyor, âdeta bir tank gibi istedikleri her düşmanın yanına yaklaşabiliyorlardı.

Romalıların asıl avantajı askeri disiplinin yanı sıra çok sayıda askerleri olmalarıydı. Öyle çok askerleri vardı ki Yunan kentlerinin yardımına gelen Epiros Kralı Pirus MÖ 297'de Romalıları ardı ardına yenilgiye uğratmışsa da

Romalıların meşhur *testudo* savunması

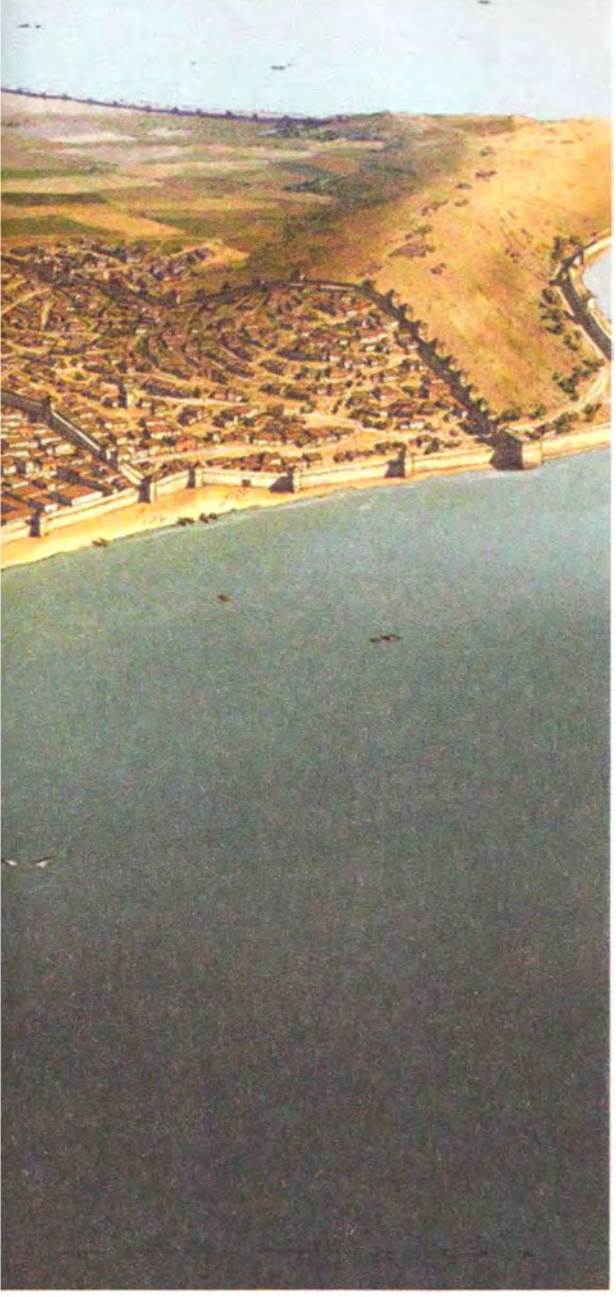
Romalılar her defasında yok olan ordularının yerine yenisini kurabilmişlerdi. Sonunda Pirus, savaş meydanlarında kazansa da savaşın kendisini yitirdiğini anladı ve İtalya'yı terk ederek ülkesine geri döndü. O gün bugündür, kazananın daha fazla kayba uğradığı zaferler için "Pirus zaferi" deyişini kullanıyoruz.

Peki ama Romalıların ölen bu kadar çok askeri varken nasıl olup da ordularını hemen yeniden kurup tekrar savaşa dönebiliyorlardı? Bunun cevabı antikçağdaki yurttaşlık kültüründe gizlidir. Antikçağda ordular, şehirlerin gerçek vatandaşlarından kurulmaktaydı. Yunan kentlerinin az sayıda vatandaşı vardı ve kentler arasında asla birlik kurulamıyordu. Oysa Romalılar vatandaşlık ve ittifaklar konusunda hayli esnekti. Roma tarihi aynı zamanda Roma vatandaşlığı konusundaki katı kuralların da esneme tarihidir. Romalılar Yunanların aksine, kentlerine gelen yabancılara da vatandaşlık hakkı verebiliyordu. MÖ 90 civarında İtalya'da yaşayan tüm erkekler Roma vatandaşı kabul edilmişti. Bu, antikçağda daha önce görülmemiş bir şeydi. Zamanla Roma, idari sınırları içindeki farklı halklara, Yunanlara, Yahudilere de va-

tandaşlık hakkı tanınmaya başladı. İmparator Caracalla (188-217) Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan bütün halklara (erkeklere) vatandaşlık hakkı tanıdı. Böylece Akdeniz boyunca her dinden ve ulustan insan eşit vatandaşlık hakkını elde etmiş oldu. Bu uygulama ortaçağda unutulacak ve ancak Fransız Devrimi'yle yeniden hatırlanacaktı.

Roma vatandaşlığına geçişin kolay oluşu, Roma ordusunun asker sıkıntısı çekmemesini sağlıyordu. Ayrıca yirmi yıllık görev süresi dolan askerlere ekip biçmeleri için tarım arazileri veriliyor, bu da orduya katılımı cazip kılıyordu.

Romalılar tarafından yıkılmadan önce Kartaca Limanı böyle görünüyordu.

Bir Romalının en büyük düşü, emekliliğinde kafasını dinlemek için kırsal alanda, sessiz bir köşedeki çiftliğine çekilmek, burada bağ bahçe işleriyle uğraşmaktı. Bu sadece sıradan insanın özlemi değildi. Roma tarihi boyunca birçok büyük siyasetçi, hem de gücünün zirvesindeyken kendi arzusuyla politikayı bırakıp Roma'yı terk ederek kırsala çekilmiş, kendini üzüm yetiştirmeye, zeytin toplamaya hasretmiştir.

Kartacalıları unuttuk! Kartacalılar, savaşmak ve kırda dinlenmekten başka bir arzusu olmayan Romalılar gibi değildi. Onlar tüccar bir halktı. Akdeniz'in en başarılı tüccarları olan Fenikelilerin soyundan geliyorlardı. Savaşçı sayılmazlardı. Kaliteli kumaşlarla giyinmeyi, süslenmeyi, zarif sofraları, kısacası lüks bir yaşamı seviyorlardı. Bu nedenle ticareti, zarif zevkleri küçümseyen, zarifliği "kadınsılık" ve "zayıflık" olarak gören Romalılarla tam zıt karakterdeydiler. Bu savaşta "Romalıların kazanması kaçınılmazdı" diye düşünebiliriz ama tam olarak öyle değil. Kartacalılar zeki insanlardı, iyi denizciydiler. Zengin oldukları için en savaşçı kavimleri kendi yanlarına çekebiliyorlardı. Üstelik demokratik rejime ve liyakata önem veren bir sisteme sahiptiler. En yetenekli kişilerin önünü açan bir sistemdi bu, tıpkı Roma'da olduğu gibi. Bu sistem, Hasdrubal ve Hannibal gibi Roma'ya dehşet salan komutanları yetiştirmişti. Kartaca'yı yenmek Roma için hiç de kolay olmadı. Hatta Romalıların tüm Akdeniz'de verdikleri en zorlu savaşın Karta-

ca'ya karşı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

MÖ 264-146 yıllarında aralıklarla süren Kartaca-Roma savaşına Romalı tarihçiler Pön Savaşları adını vermişlerdi. Bu isim Romalıların Kartacalılara taktıkları *Pön*'den (Punic) geliyor. Aslında bu sözcük de Yunanların Fenikelilere verdiği *Phoenikian*'dan türemiştir. Fenikelilerin çok iyi denizciler olduğundan önceki bölümlerde söz etmiştik. Yunanlar gibi onlar da Akdeniz'in dört bir yanına koloniler kurmuşlardı ki Antalya'nın turunçgilleriyle ünlü Finike ilçesinin de bu kolonilerden biri olduğu sanılmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi, anavatanı dahi geride bırakan bir güce kavuşan Kartaca olmuştu. Romalıların henüz bir donanmalarının olmadığı dönemlerde Kartaca tüm Batı Akdeniz kıyılarına egemendi. Tunus haricinde Sicilya, Sardinya, Korsika adaları hatta İspanya'nın Akdeniz kıyıları Kartaca'nın hükmü altındaydı.

Tarihte bir değil, üç Pön Savaşı yapılmıştı ama bu savaşların ayrıntılarına burada girmeye pek de gerek yok. Pön Savaşları'ndan en çok akılda kalanı, Hannibal'in MÖ 216'daki Cannae seferi olmuştur. Yaşamış en büyük komutanlar arasında sayılan Hannibal MÖ 247 yılında dünyaya gelmişti. Babası Hamilcar, Kartaca'nın önemli generallerindendi. Hannibal, dünyaya geldiğinde I. Pön Savaşı devam ediyordu ve Hannibal küçük bir çocuk olmasına rağmen babası onu savaşa giderken yanında götürüyordu. Hannibal yedi yaşındayken savaş Romalıların zaferi ile sona ermiş; Kartaca, Sicilya ve Korsika adalarını kaybetmişti. Artık güçlü bir donanma kurmuş olan Romalılar barış antlaşmasına rağmen Sardinya'yı da almışlardı ve Tunus kıyılarına çıkarak akınlar düzenliyorlardı. Bütün bunlar küçük Hannibal'in dünyasını derinden etkilemişti. Zaten tarihe ilgisi büyüktü ve Büyük İskender ile Pirus'a hayrandı. MÖ 221'de, 26 yaşındayken İspanya'daki Kartaca kuvvetlerinin komutanı olmuştu. Bu sefer ilk saldırıyı Kartacalılar yapmak istiyordu. Hannibal İspanya'da, Roma'nın müttefiki olan kentleri ele geçirince Roma Senatosu Kartaca'ya savaş ilan etti ve böylece II. Pön Savaşı başlamış oldu.

Romalılar denizden ve güneyden bir saldırı bekliyorlardı. Onlar öyle bekleyedursun Hannibal Romalıların hiç ummadığı bir yerden, Alp Dağları'nı aşarak İtalya'ya kuzeyden saldırmaya karar verdi. Yirmi bin askeri ve otuz yedi savaş fili vardı ancak yol boyunca Roma'nın düşmanı olan çok sayıda Gal kabilesinin de kendine katılacağını umuyordu. Sonradan katı-

Hannibal'in sferi

lanlarla birlikte yüz bin kişiye ulaştığı düşünülen ordu, İspanya ve Fransa'yı ayıran Pirene Dağları'nı aşmayı başardı. Ardından Kuzeybatı İtalya'daki Po Ovası'na geldi. Burada onları Hannibal kadar meşhur olan Romalı General Scipio bekliyordu. Ancak Hannibal çok başarılı bir manevrayla Romalıların asla tahmin etmediği bataklık bir alanı kullanarak Roma ordusunu teğet geçip güneye doğru ilerlemesine devam etti. Hannibal'in tek amacı bir an önce Roma'ya ulaşmaktı. Romalılar kandırıldıklarını anladıklarında hemen Kartacalıların peşine düştüler ama MÖ 217'de yapılan Tresimen Savaşı'nda Roma ordusu, filler karşısında paniğe kapılan atlar ve insanların dehşetli çığlıklarıyla dağıldı. Bundan sonra Hannibal'in ordusu yenilgi nedir bilmeden 12 sene boyunca İtalya'yı yağmaladı ama kesin bir zafer de kazanmadı. Her yok ettikleri Romalı birliğe karşı Roma yeni bir birlik çıkarıyordu. Hatta Scipio, savaşı düşmanın kalbine taşımış ve Tunus'a çıkarma yapmıştı. Kartacalılar sonunda Hannibal'i çağırmak zorunda kaldılar. Kartaca'ya dönen Hannibal MÖ 203'teki Zama Savaşı'nda hayatında ilk kez yenildi. Savaştan yorulan Kartacalılar Romalılarla barış yapmak zorunda kaldı. Antlaşmayla Kartaca tüm denizaşırı topraklarını kaybediyor ve savaş tazminatı olarak da bütün donanmasını Romalılara teslim ediyordu. Böylece bir zamanlar bütün Batı Akdeniz'e hâkim olan Kartaca kapana kısılmış bir şehir devleti hâline

geliyordu. Çok geçmeden (MÖ 146) Romalılar kenti ele geçirip haritadan silecekti. Antikçağ standartlarına göre hayli uzun yaşamış olan İhtiyar Cato MÖ 149'da en büyük hayalini göremeden ölmüştü.

Hannibal'e ne olmuştu? Onun Roma'ya teslim olmuş bir Kartaca'da kalması mümkün değildi. Rivayetlere göre, babasına hayatı boyunca Romalılara karşı savaşacağına söz vermişti. Romalılar onun Kartaca'da kalmasını

Hannibal

HANNIBAL'İN FİLLERİ

Kartaca kolonilerinden İspanya'daki Carthago Nova (bugünkü Cartagena)'da MÖ 221-206 yılları arası basılan sikkedeki Afrika filine benzeyen kabartma.

Hannibal'in Romalılara karşı kullandığı filleri nereden getirdiği bugün de bir muammadır. Günümüzde iki fil türü biliyoruz. Afrika fili ve Hint (Asya) fili. Büyük İskender'den sonra Hint fillerine hemen her krallıkta rastlamak mümkündü. O dönemde bütün Anadolu'ya, Suriye ve İran'a hükmeden Selevkoslar Hindistan kralı Çandragupta ile yaptıkları antlaşma sonucu beş yüz savaş fili almışlardı. Bunları sonradan çoğaltmış ve başka krallıklara da satmış olabilirler. Ancak Hannibal'in fillerinin kendi çağından kalan Kartaca sikkelerindeki tasvirleri, bunların küçük kulaklı Asya filleri değil, geniş ve büyük kulaklı Afrika filleri olduğunu gösteriyor. Afrika fillerinin Sahra'dan geçirilip Tunus'a taşınması o dönemde nasıl mümkün olabilirdi? Evcilleşmedikleri bilinen Afrika filleri savaş fili olmak için uygun değildi. Hannibal bu hırçın türü İspanya'dan Alplere kadar yürütüp, soğuk dağ geçitlerinden İtalya'ya nasıl ulaştırabilmişti? Hannibal'in şahsen kullandığı filin adının *Asurus* (Suriyeli) olması, bunlardan bazılarının Selevkoslardan satın alınmış Hint filleri olabileceği ihtimalini desteklemektedir. Neticede Fenikeliler Suriye-Lübnan'daki akrabalarıyla kopmuş değildi ve onlardan otuz-kırk fil satın almaları mümkündü. Ancak görsel kanıtlar, bu fillerin Hint fili olduğu teorisini boşa çıkarmıştı. 1984 yılında *New York Times*'ta bu bilmece hakkında bir yazı kaleme alan J. N. Wilford, Hannibal'in ne Asya ne de bugün bildiğimiz türde bir Afrika filiyle savaşmış olabileceği iddiasını tartışmaya açmıştı. Bazı araştırmacılara göre o dönemde Kuzey Afrika'da, Fas bölgesindeki Atlas Dağları'nda iki türün sentezi olan üçüncü bir fil türü vardı ve Hannibal savaşta onları kullanmıştı. *Böyle bir ihtimal var ama işaretler Atlas Dağları'ndan ziyade Doğu Akdeniz'i gösteriyor. Bir zamanlar Anadolu'da yerli kaplan, aslan türleri bulunduğundan söz etmiştik. Antik çağlarda Anadolu'da ve Suriye'de bugün soyu tükenmiş olan farklı bir fil türü de yaşamaktaydı. Nitekim Maraş'ta bu fil türüne ait bir kafatası da bulunmuştur. Bilim dünyasının *Elephas maximus asurus* yani "büyük Suriye fili" olarak adlandırdığı bu tür kesinlikle Hint filinden daha iriydi. Arkeolojik deliller, türün MÖ 700'lü yıllara kadar varlığını koruduğunu gösteriyor ama elbette bu biraz daha sürmüş olabilir. Bu teori doğruysa Hannibal'in *Asurus* adlı fili Hindistan'dan gelmemişti, bir Suriye filiydi.

* J. N. Wilford, The Mystery Of Hannibal's Elephants, *NYT*, September 18, 1984.

istemiyordu. İşin tuhafı, savaştan bıkmış Kartacalılar da ilk kez Romalılarla aynı fikirdeydi. Böylece Kartaca senatosu Hannibal'i istenmeyen adam ilan ederek sürgüne gönderdi. Hannibal henüz 45 yaşındaydı ve aslında kariyerinin en iyi dönemindeydi. Ünü bütün Akdeniz'e yayılmıştı. Anadolu'ya giderek buradaki krallara askeri danışman olarak hizmet vermeye başladı.

Hannibal nereye gitse peşinden Romalı casuslar da geliyordu. Romalılar Hannibal'i işe alan kralları uyarıyorlar, onlar da kibarca ünlü komutanı görevinden azlediyorlardı. Sonunda Hannibal o dönemde Anadolu'nun büyük kısmına ve Suriye'ye hâkim olan Selevkos Krallığı'nın hizmetine girdi. Bu krallığı, İskender'in generallerinden Selevkos MÖ 305 yılında kurmuştu (Silifke'nin adı ondan gelir). Krallığın başkenti de adını yine bu hanedandan bir kral olan Antiokhos'tan alan Anitokheia, yani Antakya'ydı. Hannibal Selevkosların hizmetine girdiğinde tahtta "Büyük" lakaplı III. Antiokhos (MÖ 241-187) oturuyordu. Hannibal artık ellili yaşlarındaydı ama ne çocukluğunda babasına verdiği sözü unutmuş ne de içinde Romalılara duyduğu kinin ateşi sönmüştü. Tanrılar şimdi ona ikinci bir şans vermekteydi. Büyük Antiokhos, Romalılarla anlaşmazlık içindeydi ve MÖ 193'te savaş patlak vermişti. Hannibal Selevkos donanmasının başına geçti. Ancak bu savaşta neredeyse bütün Yunan kentleri ve Anadolu'daki krallıklar Romalıları destekliediler. Büyük Antiokhos onların gözünde Pers şahlarını andıran bir despottu, oysa Roma Cumhuriyeti onlara özgürlüklerini devam ettirme vaadinde bulunmaktaydı. Ayrıca Selevkos ordusunda ne disiplin ne de savaşma arzusu vardı. Büyük Antiokhos ise Hannibal'in hemen hiçbir fikrine değer vermeden bildiğini okumaktaydı. Hannibal Kartaca'ya dönüp savaşı Batı Akdeniz'e yaymayı teklif etse de kral ona istediği kuvvetleri teslim etmedi. Askerlerinin, kendisi yerine Hannibal'i izleyeceğinden tedirgin olmaktaydı. Sonunda Hannibal'e teslim edilen zayıf donanma Romalılarca bozguna uğratıldı. Büyük Kral'ın ordusu da MÖ 193'te Magnesia'da (Manisa), Spil Dağı eteklerindeki bir meydan muharebesinde hezimete uğradı.

Yenilgi sonrası Romalılar, Büyük Antiokhos'a ait bütün Batı Anadolu topraklarına el koyup bunları müttefikleri olan Bergamalılara verdiler. Selevkos donanması da dağıtıldı. Sonradan bunun büyük bir hata olduğu görülecek, zira bu olay sonucu Doğu Akdeniz gerçek bir korsan yatağına dönüşecekti. Toprak kayıpları, savaş tazminatları, yıllık haraçlar gibi ağır

antlaşma koşulları arasında bir madde özellikle dikkati çekiyordu. Romalılar Hannibal'in de teslimini istiyorlardı. Kendisine sığınan birini teslim etmek... Bu bir doğu hükümdarı için en yıkıcı kararlardan biriydi. Artık büyüklüğü geçmişte kalan Antiokhos bu maddeyi de kabul etti ama belki de bunu gizlice Hannibal'e ulaştırıp kaçması için ona zaman tanımış da olabilir. Böylece Hannibal bir kez daha Romalıların elinden kurtulmayı başardı.

Yaşlı sürgün şimdi Bithynia Krallığı'na sığınmıştı. Bazı kaynaklara göre Bithynia Kralı Prusias'a yeni bir başkent kurmasını önermiş kral da onun önerdiği yerde kendi adına Prusa (Bursa) kentini kurmuştu. Hannibal artık altmışlı yaşlarının ortalarına gelmişti ve burada huzurlu bir ihtiyarlığın tadını çıkarabilirdi ama Romalılar hâlâ onun peşindeydi ve Bithynia kralından Hannibal'i istemeye devam ediyorlardı. Sonunda kralı ikna etmeyi başardılar. Romalılar genelde ele geçirdikleri düşmanlarını Roma'ya götürüp bir kafes içinde halka teşhir ederek aşağılarlardı. Bir zamanlar Roma'ya korku salmış böylesine ünlü birinin sirk hayvanı gibi gösterilmesi Romalılar için gerçek bir eğlence olacaktı. Ancak Hannibal onların bu zaferi tatmasına izin vermedi. Romalılara teslim edileceğini duyduğu anda –yine onu seven biri sarayın bu sırrını açığa çıkarmış olabilir– zehir içerek intihar eden Hannibal böylece son savaşını kazanmış oldu. Romalılar elleri boş dönerken Hannibal, bugünkü adı Gebze olan Libyssa'da gömüldü. Mezarının yeri tam olarak bilinmemektedir. Ancak onun savaş sanatına ve azmine hayran olan M. Kemal Atatürk'ün vasiyetiyle Gebze'de onun için bir anıt yaptırılmıştır.

KÖLELER: MADALYONUN DİĞER YÜZÜ

Stanley Kubrick'in yönettiği ve Kirk Douglas'ın başrolde oynadığı Spartacus (1960) adlı kült filmden bir sahne.

Yıkılan Kartaca'nın esir düşen insanlarına ne olmuştu? Onlar sayfalardır büyük bir hayranlıkla anlattığımız antik Akdeniz kültürünün karanlık yanına şahit olmak üzere köle pazarlarında satılmaya götürülmüştü. Akdeniz'in kıyılarında bizleri hayran bırakan tapınaklar, yapılar, yazılan binlerce kitabın ve sayısız sanat eserinin arkasında gizlenmiş, yok sayılan bir köle emeği vardı. Köleler olmasaydı ne bu yapılar inşa edilebilir ne de filozoflar bu kadar derin düşüncelere dalabilirdi.

Kölelik antikçağda o kadar doğal görülmekteydi ki kölelerin kendilerinin dahi bu statüyü sorgulamadığı düşünülür. Çok sayıda köle isyanı olmuştu ama bunlar kölelik karşıtlığı ya da köleliği kaldırma amacıyla çıkarılan isyanlar değildi. Köleler isyan edip efendilerinin elinden kaçmak istiyorlardı o kadar. Şöyle de diyebiliriz, köleliğin kendisine değil, kendilerinin köle olmasına isyan ediyorlardı. Romalılara karşı çok sayıda köle isyanı oldu. Bunların en meşhuru MÖ 73'te Trakyalı eski gladyatör Spartacus'un liderlik ettiği isyandı.

Kölelerin sürekli isyan etmesine rağmen antikçağda köleliği kaldırmaya dönük hiçbir hukuki girişim olmadı. Sadece kölelerin yaşam standartlarını düzeltmeye dönük işler yapıldı. Tüm insanlığın büyük bir aile olduğunu söyleyen Hıristiyanlar da köleliğe karşı değillerdi, onların da köleleri vardı. Sonraki yüzyıllarda Müslümanlık da köleliği kaldırmadı. Akdeniz'de kölelik oldukça uzun sürdü. Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında köle ticaretini yasakladı. Artık esir pazarlarına yeni köle getirilmeyecek ama eski kölelerin durumu değişmeyecekti. Köle tacirleri hemen kazan kaldırdılar. Padişahlara şikâyet mektupları yağdı, özellikle Afrika'dan köle taşıyan tüccarlar isyan etti ama Osmanlı devletini modernleştirmeye çalışan bürokratlar geri adım atmadılar. Kölelik 1908 Jön Türk devrimiyle tamamen yasaklandı.*

Kölelik neden bu kadar uzun sürmüştü? Bu soru aslında Aristoteles tarafından 2300 sene önce cevaplanmıştır. Köleliği doğal görenlerden biri olan Aristoteles, köleliğin ancak kendi kendine çalışan makineler, kendiliğinden giden arabalar icat edildiğinde sona erebileceğini söylemişti. Şöyle diyordu Aristoteles: "Dokuma tezgâhı kendi kendine işlese, lirin mızrabı kendiliğinden çalsa, ne efendiye gerek kalırdı ne köleye..."†

---

* Ancak imparatorluktan kopan Afrika ve Körfez ülkelerinde bu kararlar on yıllarca uygulanmadı. Mesela Suudi Arabistan'da kölelik ancak 1962'de, Umman'da ise 1970'te yasaklanabildi.

† Aristoteles, *Politika* I, 4.

BİLİNEN DÜNYANIN SONU

MS 33 yılında Roma İmparatorluğu'nun en sorunlu eyaletlerinden biri olan Judea'nın Jerusalem adlı kentinde, yani bugünkü Kudüs'te Yahudilerden oluşan kalabalık bir topluluk Roma valisine şikâyet için gelmişti. Roma valisi Platus bu kargaşanın sebebini sorunca kalabalık içindeki hahamlar Galile doğumlu Yeşua adlı bir marangozun kendisini Yahudilerin kralı ilan ettiğini söyledi. Bu açıkça Roma'nın egemenliğine bir meydan okumaydı. Vali Platus bu isyancı kişinin huzuruna getirilmesini emretti. Askerler hemen denileni yaptılar. Vali Platus Yeşua'ya dönerek, "Sen Yahudilerin kralıymışsın, bu doğru mu?" diye sordu. Marangoz yanıtladı: "Evet dedi ben Yahudilerin kralıyım." Sinirler gerilmişti, vali hiddetliydi, Roma egemenliğine meydan okuyan bu adama son kez baktı ve "Neredeymiş peki senin bu krallığın?" diye sordu. Marangoz, "Benim krallığım göklerdedir," diye cevap verdi. Herkes şaşırmıştı. Vali tam marangozun idam hükmünü verecekken duraksadı ve adamın serbest bırakılması gerektiğine dair kararını açıkladı. Şikâyetçi Yahudiler öfkelendiler ve valiye neden onu serbest bıraktığını sordular. Platus onlara Roma yasalarına göre bu dünyayı ilgilendirmeyen fikir ve iddiaların suç sayılmadığını anlatmaya çalıştı. Göklerde veya hayal âleminde kurulacak bir krallık Romalıları ilgilendiren bir konu değildi. Ancak şikâyetçi Yahudiler bu karardan memnun olmadılar. Onlar marangozun kendini kurtarıcı *meşşiah* (Ar. *Mesih*) ilan eden bir yalancı olduğunu ve kendi yasalarına göre suç işlediğinde ısrarcı oldular. O zaman Platus, "Bu tutukluyu size bırakıyorum; bizim yasalarımıza göre o suçlu biri değil. Hakkındaki kararı siz verin," dedi. Kendini mesih ilan eden Yeşua'nın davası böyle sonuçlandı ve genç marangoz dönemin infaz geleneğine uyularak çarmıha gerildi.

İsa'nın Yargılanması, Mihály Munkácsy, 1881

Burada Roma hukuk geleneğinin iki başlı karakterini açıkça görüyoruz. Romalılar bu büyük imparatorluğu iki farklı yasa ile yönetmekteydi. Bunlardan ilki imparatorluk yasası olan ius civile'ydi, ikincisi ise yerel kanunları (Romalılar ile Romalı olmayanlar arasındaki ilişkileri) belirleyen ius gentium. Marangoz Yeşua Roma İmparatorluğu yasalarına göre suçlu bulunmadı ama yerel kanun onu idama mahkûm ettirmişti.

Ölümünden sonra taraftarları Yeşua'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna ve çarmıha gerildikten üç gün sonra dirildiğine şahitlik etmeye başladılar. Buna inanan sadece Yahudiler değildi, Yunanlar arasında da Yeşua'nın takipçileri giderek arttı. Zamanla Yunanlar arasında Hıristiyan olanlar o kadar arttı ki İnciller Aramice yerine Yunanca yazılmaya başlandı. Yunanlar Yeşua'ya

Iesus dediler. "Mesih" sözcüğünün Yunancası Khristos'tu. Bu nedenle Iesus'un takipçilerine de artık "Mesihçiler" anlamına gelen Khristian deniyordu. "Hıristiyan" adının ilk kez Antakya'da kullanıldığı, ilk kiliselerin de –bir bina olarak inşa edilmese de– evlerin odaları kullanılarak Antakya'da doğduğu düşünülmektedir.

Bir avuç inananla başlayan bu hareketin dört asır içinde Roma İmparatorluğu'nun tek dini hâline gelişi, dünya tarihinin en ilginç olaylarından biridir. Altıncı asra gelindiğinde Akdeniz kıyıları tamamıyla Hıristiyanlaşmış durumdaydı. Bu nasıl mümkün oldu? Nasıl bir güç Germenler, Galliler, Mısırlılar, Yunanlar, Romalılar ve Aramileri; birbiriyle hiçbir ortak noktası olmayan bunca ulusu tek bir dinsel inanç sistemi altında birleştirdi? Yunanların Zeus'u, Romalıların Jupiter'i, Mısırlıların Osiris'i, Ra'sı, Athena, Ares, Mithra ve daha nice tanrı, tanrıça bu Filistinli marangozun vahyi karşısında nasıl yok olup gitti? Gelin bu ilginç meseleye biraz daha yakından bakalım.

Hıristiyanlık gibi büyük bir inanç sisteminin başarısını incelemek için elbette milattan sonraki asırların dünyasını iyi tanımak gerekir. Bu başarının altında Hıristiyanların kendi inançlarını yayma konusundaki çabaları ve kararlılıkları kadar onlardan bağımsız çok sayıda etken de rol oynamıştı. Sanıldığının aksine Hıristiyanlık bir kriz çağında doğmadı. Tam aksine, Hıristiyanlık doğduğunda Roma İmparatorluğu hâkimiyetindeki Akdeniz halkları o güne kadar görülmüş en müreffeh zamanları yaşamaktaydı. Akdeniz tek bir devletin hâkimiyeti altında birleşmişti. Büyük savaşlar artık geçmişte kalmıştı. Ara sıra İranlılarla Dicle Nehri civarındaki çarpışmalar veya Kuzey Avrupa'da Germenler üzerine yapılan seferler devam etse de bunlar Akdeniz insanı için uzak sınırlardaki olaylardı.

Giotto'nun sanat tarihinde devrim niteliğinde bir değişimi temsil ede İsa'nın çarmıhtan indirilişi (*Lamentation*) freski (~1305). Ortaçağ boyunca duygulara yer verilmeden işlenen bu sahnede ilk kez yüzlere acı ve ıstırap hâkim.

Roma lejyonlarının sayısı azaltılmış, askerler sadece sınır karakollarında görünür olmuştu. Bu barış ortamı ve zenginliğin artışı, tatminsiz, mutsuz insanlar ve gizemci tarikatlar, insanın anlam arayışına cevap vermeye gayret eden filozoflar; özetle, "anlam" arayışındaki bir kitlenin oluşmasına yol açmıştı. Sürekli savaşlar ve seferlerle geçen kahramanlık çağlarında insanların bu tür fikirlere ayıracak fazla zamanları yoktu, ama şimdi *pax romana* denen Roma Barışı devrinde kimisi kendini amaçsızca tüketmeye kimisi ise bu dünyadan el etek çekip inzivaya çekilmeye karar vermişti. Büyük düşünür Epikuros'un takipçileri onun felsefesini oldukça çarpıtarak, dünyaya bir kez gelindiğini, öbür dünya diye bir yer olmadığını, o nedenle bu kısa vaktin eğlenerek, dertsiz tasasız geçirilmesini salık veriyorlardı. Platon'un takipçilerinden Plotinos ise bu dünyanın yanıltıcı zevklerine karşı insanları uyarıyor, öbür dünyaya temiz bir ahlakla gidilmesi gerektiğinden söz ediyordu. Bir de, insanın kaderine razı olmasını, sınırlarını iyi bilmesini, gücünü aşan isteklere kendini kaptıran ruhların daima acı içinde kıvranacaklarından söz eden Stoacılar vardı. Sayısız gizemci (gnostik) tarikat, ruhları manevi ıstıraptan ancak kendilerinin kurtarabileceğini iddia ediyordu. Mithra, İsis gibi tanrı ve tanrıçalara tapınan bu tarikatlar herkesi içine almayan küçük gizli gruplardan oluşuyordu. Bu tarikatlara katılmak isteyenleri tuhaf üyelik törenleri, bedensel sınavlar, sabır isteyen zorlu imtihanlar bekliyordu. Bu sınavları aşanlar ise erginlenmiş, arınmış sayılıyorlardı.

Başlangıçta Hıristiyanlar da diğerleri gibi gizemci bir kült tarikat olarak görülmüştü. Hıristiyanlığın ilk önce köylüler, yoksullar, köleler vb. arasında yayıldığı sanılır ama bu görüş yanlıştır. Hıristiyanlık ilk önce bu dünyaya tamamen doymuş, anlam arayışı içindeki zenginleri, saygın Roma vatandaşlarını cezbetti. Öncelikle gnostik kültlere aşina olan entelektüeller arasında yayıldı. Ardından onların destekleriyle kent yoksulları, son olarak da kırsal bölgeler bu dine girdi. Köylüler Hıristiyanlığa en uzun direnen tabaka oldular. Kır tanrılarından, toprak ana tapımından vazgeçmek istemediler. Çok tanrılı inanca mensup olanlara verilen "pagan" adının aynı zamanda "köylü" anlamına gelmesi bundandır. Onları ikna etmek için Hıristiyanlık da esnedi, paganlaştı, Yunanlaştı. Örneğin, ilk Hıristiyanlar Yahudiler dışındakilerle yemek yemek istemiyorlardı. Hâlâ sünnet olmaya devam ediyorlardı. Hıristiyanlıkta büyük bir devrim yaratan Tarsuslu Aziz Paulus bu

uygulamaları kaldırdı. Yunanlar ve Romalılar sünnet geleneğini öteden beri insanı sakat bırakan ilkel bir uygulama olarak görmekteydi. Paulus Hıristiyanlığa geçenlerin sünnet olması zorunluluğunu kaldırdı. Bunu gnostik kültlere katılanlar için mecbur tutulan bir erginlenme töreninin iptali olarak görebiliriz. Artık Hıristiyan olmak diğer gnostik kültlere katılmaktan kolaydı; acı verici bedensel sınavlar yoktu, suyla vaftiz olmak yeterliydi. Her Hıristiyan diğerinin kardeşi sayıldığından Yahudiler ve Yunanlar ortak sofralara oturmaya başladılar. Yunanların hoşuna giden söylemler ön plana çıkarıldı. Bu kitabın önceki bölümlerinde, tanrıların çocukları olduğunu gördük; Akhilleus, Aeneas, Herkül veya Perseus gibi kahramanların hepsi tanrılardan doğmuştu. "İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu" iddiası Yahudilere tuhaf gelirken Yunanlar için olağandı. Perseus'un annesi hiçbir erkekle temas kurmadığı hâlde Zeus'tan hamile kalmıştı. Meryem'in de İsa'ya benzer şekilde hamile kalışı Yunanlar için kabullenilmesi kolay bir iddiaydı. Hıristiyanlık Anadolu köylüsü arasında yayıldıkça Meryem Ana da özel bir önem kazandı ve daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Anadolu'nun yerel ana tanrıçalarının, toprak anaların yerini aldı. Hıristiyanlığın bu esnekliği onun başarısının önemli sırlarından biriydi.

Diğer bir sır barışçıl söylemleriydi. Hıristiyanlığın doğduğu yıllarda Yahudiler Romalılara karşı ayaklanmıştı ve bağımsızlık mücadelesi vermekteydi. Roma'ın gücü düşünüldüğünde bu beyhude bir çabaydı. Hıristiyanlar ise İsa'nın bıraktığı miras nedeniyle Romalılara karşı asla silahlı bir isyana katılmadılar ve bu faaliyetlere destek olmadılar.

İsa düşmanını dahi sevmekten söz etmiş, "Kılıçla yaşayan kılıçla ölür," diyerek Romalılara karşı silahlı direnişi yasaklamıştı. Çarmıhtayken bile Tanrı'dan son isteği kendisine bu acıyı çektirenleri affetmesiydi. İsa Romalıları "sevgiyle" fethedeceklerini söylüyordu. Dediği gibi de oldu. Romalılara kılıçla karşı koyan Yahudiler MS 74'te yenilgiye uğradı. Tapınakları yıkıldı. Yeruşalim (Kudüs) kentine girişleri bile yasaklandı. Romalılar Yahudileri Akdeniz'in dört bir yanına dağıttı. Bu tam iki bin yıl sürecek olan sürgünün başlangıcıydı.

Kendileri de Yahudi kökenli olmalarına rağmen ayaklanmaya katılmayan Hıristiyanlara ise bir şey olmadı. Tam aksine, onlar bu işten kârlı çıktılar. Artık gittikleri her yerde onları Romalılara şikâyet edip duran Yahudi

hahamlardan kurtulmuşlardı. Bu olay Hıristiyanlığın Filistin bölgesinde rakipsiz kalmasını sağlamıştı.

Öte yandan, ne kadar esnerse esnesin Hıristiyanlık bambaşka bir gelenekten gelmekteydi. O özünde Yahudi dininden kopmuştu. Yahudiler yardımlaşmaları ve birbirlerini desteklemeleriyle tanınıyordu. Hıristiyanlar Yahudilerin dayanışma kültürünü şimdi her milletten taraftarları arasında devam ettirmekteydi. "Tanrının krallığına" katılan bu insanlar artık evrende yalnız olmadıklarına inanarak kendilerini daha güçlü hissediyorlardı. Aralarına kadınları almayan Mithracılardan farklı olarak Hıristiyanlık herkese açıktı, hatta en çok da kadınlar arasında ilgi görüyordu. Dünyaya boş vermiş gnostiklerin aksine Hıristiyanlar bu dünyayı önemsiyor, aşevleri, şifahaneler inşa ediyor, yoksullara yiyecek dağıtıyor, kimsesizlere, dullara, yetimlere yardım ediyorlardı. Aralarından biri korsanlarca kaçırıldığında ya da barbarlara esir düştüğünde hemen fidye parası toplayıp onları kurtarıyorlardı. Diğer hiçbir kültte böylesine bir yardımlaşma ağı yoktu. Zaten diğer kültlerin bağlılık sınırları da net değildi, bir Mithracı aynı zamanda İsis kültüne de katılabilirdi. Hıristiyanlar ise bu konuda Yahudi geleneğini devam ettirmekteydi; Hıristiyanlığa giren biri artık başka bir külte katılamazdı. Diğer tanrıları reddetmek zorundaydı. Hatta diğer dinlerden olanlarla evlenmesi, yaşaması da hoş görülmüyordu. Hıristiyanlar, çizdiği bu keskin sınırlarla Roma İmparatorluğu içinde ayrı bir "ulus" niteliği kazanıyordu.

Başlangıçta Roma devleti bu grubu ciddiye almadı ve onunla özel olarak ilgilenmedi. Ancak zaman içinde Hıristiyanların devlete karşı görevlerini aksattıkları, "pagan" olarak gördükleri imparatorluk yetkilileri yerine kendi dini önderleri olan piskoposları ve kilise babalarını dinledikleri fark edildi. Bu aşamadan sonra Dionysosçuluk haricinde hiçbir dine özel bir baskı yapmamış olan Romalılar Hıristiyanlığı sistemli şekilde baskı altına aldı. Öte yandan, şu veya bu imparatorun zaman zaman Hıristiyanları kovuşturduğu doğru olmakla birlikte Hıristiyanlığa yapılan baskılara dair anlatılanlar abartılı gibidir. Roma İmparatorluğu, vatandaşların inançlarını takibe alan sistemli yasalara ve kurumlara sahip değildi. Basit ifadeyle, bir Roma engizisyonu yoktu. Devlete sadık olduktan sonra her inanca serbestlik tanınıyordu. Hıristiyanların baskı altına alındığı yıllar, tamamen serbest oldukları dönemlere göre sınırlıydı.

MS 250 yılı civarına kadar Hıristiyanlar sayıca çok azdı. Bazı tahminlere göre imparatorluğun sadece %2'si veya en fazla %10'u Hıristiyan olmuştu. Ancak bu tarihten sonra Hıristiyanlık çok daha hızlı biçimde yayıldı. Bunun sebebini "bilinen dünyanın sonu" olarak açıklayabiliriz. MS 3. yüzyıl sonlarına doğru Roma İmparatorluğu bir dizi felakete sürüklendi. Ekonomi çöktü, kentler geriledi. Eski büyük kamu yapılarının bakım ve onarımı için bile para bulunamaz oldu. Barbarlar her yerden imparatorluk sınırlarına üşüştü. Bütün büyük kentler yağmalandı. Barış içinde yaşayan kentlerde sur olmadığından barbarların istila etmediği kent kalmamıştı. Bu kargaşa içinde Hıristiyan cemaat, birbirini tutan dayanışmacı yapısıyla ilgi odağı hâline geldi. Öyle ki İmparator Konstantinos (280-337) imparatorluğun ancak Hıristiyanların desteğiyle kurtarılabileceğine ikna olmuştu. 313 yılında "Milano Fermanı" adıyla bilinen anlaşmayla Hıristiyanlık, imparatorluğun resmi dinlerinden biri kabul edildi. Çok sayıda Hıristiyanın orduya katıldığına ve ilk kez imparatorluk için şevkle savaştığına şahit olundu. O güne kadar, İsa'nın "Sana bir tokat atana öbür yanağını dön" sözüne uyan, "barışçıl" insanlar olarak tanınan Hıristiyanların gündelik yaşama bakış açısı değişti ve Hıristiyan savaş kahramanları ortaya çıkmaya başladı. Konstantinos'un Hıristiyan olup olmadığı bilinmiyor ama açtığı yol, çok sayıda Hıristiyanın orduda generallik rütbesine yükselmesine ve ordunun giderek Hıristiyanlaşmasına neden oldu. Bu Hıristiyanlığın artık iktidara geleceğinin bir işaretiydi. Zira Roma'da artık senato ve halk meclisleri gücünü yitirmiş, orduya hâkim olan siyasete de hâkim olmaya başlamıştı. Sonunda Hıristiyan imparatorlardan biri olan Theodosius I (347-395) (Sultanahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş'ta yıpranmış bir sureti bulunmaktadır) Hıristiyanlığı imparatorluğun tek resmi dini ilan etti ve diğer tüm inanç biçimlerini yasaklattı.

Bir zamanlar Prometheus, Zeus'u tahtından edecek bir çocuk doğacağını söylemiş ve gördüğü işkencelerden kurtulmak için bu sırrı açıklamak zorunda kalmıştı. Prometheus'un öngördüğü anne Tethys, çocuk ise Akhilleus'tu. Demek ki Prometheus geleceği tam olarak görememişti ya da gerçeği bildiği hâlde Zeus'a doğruyu söylememişti. Zeus'u tahtından indirecek olan Bakire Meryem'den doğan Yeşua adlı bir genç olacaktı.

* Freeman, age, s.570.

Hıristiyan imparatorların paganlara baskısı, paganların Hıristiyanlara olan baskısından çok daha katmerliydi. Hıristiyanlar baskı dönemlerinde bile sarayda, bürokraside kendilerine bir yer bulabilmişti. Şimdi ise paganizme ait her şey tamamıyla yasaklanıyordu. Theodosius devrindeki değişimin ilk kanıtı, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere İskenderiye'nin ışığının söndürülmesi oldu. Bilimsel kitaplar, sayılarla belirlenemeyecek kadar tanrı-tanrıça ve pagan imparator heykeli yok edildi. Bazı heykeller çıplaklık Hıristiyanlar tarafından ahlakdışı görüldüğü için parçalandı. İnsan bedeni artık gurur duyulan değil, utanılan bir şeye dönüşmüştü. Bu anlayış Rönesans'a kadar böyle kalacaktı. Hamamlarıyla meşhur Roma'da bile artık hamamlar insanların birbirlerinin bedenini görüp günaha girebileceği yerler olarak görülüyordu. Zaten, İsa bir gün yemek yemeden önce ellerini yıkamayı unutmuş ve "Ruhun temizliği ellerin temizliğinden daha önemlidir" dememiş miydi? O hâlde yıkanmaya ne gerek vardı? Hıristiyan Akdeniz, vaftiz suyunun üzerine bir daha su dökülmemesi gerektiğine inanan ve ömrü boyunca yıkanmayan insanlarla doluydu (yıkanma düşmanlığının bedeli gelecek yüzyıllarda veba salgınlarında yaşanan kayıplarla ödenecekti).

Hıristiyan Akdeniz'de dindışı tüm sosyal faaliyetler yasaklandı. Bağ bozumu şenliklerine, baharın gelişi kutlamalarına, festivallere, tiyatro oyunlarına, MÖ 776'dan beri düzenlenen olimpiyatlara son verildi. Tüm bunlar kilise babalarına göre insanları ahlaksızlığa sürükleyen, onları Tanrı'dan uzaklaştırıp bu dünyaya bağlayan boş uğraşlardı. Antikçağın bedensel güzelliğe olan övgüsünün yerini, güzel olmaktan neredeyse utanan, bir beden içine hapsedilmekten hicap duyan insanlar aldı. Şenlikli antik dönem insanı yerini matem tutan, ölümü arzulayan, bir an önce bu dünyayı terk edip göklerdeki krallığa katılmak isteyen insana bıraktı. Akdeniz'de artık, nasılsa kısa bir süre sonra kıyamet kopacağına inandıkları için üzerindeki elbiseleri hiç değiştirmeyen keşişler dolaşıyordu. Bilinen dünya yoktu artık ve en az bin yıl boyunca da hatırlanmayacaktı.

İnsanların tek bir tanrıya inanması ve tek bir dini benimsemeleriyle savaşların sona ereceği, herkesin diğerini kardeşi gibi göreceği varsayılıyordu. Hâlbuki tam tersi oldu. Hıristiyanlar, her biri doğru inancı kendisinin temsil ettiğini, diğer ekollerin kâfir olduğuna inanan sayısız mezhebe bö-

lündüler. Akdeniz, tarihinde daha önce hiç rastlanılmayan inanç ve din savaşlarına, sanata, bilime ve kültüre karşı benzeri hiç yaşanmamış derin hoşgörüsüzlüklere sahne oldu. Marangoz Yeşua'nın amacı muhtemelen bu değildi ama takipçilerinin yolu buraya vardı. Şairin* dediği gibi:

"Sen kazandın ey Galileli
Dünya senin soluğunda grileşti."

* Algernon Charles Swinburne, "Hymn to Proserpine" şiirinden (Poems and Ballads-1866). (e.n.)

SONSÖZ

Akdeniz boyunca yaptığımız bu yolculuk aslında kendi içimize yaptığımız bir yolculuk sayılabilir. Bazı insani duygu ve eylemler zamana, mekâna, toplumdan topluma değişebilir, bazıları ise türümüze özgü gibi durmaktadır ve binlerce sene önce yaşamış insanlarla bir tür bağ kurmamızı sağlarlar. Değişken ve sabit eylemlerimizi ayırmak her zaman kolay değildir ki birçok bilimsel disiplin davranışlarımızın nedenlerini belirleyenin coğrafya, iklim, toplumsal çevre, tarih, psikoloji ya da genlerimiz mi olduğuna dair sonu gelmez bir tartışma yürütmektedir. Bu tartışmaların bir sonuca varamamasının nedeni de muhtemelen doğru cevabın "hepsi" olmasında saklıdır.

Geçmişin insanları ve olayları bize bu nedenle hem "yakın" hem de "uzaktır". Tarihsel okumalarda, kendimizi okuduklarımıza bazen "binlerce ışık yılı" uzakta hissederiz. Sonra bir anlığına mitsel kahramanlarda veya sıradan insanlarda benliğimizden bir şeyler buluruz. Binlerce yıl önce yaşanan korkular, kaygılar, sevinçler, hatalar, kahramanlıklar ve korkaklıklarla bir duygudaşlık yaşarız, içimizde onlardan bir parça olduğunu hissederiz. Kimi zaman geçmiş, günümüze ve içimizde sakladıklarımıza ayna tutar. Zaten mitlerin, tarihin veya arkeolojinin çekiciliği burada saklı değil midir? Bazen "ötekinin", çoktan gerçek dünyadan ayrılmışın ya da aslında hiç var olmamışın öykülerini anlatması bazen de bugünün dünyasına seslenebilme gücü, elle tutulacak kadar gerçek ve güncel olmasından değil midir?

Yolculuğumuzu burada bitirme düşüncesinde değiliz. Tanrılar Akdeniz'i terk etseler de güneş doğup batmaya devam etti. Din yayıcıları, şövalyeler, tüccarlar, paralı askerler Akdeniz'de dolaşmayı sürdürdüler. Akdeniz Müslüman medeniyetin en parlak olduğu yıllara tanıklık etti. Levant denilen Doğu Akdeniz kıyılarında bilim, kültür ve sanat bir kez daha antik çağlar-

daki gibi parlayıp söndü. Akdeniz "Haç ile Hilal"in büyük çarpışmalarına sahne oldu. Bu Haçlıların ve Selahaddinlerin çağıydı. Ve de elbette Roland, El Cid, Digenes Akrites gibi yeni destanların... İnsanlar vebanın elinde kıvranırken, kimileri Tanrı'ya sığındı kimileri ise Rönesans denilen büyüye... Dante, Giotto, Bellini, Leonardo ve daha yüzlercesi Akdeniz'in yaratıcı gücünün devam ettiğini, sanat ve edebiyatın en büyük dehalarını yetiştirebileceğini bir kez daha kanıtladı. Ardından Akdenizliler, ana kucaklarını ve beşiklerini terk edip okyanuslara açılmaya karar verdiler. Akdeniz'in dilleri, dinleri ve kültürü böylece –trajik sonuçlarıyla birlikte– Yeni Dünya'ya açıldı. Haçlılar ve Tapınak Şövalyeleri birer anı olarak geride kalırken yine bir Akdenizli olan Don Quijote geçmişin büyüsünün kayboluşuna ve modern dünyanın doğuşuna ağıt yakıyordu.

Akdeniz'in Öyküsü'nün devamında buluşmak dileğiyle...

AKDENİZ'İN ÖYKÜSÜNÜ ANLATMAK, KAYIP KITALARIN, TEK BİR İZ BIRAKMADAN YOK OLAN MEDENİYETLERİN, ANTİK YUNAN'LA MISIR'IN, CENNETTEN KOVULANLARLA TEK GÖZLÜ DEVLERİN VE DAHA NİCELERİNİN ÖYKÜSÜNÜ DE ANLATMAKTIR.

Bugün masmavi suları, kıyı boyunca uzanan kayalarının büyüleyici doğası, şirin makileri, turunçgilleri ve zeytinlikleriyle herkesi büyüleyen Akdeniz havzası, milyonlarca yıl önce yakıcı güneşin kavurduğu çöller, bozkırlar ve giderek kuruyan tuz göllerinden ibaretti. Ancak jeolojik açıdan göz kırpmak kadar kısa olarak tanımlanabilecek bir süre içinde suları yükseldi, kara parçalarını aştı ve insanlık tarihinin en büyüleyici medeniyetlerine yaşam kaynağı oldu. O dönemlerde yapılan keşiflere hâlâ çok şey borçlu olduğumuz gibi bahsi geçen antik uygarlıklardan yadigâr gizemleri de çözmüş sayılmayız. Benzersiz bir hayal gücünün ürünü olan mitolojik anlatılarsa dünyanın en güzel masalları olarak gökkubbede tınlamaya devam ediyor.

Arkeolog Töre Sivrioğlu'nun rehberliğinde yapacağınız bu gezi, bir uygarlık tarihi okumasından çok benzersiz bir gizem avı...

OKURUNU BUNDAN ALTI MİLYON YIL ÖNCESİNE GÖTÜREN BU MASALSI ZAMAN YOLCULUĞUNA HOŞ GELDİNİZ!

www.epsilonyayinevi.com
9 786254 140648
online alışveriş: kitap365.com
KDV'den muaftır.